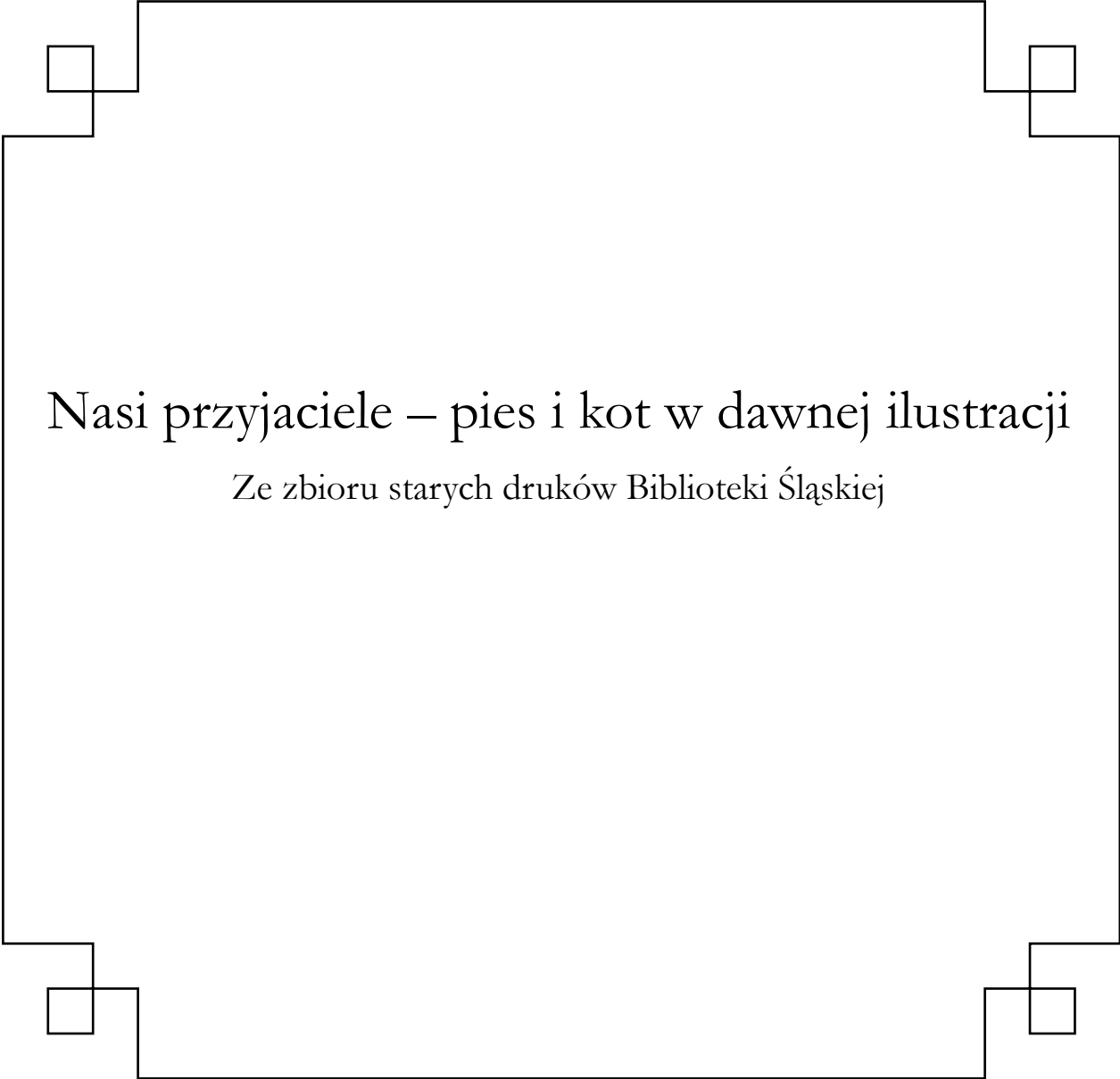

Nasi przyjaciele – pies i kot w dawnej ilustracji

Ze zbioru starych druków Biblioteki Śląskiej

Marta Zbierańska

Nasi przyjaciele – pies i kot w dawnej ilustracji

Ze zbioru starych druków Biblioteki Śląskiej

Katowice 2018

KOMITET WYDAWNICZY

prof. zw. dr hab. Jan Malicki – *przewodniczący*

prof. zw. dr hab. Ryszard Kaczmarek – *zastępca przewodniczącego*

mgr Magdalena Skóra – *zastępca przewodniczącego*

dr Barbara Maresz – *sekretarz*

Adiustacja

Jan Baron

Projekt okładki

Ryszard Latusek

Opracowanie graficzne, skład komputerowy

Alina Jarczyk

© Copyright by Biblioteka Śląska w Katowicach, 2018

ISBN 978-83-64210-51-8

Druk i oprawa

Biblioteka Śląska w Katowicach

Biblioteka Śląska jest instytucją kultury Samorządu Województwa Śląskiego

Spis treści

WSTĘP	7
PIES I KOT W DAWNEJ ILUSTRACJI	
Psy w ikonografii chrześcijańskiej	13
Święci i ich atrybuty	37
Przemiany ludzi w zwierzęta w <i>Metamorfozach</i> Owidiusza	41
Symbolika psa i kota w bajkach	49
Psy i koty w emblematyce, ikonologii i impresach	141
Najstarsze polskie herby z motywem psa i kota	203
Wizerunki łownego kota i wiernego psa w sygnetach drukarskich i wydawniczych	213
Psy i koty w twórczości Williama Hogartha	221
Grafiki w dziełach wielkich przyrodników Conrada Gesnera, Ulissesa Aldrovandiego, Jana Jonstona, Karola Linneusza	231
Psie i kocie piękności w <i>L'Histoire naturelle générale et particulière</i> Georges-Louisa Leclerca de Buffona.....	289
Dawne zielniki i księgi gospodarskie	317
Psy myśliwskie	333
Psy i koty w relacjach uczestników wypraw misyjnych i naukowych XVII i XVIII wieku	371
Wyobrażenia psów w gwiazdnym katalogu	383
BIBLIOGRAFIA W WYBORZE	
Katalogi, bibliografie, słowniki, opracowania	389
Strony www	393
INDEKS OSÓB.....	397

Wstęp

17 lutego 2016 roku w Bibliotece Śląskiej w Katowicach otwarto wystawę *Nasi przyjaciele – pies i kot w dawnej ilustracji*. Ze zbiorów katowickiej ksiąznicy wybrano stare druki, luźne grafiki oraz książki i czasopisma dziewiętnastowieczne, w których odnaleziono wizerunki psa i kota. Najcenniejszym i bardzo ciekawym fragmentem ekspozycji były ilustracje, które pochodziły z bogatej kolekcji starych druków. Wartość tych rycin, ich walory artystyczne, czasami unikatowość stały się inspiracją do przygotowania publikacji prezentującej najstarsze grafiki z wizerunkami psów i kotów. Album nie jest katalogiem wystawy, ale wyborem różnorodnych przedstawień psa i kota z dzieł wydanych od 1493 do 1799 roku.

Wzajemne relacje człowieka ze zwierzętami, zwłaszcza z udomowionymi, takimi jak pies i kot, były przedmiotem badań pierwszych przyrodników, tematem utworów literackich, motywem chętnie wykorzystywanym w ilustracji książkowej. Pies (*Canis lupus familiaris*) ewoluował i został udomowiony z wilka około 25 tysięcy lat temu na terenach wschodniej Azji, skąd dotarł na różne kontynenty wraz z grupami ludzkimi. Dzięki selekcji otrzymano ponad 400 ras¹, które służyły człowiekowi na różne sposoby: obdarzone zręcznością i ostrym węchem, tropiły zwierzynę podczas polowań, strzegły gospodarstw, chroniły i pasły stada bydła, pełniły rolę towarzyszy i domowych pupili. Wytrzymałe i odporne na mrozy, stanowiły doskonałą siłę pociągową na terenach o trudnych warunkach atmosferycznych. Pies był pierwszym zwierzęciem składanym do grobów ludzkich, co związane było z wierzeniami i kultem. W starożytnym Egipcie boga Anubisa przedstawiano z głową szakala lub psa, a grecki Cerber, strażnik podziemi, towarzyszył zmarłym w przeprawie na drugą stronę. Z kolei koty domowe (*Felis catus*) pochodzą prawdopodobnie od dzikiego płowego kota libijskiego. Symbioza kota z człowiekiem związana była z pojawieniem się spichlerzy na zboże w gospodarstwach i problemem ochrony zbiorów przed gryzoniami. Doceniano zręczność kotów, ich piękno, towarzyskie usposobienie oraz ochotę do zabawy. W starożytnym Egipcie kot zyskał znaczenie religijne i był uznawany za zwierzę święte, symbolizujące boginię Bastet. Szacunek do kotów ustąpił w średniowieczu nieufności, a zwierzęta te (kojarzone z siłami nadprzyrodzonymi) stały się obiektem licznych przesądów i prześladowań².

¹ A. Lasota-Moskalewska, *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa 2005, s. 197–211.

² M. Swan, *Historia kotów*, Kraków 2015, s. 99.

Dzieje psa i kota znalazły odbicie na kartach dawnych ksiąg. Nie tylko opisywano zwierzęta, ale także przedstawiano ich wizerunki. Powstawały grafiki, sztychowane karty tytułowe i frontispisowe oraz winiety do różnych wydań Biblii, utworów poetyckich, bajek, dzieł emblematycznych i ikonologicznych, publikacji heraldycznych, traktatów przyrodniczych, zielników, poradników gospodarskich i łowieckich, a także tekstów o tematyce krajoznawczej i astronomicznej. Animalistyczne ilustracje dodane do tekstu drukowanego miały za zadanie uzupełniać go, objaśniać albo zdobić. Wydane w formie oryginalnych rycin wizerunki pełniły funkcję ekspresywną i narracyjno-interpretacyjną, stanowiąc twórczy komentarz do treści utworów literackich³. Były odzwierciedleniem wrażliwości artysty, subiektywnym zapisem jego odczuć wynikających z lektury. W przypadku tekstów naukowych, które w sposób racjonalny próbowały opisać świat zwierząt, załączone do dzieła ilustracje sprostawały się do funkcji informacyjno-rzeczowej, miały wyjaśnić treść przez wzrokową demonstrację. Zwierzęta przedstawiano także jako dodatkowy element dekoracyjny książki, drobny detal, atrybut, część winiety, bordiury, ozdobnej ramki otaczającej tytuł. Jako nośnik symboliczny wizerunki czworonogów pojawiały się w plastycznych przedstawieniach herbów oraz sygnetów drukarskich i wydawniczych.

Zamieszczone w albumie ilustracje zostały wykonane w różnych technikach graficznych. Początkom książki drukowanej towarzyszył drzeworyt, który jako druk wypukły wiązał się najlepiej z czcionką. Techniki druku wklęsłego – miedzioryt i akwaforta – dzięki lepszym możliwościom reprodukcyjnym opanowały ilustrację książkową od XVI do XVIII wieku. Rytowanie, a zwłaszcza trawienie w miedzi, jak zauważył Jordi Catafal, pozwalało na osiągnięcie cienkiej, delikatnej kreski, podobnej do rysunku i łatwiejszej do wykonania⁴. Pociągnęło to za sobą dużą niedogodność, ponieważ ilustracje i tekst z czcionkami musiały być drukowane osobno. Twórcy książek zdecydowali się na umieszczenie rycin na oddzielnych stronach, jako samodzielne ilustracje nazwane planszami, zamawiali także strony tytułowe grawerowane w całości lub łączyli tekst z obrazami i sygnetami drukarza⁵. Ilustracje dawnej książki wykorzystywały czarno-biały rysunek, który czasami ręcznie kolorowano. Niekiedy te same odbitki graficzne powtarzały się w jednym dziele (w odniesieniu do różnych fragmentów tekstu), jak to uczyniono w lekcjonarzu *Epistole et evangeli che si dicono tutto l'anno nella messa* wydanym w Wenecji w 1577 roku.

Zamieszczone w publikacji ilustracje zostały wykonane przez znanych grafików, m.in. krakowskich drzeworytników posługujących się inicjałami „h” i „WS” oraz rytowników Wolfganga Kiliana⁶, Jana Gerritsa

³ K. Głombiowski, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Wrocław [i in.] 1980, s. 58.

⁴ J. Catafal, C. Oliva, *Techniki graficzne*, Warszawa 2004, s. 16.

⁵ K. Houston, *Książka: najpotężniejszy przedmiot naszych czasów zbadany od deski do deski*, Kraków 2017, s. 243–244.

⁶ Wolfgang Kilian (1581–1662), Jan Gerrits Swelinck (ur. ok. 1601), Charles de La Haye (1641–), Étienne Fessard (1714–1777?), Johann Christian Püschel (1718–1771), Jean-Charles Baquoy (1721–1772), Pierre-Étienne Moitte (1722–1780), Pierre François Tardieu (1711–1771), Louis Legrand (1723–1807), Pierre-Philippe Choffard (1730–1809), Aegid Verhelst (1733–1818), Benoît-Louis Prévost (1735?–1804?), Charles-Étienne Gaucher (1741–1804).

Swelincka, Charles’a La Haye’a, Étienne’a Fessarda, Johanna Christiana Püschela, Jean-Charles’a Baquoya, Pierre-Étienne’a Moitte’a, Pierre’a François Tardieugo, Louisa Legranda, Pierre-Philippe’a Choffarda, Aegida Verhelsta, Benoît-Louisa Prévosta, Charles-Étienne’a Gauchera. Prace powstały na podstawie rysunków malarzy i rysowników, m.in.: Otto van Veena⁷, Andreasa Stecha, Johanna Jakoba Sandrarta, Nicolas-Marie Ozanne’a, Charles’a Monneta, Jacques’a de Sève’a.

Album obejmuje wybrane ilustracje z kolekcji starych druków Biblioteki Śląskiej. Ryciny zaprezentowane w publikacji ułożono tematycznie, a w przypadku większej liczby ilustracji z jednego druku – w kolejności przyjętej przez wydawców. Wyjątkiem jest Biblia Leopoldy, gdzie zastosowano układ według Biblii Tysiąclecia, podając nazwy ksiąg i numery rozdziałów. Poszczególne grafiki zostały poprzedzone nagłówkami, w których określono typ przedstawienia (ilustracja, karta tytułowa, ilustracja tytułowa, winieta, frontispis, sygnet drukarski lub wydawniczy) oraz podano opis katalogowy dzieła ilustrowanego (autor, skrócony tytuł, miejsce, rok wydania, nazwa wydawcy i innych osób odpowiedzialnych oraz format bibliograficzny i sygnatura Biblioteki Śląskiej). Pod ilustracją umieszczono wyjaśnienie ryciny oraz informację o technice wykonania grafiki. Podano także wymiary: najpierw wysokość, potem szerokość, przeprowadzając pomiar tylko dla lewego marginesu, w okrągłych grafikach zmierzono średnicę. Grafiki wykonane techniką drzeworytu zmierzono od obramowań lub końcowych śladów odcisku matrycy na jej wysokość i szerokość. Ryciny wykonane techniką miedziorytu i akwaforty zmierzono od odcisku płyty. Dla odbitek obciętych z jednej, dwóch, trzech lub wszystkich stron podano wymiar rytowanego przedstawienia z podpisem. Sygnowania lub monogramy umieszczone na rycinach zostały zacytowane zgodnie z oryginałem i są źródłem informacji na temat autorstwa i wykonawstwa.

Chciałabym podziękować wszystkim osobom, które pomogły mi w przygotowaniu albumu: dr Barbarze Maresz za pomysł i pomoc w jego realizacji, dr Weronice Pawłowicz i Mateuszowi Ściążce za wskazanie ciekawych druków, Kacprowi Kardasowi za tłumaczenia z języka łacińskiego oraz dr Beacie Skawińskiej za uwagi dotyczące grafiki.

Szczególne podziękowania należą się Panu Profesorowi Adamowi Romaniukowi z Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach za poświęcony czas, życzliwość i ustalenie technik graficznych poszczególnych rycin, a także Pani Gabrieli Łakomik-Kaszubie, międzynarodowej sędzi kynologicznej, za ustalenie ras psów w odniesieniu do współczesności i konsultacje części przyrodniczej.

Marta Zbierańska

⁷ Otto van Veen (1556–1629), Andreas Stech (1635–1697), Johann Jakob Sandrart (1655–1698), Nicolas-Marie Ozanne (1728–1811), Charles Monnet (1732–18..), Jacques de Sève (tworzył w latach 1742–1788).

PIES I KOT W DAWNEJ ILUSTRACJI

Psy w ikonografii chrześcijańskiej

Pies w Biblii wymieniony jest wiele razy i podobnie jak inne zwierzęta ma wieloznaczną symbolikę. Często przedstawiany jest w kategoriach negatywnych jako zwierzę nieczyste, dziedziczne, żywiące się padliną i niebezpieczne. Mianem psa określano w starożytności poddanego, który zajmował niższą pozycję w hierarchii społecznej. Był to także wyraz pogardy i obelgi. Księga Apokalipsy widzi w tym zwierzęciu obraz ludzi bezbożnych, ogarniętych nienawiścią i niemoralnych, którzy mają zostać na zewnątrz bram nowego Jeruzalem¹. Pismo Święte wspomina o dwóch funkcjach psów – jako stróżów, które strzegły namiotu lub domu oraz jako towarzyszy pasterzy i podróżujących. Informacja dotycząca psa, który wiernie towarzyszy Tobiaszowi młodszemu w podróży do Raga w Medii, świadczy o zmiennym stosunku do tych zwierząt. Ewangelia Mateusza mówi o szczeniętach pokornie oczekujących pod stołem na „okruszyny, które spadają ze stołów ich panów” (Mt 15,27). Psy pojawiają się u boku Łazarza i liżą jego rany, co – jak wówczas uważano – miało spowodować ich zagojenie. Wyobrażenia zwierząt w sztuce ilustrowały w sposób przystępny prawdy teologiczne, były elementem dekoracyjnym i stanowiły powrót człowieka do natury, której był częścią. Wybór i plastyczny sposób przedstawiania zwierząt zależał od pracowni artysty, środowiska, w którym działał, społeczności, do której ilustracja była kierowana. Nie zawsze można stwierdzić, kiedy zwierzę zostało wyobrażone z zamiarem prezentacji treści symbolicznych, a kiedy w celach dekoracyjnych.

Wizerunek psa pasterskiego Mojżesza, odnaleziony w kolekcji inkunabulów Biblioteki Śląskiej, powstał w 1493 roku, w pracowni Michaela Wolgemuta² i Wilhelma Pleydenwurffa³ w Norymberdze, jako jedna z ilustracji zdobiących *Liber chronicarum* Hartmanna Schedla. *Kronika świata*, wydana w oficynie Antona Kobergera, zrodziła się z konieczności wprowadzenia starotestamentowej historii narodu wybranego oraz dziejów chrześcijaństwa do historii świata. Utrzymana w stylu i duchu germańskim grafika miała interpretować treść i pełnić funkcję dekoracyjną, przenosząc czytelnika w realia ówczesnej Norymbergi. Aby rozwiązać problem ilustrowania tekstu drukowanego w XV wieku, umieszczano drzeworyty między czcionkami typograficznymi

¹ „Na zewnątrz [nowego Jeruzalem] są psy, guślarze, rozpustnicy, zabójcy, bałwochwalcy i każdy, kto kłamstwo kocha i nim żyje” (Ap 22, 15).

² Michael Wolgemut (1434–1519), niemiecki malarz i drzeworytnik, nauczyciel Albrechta Dürera.

³ Wilhelm Pleydenwurff (1460?–1494), niemiecki malarz i drzeworytnik.

i jednocześnie odbijano całość. Formy budowano przy użyciu konturu i modelowania drobnym kreskowaniem, brakowało im jednak linearnej perspektywy. Hartmann Schedel włożył wiele wysiłku w dopasowanie tekstu kroniki do licznych ilustracji, co zaowocowało sukcesem wydawcy Antona Kobergera⁴, który z powodzeniem sprzedawał dzieło we Francji, Italii, w Krakowie i Budzie.

Motywy psa pojawia się kilkakrotnie na drzeworytowych ilustracjach polskiej edycji katolickiej Biblii w tłumaczeniu Jana Leopolity⁵. W pierwodruku z 1561 roku użyto serii oryginalnych drzeworytów z Biblii Lutra⁶, wydanej w Wittenberdze w 1534 roku, co było sprzeczne z jej religijną wymową. Wiadomo o dość szczegółowej interwencji reformatora w kształt graficzny rycin jego Biblii niemieckiej, niemale znaczenie miały także względy edytorskie i oczekiwania artystyczne czytelników. Późniejsze, polskie wydania Biblii katolickiej z 1575 i 1577 roku uzupełniono dodatkowo kopiami modnych późnorenesansowych drzeworytów Josta Ammana⁷. Figury o wysmukłych proporcjach przedstawiono w wyszukanych pozach na tle malowniczo nakreślonego rozległego krajobrazu. Drzeworyty te powstały w Krakowie, o czym świadczą zamieszczone na nich inicjały krakowskich drzeworytników: „h”⁸ (w scenie z Arką) i „WS” (w scenach z Akanem i Izebel).

Wizerunek psa, który zjada okruchy spadające ze stołu swego pana, pojawia się na drzeworytowej ilustracji w weneckim lekcjonarzu *Epistole et Evangelii che si dicono tutto l'anno nella Messa* z 1577 roku. Rycina została odbita trzykrotnie w różnych miejscach, dla zobrazowania próśb trzech osób – kobiety kananejskiej błagającej o zdrowie dla córki (Mt 15), niewiasty, która od osiemnastu lat była przygarbiona (Łk 13) oraz matki synów Zebedeusza (Mt 20). Wysokim poziomem artystycznym odznaczają się drzeworytowe ilustracje niewielkich rozmiarów, wykonane z pewnością pod lupami, do tekstu *Novum Testamentum Iesu Christi...*, wydanego w Strasburgu około 1560 roku⁹ w oficynie Theodosiusa Rihela starszego, w opracowaniu Erazma z Rotterdamu.

Historia o powstaniu świata, powołaniu do życia zwierząt i człowieka oraz cykl obrazów z życia Noego, opisane w Księdze Rodzaju, sprzyjały zoologicznym przedstawieniom. Na uwagę zasługują zwierzęta widoczne

⁴ Anton Koberger (ok. 1440–1513), wybitny drukarz, wydawca i księgarz niemiecki. Znamy ponad 200 jego druków, wśród których przeważają dzieła religijne i prawnicze. Używał pięknych czcionek, liczne jego druki zaopatrzone są w cenne drzeworyty. Był ojcem chrzestnym Albrechta Dürera, który u niego terminował i wziął udział w realizacji wielkiego zamówienia – drzeworytów do *Liber chronicarum* Hartmanna Schedla.

⁵ W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się wydania Biblii Leopolity z 1561 (sygn. 224152 III), 1575 (sygn. 236931 III) i 1577 roku (31098 III, 235822 III), daty druków na podstawie: *Polonica i silesiaca XVI wieku w zbiorach Biblioteki Śląskiej*, t. 1, pod red. W. Pawłowicz i T. Roszkowskiej, Katowice 2013, poz. 46, 48, 49.

⁶ Zob. E. Chojacka, *Znaczenie kulturowe grafiki polskiej XVI wieku* [w:] *Dawna książka i kultura...*, pod red. S. Grzeszczuka i A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław [i. in.] 1975, s. 86–114.

⁷ Jost Amman (1539–1591), szwajcarski rytownik i malarz. Urodził się w Zurichu, a działał głównie w Norymberdze. Tworzył portrety, projektował witraże, ilustrował obyczaje i stroje epoki.

⁸ Drzeworytnicy pracujący w tradycyjnym systemie cechowego rzemiosła byli najczęściej anonimowi.

⁹ Datę druku ustalono na podstawie lat działalności drukarza oraz VD16 (online; B 4295), egzemplarz jest zdefektowany – nazwisko Erazma z Rotterdamu zostało usunięte z karty tytułowej oraz wstępu.

na ilustracjach do sześciotomowej edycji *Biblia Sacra cum glossa ordinaria* z 1617 roku, wydrukowanej przez Balthazara Bellèrego w Douai, nakładem Jana van Keerberghena w Antwerpii. Redaktorem publikacji, uważanej za najwybitniejsze dzieło egzegetyczne późnego średniowiecza, był angielski benedyktyn i teolog John Jones¹⁰. Frontispis tomu pierwszego, wykonany w warsztacie Petera Paula Rubensa, rytował Jan Collaert.

Ciekawą formę ikonograficzną mają tablice ilustracyjne do Biblii norymberskiej w tłumaczeniu Marcina Lutra, wydanej w 1692 roku w języku niemieckim. Rysunki do prezentowanych dwunastoczęściowych kompozycji w ozdobnych ramach wykonał niemiecki artysta Johann Jakob Sandrart¹¹ (sześć z siedmiu prezentowanych tablic jest sygnowana). Miedzioryty rytowali Leonhard Heckenauer¹² (do Księgi Rodzaju i Księgi Królewskiej), August Christian Fleischmann (do Księgi Tobiasza) oraz Gabriel Ehinger (do Ewangelii). Kolejne wydarzenia zostały wpisane w ramę otaczającą tytuł Księgi Rodzaju. Ich odczytanie należy zacząć od lewego górnego rogu, zgodnie z przyzwyczajeniem czytelników posługujących się alfabetem łacińskim. Taki układ stosowano często w średniowieczu, umieszczając cykle miniatur na początku iluminowanych Biblii rękopiśmiennych.

¹⁰ John Jones (1575–ok. 1636), mnich benedyktyński, imię zakonne Leander Sancto Martino.

¹¹ Johann Jakob Sandrart (1655–1698), niemiecki rytownik.

¹² Leonhard Heckenauer II (1650/1660?–1704?), niemiecki rytownik, współpracował z gdańskimi oficynami wydawniczymi; August Christian Fleischmann (działal w latach 1687?–1736?), niemiecki rytownik; Gabriel Ehinger (1652–1736), niemiecki malarz i rytownik.

Ilustracja do:
Hartmann Schedel (1440–1514), Liber chronicarum.
Nürnberg: Anton Koberger, 1493. 2°

Biblioteka Śląska, 225038 IV

Gorejący krzew: Bóg Jahwe objawia się pod Synajem i przemawia do Mojżesza, który pasie owce swego teścia. Prorok, ubrany w strój charakterystyczny dla piętnastowiecznej Norymbergii, zdejmując buty na znak szacunku. Pies pasterski pilnuje trzody w wielkim skupieniu i zdaje się nie zwracać uwagi na całe wydarzenie.

Drzeworyt, 127 x 226 mm

Ilustracje do:
Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Zakona, na polski ięzyk
według łacińskiej Biblii [...] na wielu mieyscach [...] poprawiona
y figurami ozdobiona. [Transl. i ed. Jan Leopolita].
W Krakowie: W Drukarni Mikołaja Szarffenberga, [1577]. 2°

Biblioteka Śląska, 31098 III

Księga Jozuego 3. Orszak kapłanów niesie Arkę Przymierza. Na pierwszym planie pies.

Sygn. na ryc.: *h.*

Drzeworyt, 108 x 151 mm

Księga Jozuego 7. Pies szczeka na Akana, który ukradł płaszcz z Szinearu, dwieście syków srebra oraz złoty pręt i zakopał na środku swego namiotu.

Sygn. na ryc.: WŚ.

Drzeworyt, 110 x 154 mm

Księga Sędziów 11. Pies sędziego Jeftego oraz jego córka wychodzą jako pierwsi na spotkanie swojego pana powracającego ze zwycięskiej bitwy nad Ammonitami¹⁴.

Drzeworyt, 109 x 153 mm

¹⁴ Przed walką Jefte złożył ślub, że to, co w chwili jego powrotu pierwsze wyjdzie z drzwi jego domu, złoży Bogu w ofierze. Według Pseudo-Filona, autora żyjącego w I wieku, pies jako zwierzę nieczyste nie mógł być ofiarowany, więc rola ta przypada jedynej córce Jeftego.

Druga Księga Królewska 9. Zdziczałe psy krążą pod oknami Izebeli, która zostaje wyrzucona przez okno na rozkaz Jehu.

Drzeworyt, 107 x 152 mm

Księga Tobiasza 11. Domowy pies Tobiasza młodszego w scenie przywrócenia wzroku ojcu.

Drzeworyt, 109 x 152 mm

Księga Estery 6. Scena triumfu Żyda Mardocheusza, który z racji swych zasług dla króla Persji Ahaszwerosza zostaje wielkim wezyrem. Pies siedzący obok władcy jest symbolem sprawiedliwego sędziego, oznacza mądrość i dobrą radę.

Drzeworyt, 108 x 153 mm

Ilustracja do:
Epistole Et Evangelii Che Si Dicono Tytto l'anno nella Messa.
Tradotte In Lingua Toscana. Nuouamente corrette & riformate
secondo il Messale Romano, stampato d'ordine del Santo Concilio
di Tridento [...]. In Venetia: Appresso Oratio de i Gobbi, 1577. 12°

Biblioteka Śląska, 232486 I

Kobieta kananejska prosi Chrystusa o zdrowie dla swojej córki, z tyłu pies żywi się okrucami chleba.

Drzeworyt, 54 x 37 mm (z ramką 54 x 54 mm).

Ilustracje do:
Novvm Testamentvm Iesv Christi, Filii Dei, Primo quidem studio
& Industria [D. Erasmi Roterod.] accurate editum, nunc autem magna
diligentia collatis compluribus exemplariis denuo expressum [...].
Argentorati: Excudebat Theodosius Rihelius, [ca 1560]. 8°

Biblioteka Śląska, 462624 I

Ewangelia według św. Łukasza 2. Anioł zwiastuje pasterzom narodzenie Jezusa,
przed nimi odpoczywa pies pasterski.

Drzeworyt, 45 x 65 mm

Ewangelia według św. Łukasza 16. Bogacz nakazuje słuzącemu przepędzić ubogiego Łazarza. Psy oraz małpka uczestniczą w uczcie.

Drzeworyt, 46 x 64 mm

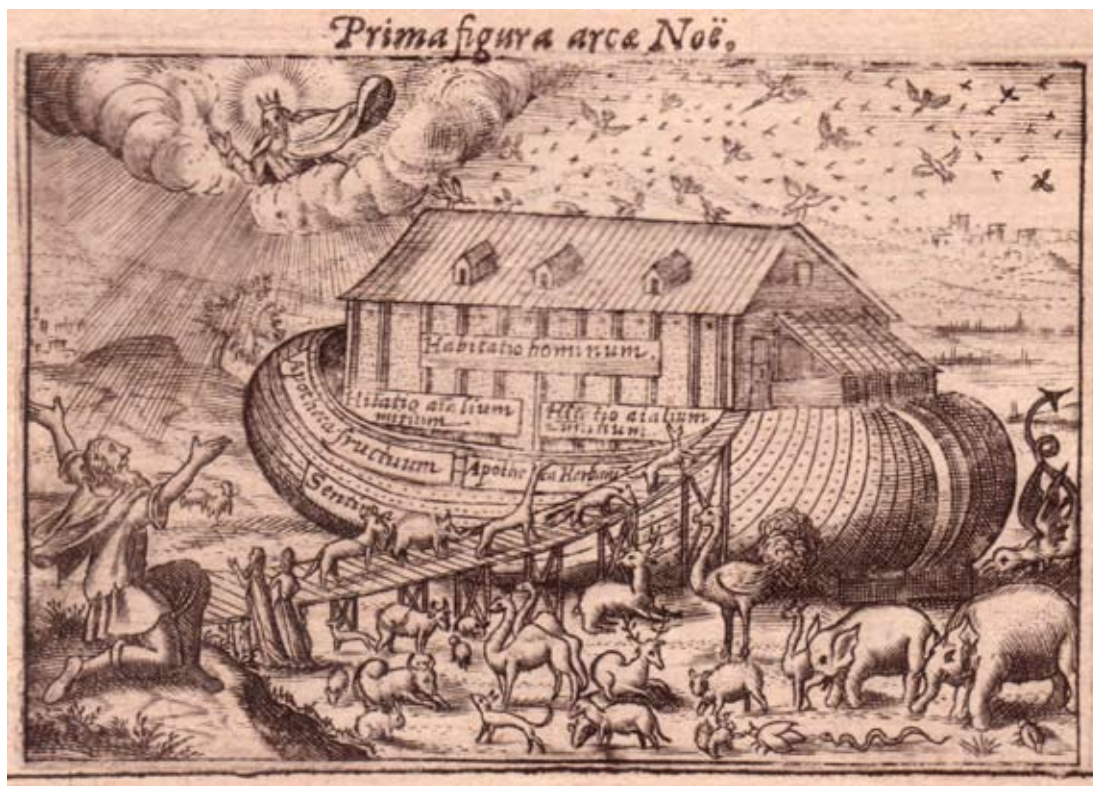
Ilustracje do:
**Biblia Sacra Cvm Glossa Ordinaria [...] Nunc vero nouis Patrum,
cum Græcorum, tum Latinorum Explicationibus locupletata,
Et Postilla Nicolai Lyrani [...] nec non additionibus Pavli Bvrgensis [...] et Matthiæ
Thoringi replicis, opera et studio Theologor. Dvacensivm [...] emendatis [...]. [T. 1].
Dvaci: Excudebat Baltazar Bellervs suis
et Joannis Keerbergii Antuerpiensis sumptibus, 1617. 2°**

Biblioteka Śląska, 225534 IV

Księga Rodzaju 1. Dzieło stworzenia świata, człowieka i zwierząt.

Miedzioryt, 72 x 88 mm

Księga Rodzaju 9. Obraz z życia Noego, który w arce ratuje rodzinę i zwierzęta przed potopem.

Miedzioryt, 62 x 91 mm

Ilustracje do:
**Biblia, Das Ist: Die gantze Schrifft, Altes und Neues Testaments Teutsch
 Doctor Martin Luthers [...] Von etlichen Reinen Theologen dem eigentlichen
 Wort-Verstand nach, erkläret [...]. Nürnberg: Gedruckt und verlegt durch
 Johann Andreæ Endters Seel. Söhne, 1692. 2°**

Biblioteka Śląska, 225310 IV

**Księga Rodzaju 18. Wizyta trzech aniołów zwana gościnnością Abrahama¹⁵.
 Patriarcha przyjmuje trzech mężów, którzy oznajmiają, że jego bardzo podeszła w latach żona
 Sara urodzi syna. Abraham obmywa nogi pierwszemu z nich. Stojąca w drzwiach kobieta
 spogląda ze zdziwieniem. Realistycznie namalowany pies podkreśla domowy nastrój tego
 przedstawienia, odsyła także do pojęcia wierności i pokory, ściśle związanych z obmywaniem
 nóg.**

Sygn. pod ryc.: *Job. Jacob von Sandrart inv. et delineavit, 1., Leonhard Heckenauer Sculps.*
 Miedzioryt, 384 x 238 mm

¹⁵ Zob. L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, t. 2, *Iconographie de la bible*, [cz.] 1, Paris 1956, s. 131.

Druga Księga Królewska 7. Przepowiednia Elizeusza o końcu głodu w Samarii. Mężczyźni dźwigają worki z mąką i jęczmieniem. Szczekający pies wyczuwa śmierć zdeptanego w tłumie żołnierza, który nie uwierzył w słowa proroka.

Sygn. pod ryc.: *J.J. Sandrart delin., 8., Leon: Heckenauer sculps.*
Miedzioryt, 374 x 238 mm

Druga Księga Królewska 9. Zgodnie z przepowiednią Eliasza, dziczące psy pożerają ciało Izebeli, córki króla Tyru.

Sygn. pod ryc.: J.J. Sandrart delin., 8., Leon: Heckenauer sculps.
Miedzioryt, 374 x 238 mm

**Księga Daniela 5. Uczta Baltazara, mroczna biesiada poprzedzająca tragiczne wydarzenia¹⁶
oraz pies zjadający kość ze stołu władcy.**

Sygn. pod ryc.: 10.

Miedzioryt, 372 x 232 mm

¹⁶ Baltazar przestraszony dziwnym napisem na ścianie sali biesiadnej wezwał proroka Daniela, który go ostrzegł, że straci życie, a jego królestwo zostanie oddane Medom i Persom.

Księga Tobiasza 6. Wierny pies staje w obronie swego pana Tobiasza młodszego zaatakowanego przez wielką rybę w rzece Tygrys.

Sygn. pod ryc.: J.J. von Sandrart del., 11., ACF Sculp.
Miedzioryt, 374 x 238 mm

Ewangelia według św. Mateusza 2. Hołd Trzech Króli. Mędrcom oddającym pokłon Chrystusowi towarzyszy duży pies, w typie charta, prawdopodobnie należący do orszaku.

Sygn. pod ryc.: *Job. Jacob von Sandrart inv. Norimb., 13., Gabriel Ehinger Sculps. Aug.*
Miedzioryt, 374 x 233 mm

Ewangelia według św. Łukasza 16. Psy liżą rany żebraka o imieniu Łazarz leżącego pod bramą pałacu bogacza.

Sygn. pod ryc.: *Job: Jacob de Sandrart inv. et del: Norimb., 15., Gabriel Ebinger Sculps: Aug.*
Miedzioryt, 375 x 234 mm

Święci i ich atrybuty

Wykorzystywanie animalistycznej tradycji tysiącleci w sztuce chrześcijańskiej służyło głównie do uzmysłowienia człowiekowi pojęć abstrakcyjnych – dobra i zła. Moralizatorskie zbiory, przełożone na język plastyczny, wskazywały na przykładzie zwierząt, przedstawionych w różnych ludzkich sytuacjach życiowych, najważniejsze nakazy etyki, cechy charakteru i zasady moralne godne naśladowania. Różne zwierzęta, także psy, były atrybutami świętych, które czyniły ich bardziej rozpoznawalnymi, a nierzadko nawiązywały do ich życia lub legendy.

W przedstawieniach graficznych św. Walpurgi¹, opiekunki chorych, chroniącej przed chorobami oczu, wścieklizną i kaszlem, pojawia się motyw jej grobu z niszą, do której spływa cudowny leczniczy olej. Śpiący na środku pies jest jednym z atrybutów patronki zwierząt domowych, rolników i żeglarzy. Kompozycja nawiązuje być może także do przekazu biografu Wolfharda z Herrieden z IX wieku, zawierającego opowieść o tym, jak mniszka Walpurga, idąc do umierającej dziewczynki, została w cudowny sposób uratowana od ataku groźnego psa². Prezentowany miedzioryt do dzieła Matthäusa Radera³ *Bavaria Sancta* z 1627 roku został wykonany przez Raphaela Sadelera⁴ (zwanego starszym), prawdopodobnie przy współpracy z synem także Raphaelem⁵, na zlecenie księcia bawarskiego Maksymiliana I. Wydane w języku łacińskim kompendium o życiu świętych działających na terenie Bawarii uzupełniają liczne przedstawienia graficzne, ukazujące sceny dotyczące ich życia i cudów.

Psy towarzyszą także św. Hubertowi, biskupowi Liège, żyjącemu na przełomie VII i VIII wieku, patronowi myśliwych, leśników i jeźdźców, któremu przypisywano wiele wyleczeń ze wścieklizny. Po śmierci biskupa i wyniesieniu go na ołtarze w 743 roku mnisi strzegący jego grobu specjalizowali się w zwalczaniu tej choroby znanej dobrze hodowcom psów, a przede wszystkim myśliwym. Związane ze św. Hubertem podanie o objawieniu

¹ Święta Walburga, Waldburga, Walpurgis (710–777 lub 779), córka księcia Wessex św. Ryszarda z Lukki, angielska mniszka, misjonarka na terenie Niemiec, patronka diecezji Eichstätt. W 754 roku została przełożoną klasztoru w Heidenheim, gdzie jej brat Willibald, biskup Eichstätt, założył podwójny klasztor benedyktyński.

² *Sainte Walburge vie et œuvre* [online], <Walbourg-Hinterfeld http://archive.wikiwix.com/cache/?url=http%3A%2F%2Fwww.walbourg-hinterfeld.fr%2Farticle.php3%3Fid_article%3D47> [dostęp 4.10.2017].

³ Matthäus Rader (1561–1634), jezuita, filolog, historyk.

⁴ Raphael Sadeler I (1560?–1632?), malarz i rytownik; Raphael Sadeler II (1584–1632?), rytownik.

⁵ *Dictionnaire critique et documentaire des peintres...*, t. 9, Nouvelle ed., sous la direction des heritiers de E. Bénézit, Paris 1976, s. 220.

się Chrystusa w postaci jelenia z gorejącym krzyżem między tykami wienca od wieków porusza wyobraźnię malarzy i grafików. Ta mistyczno-myśliwska scena zainspirowała miedziorytnika z Lipska Johanna Christiana Püschela⁶. Jego realizacja stanowi tablicę tytułową do dziejów łowiectwa *Königliche und Kayserliche Jagdgeschichten...* z 1749 roku w opracowania niemieckiego historyka Magnoalda Ziegelbauera⁷. Dzieło poświęcono myśliwskim pasjom książąt i królów, m.in. króla Polski Władysława IV Wazy.

⁶ Johann Christian Püschel (1718–1771), miedziorytnik działający w Lipsku.

⁷ Magnoald Ziegelbauer (1689–1750), niemiecki benedyktyn, pisarz, historyk, profesor teologii, tworzył pod pseudonimem Venatius Diana

Ilustracja do:
Matthäus Rader (1561–1634), [Bavaria Sancta]
Bavariae Sanctae Volvmen Tertivm [...].
Monachii: A Raphaele Sadeler [...], 1627. 2°

Biblioteka Śląska, 235288 III

Grób św. Walpurgi z niszą, do której spływa cudowny olej, w krypcie kościoła w Eichstätt. Mnich benedyktyński wręcza jednemu z pielgrzymów fiolkę, wokół relikwiarza gromadzą się wierni, na posadzce śpi pies.

Miedzioryt, 216 x 154 mm

Ilustracja tytułowa do:
Magnoald Ziegelbauer (1689–1750), Königliche und Kayserliche Jagtgeschichten,
aus vielen bewährten Scribenten [...] zusammen getragen [...] zu Fruchtbringender
Ergötzung und Belustigung allen Liebhabern des edlen Weidwerkes hervorgegeben [...].
Cölln am Rhein: bey Ambrosius Paulsen auch zu Leipzig
in der Martinischen Buchhandlung, 1749. 8°

Biblioteka Śląska, 231395 I

**Św. Hubert, przedstawiony z psem
i koniem, klęczy przed jeleniem z gorejącym
krzyżem między tykami wieńca.**

Sygn. pod ryc.: *Püschel sc. Lips.*
Miedzioryt, 150 x 90 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Przemiany ludzi w zwierzęta w „Metamorfozach” Owidiusza

Mity, stanowiące ważny element greckiej i rzymskiej religii, wyjaśniały pochodzenie bogów i zwierząt, ich naturę, cechy oraz wpływ na życie ludzi. Kultura europejska czerpała od wieków z antycznej mitologii, tworząc wokół jej motywów dzieła plastyczne i literackie. Przemiany ludzi w zwierzęta, będące integralną częścią poematu Owidiusza *Metamorfozy*, pozbawione przesłanek moralnych czy filozoficznych, nadały światu przedstawionemu utworu charakter baśniowy, ukazując tajemniczą sferę emocji i przeżyć człowieka. W interesujący sposób została przekroczona bariera międzygatunkowa oraz towarzyszący jej lęk i pragnienie wyjścia poza granice człowieczeństwa¹.

W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajduje się artystyczna interpretacja wątków antycznych, widoczna na niesygnowanych rycinach do dzieła *Métamorphoses d'Ovide en rondeaux*², wydanego w Amsterdamie w 1714 roku. Autorem dwóch spośród pięciu ilustracji do pierwszego wydania z 1676 roku był François Chauveau³ (scena ze śpiącym Endymionem oraz rycina przedstawiająca uczestniczącego w uczcie Parysa). Przekładu tekstu na język francuski dokonał na polecenie Ludwika XIV pisarz i dramaturg Isaac de Benserade⁴. Utwór doczekał się kilku wydań, chociaż jeszcze za życia tłumacza został uznany za literacko przeciętny⁵.

Pies w graficznej interpretacji mitów pojawia się jako towarzysz pasterzy Endymiona i Parysa oraz grającego na skrzypcach Orfeusza, występuje także w mitycznych zdarzeniach i różnego typu metamorfozach. Za sprawą bogów bohaterowie opowieści mogą się zmieniać w zwierzęta i to wcielenie bywa postrzegane jako kara lub przyzwolenie na ucieczkę w sytuacji bez wyjścia. Diana, bogini leśna, obrończyni dzikich zwierząt, utożsamiana z grecką Artemidą, karze swoją nimfę Mery, zamieniając ją w suczkę, za to, że dała się uwieść Jupiterowi. W psa „wyjącego” po stracie bliskich zamienia się Hekuba, a przemiana ta wzmacnia wymowę tragicznej sytuacji. Cierpiąca i pełna gniewu przeobraża się w psa, który dla ówczesnego czytelnika był symbolem ślepej wściekłości.

¹ Zob. J. Abramowska, *Pisarze w zwierzyńcu*, Poznań 2010, s. 84–91.

² Biblioteka Śląska posiada jedynie drugi tom dzieła wydanego w Amsterdamie w 1714 roku.

³ François Chauveau (1613–1676), francuski malarz miniatur i rytownik. Autorstwo rycin sygnowanych przez artystę: *F. Chauveau inv. Et fec.* oraz *F.C. in. fc.* w paryskim wydaniu z 1676 roku ustalono według *Texte rares* [online], <<http://www.textesrares.com/grav/grav00.php>> [dostęp 7.08.2017].

⁴ Isaac de Benserade (1613?–1691), francuski pisarz.

⁵ Zob. P. Albouy, *Mythes et mythologies dans la littérature française*, Paris 1998, s. 40.

Ilustracje do:
Publius Ovidius Naso (43 a.C.–ca 17), *Metamorphoses D'Ovide En Rondeaux*
[par Isaac de Benserade], *Imprimez & Enrichis De Figures Par Ordre De Sa Majesté,*
Dediez à Monseigneur Le Dauphin. T. 2. A Amsterdam: Chez les Freres Wetstein, 1714. 8°

Biblioteka Śląska, 232339 I

Artemida, patronka łowiectwa i łucznictwa, zamienia jedną ze swoich nimf w psa.

Miedzioryt, 71 x 86 mm

Orfeusz, syn muzy Kalliope, najśłynniejszy muzyk starożytności, siedzi pod drzewem i gra na skrzypcach, a jego muzyki słuchają zwierzęta domowe i dzikie. Potrafił swoim śpiewem ułagodzić nie tylko przyrodę, ale także okrutnych ludzi.

Miedzioryt, 71 x 86 mm

Bogini Selene, przedstawiona na tle księżyca, obserwuje śpiącego Endymiona. Obok pasterza czuwa pies. Młodzieniec zasnął snem wiecznym, zachowując w ten sposób nieśmiertelność i młodość.

Miedzioryt, 69 x 85 mm

Hekuba oślepia trackiego króla Polimestora za to, że zamordował jej najmłodszego syna Polidorosa. Zamieniona w psa, ucieka przed kamieniami rzucanymi przez Traków, poruszonych nieszczęściem swego władcy. Miejsce tego wydarzenia nazwano „psim pomnikiem” lub „mogiłą Hekuby”.

Miedzioryt, 73 x 85 mm

Parys, przedstawiony jako pasterz, z psem pasterskim u boku, rozstrzyga spór między Herą, Afrodytą i Ateną na weselu Tetydy. Syn Priama, króla Troi, przyznaje złote jabłko noszące napis „dla najpiękniejszej” Afrodycie.

Miedzioryt, 71 x 84 mm

Symbolika psa i kota w bajkach

Bajka, jedna z najstarszych form literackich, wywodzi się z obiegu ustnego tradycji ludowej i jest wspólna wszystkim kulturom. Krótkie powiastki, mające za bohaterów najczęściej zwierzęta, powstały w VI wieku p.n.e. w Grecji, a za ich autora uważa się legendarnego twórcę Ezopa, który miał skomponować pierwszy zbiór napisany prozą. Kanon przypisywanych mu motywów bajkowych rozrastał się i zyskiwał coraz to nowe opracowania literackie, głównie wierszowane, u autorów antycznych, średniowiecznych i nowożytnych.

W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się łacińskie wersje bajek Ezopa w opracowaniu niemieckiego humanisty Joachima Camerarius¹ pt. *Fabulae Aesopicae a Ioachimo Camerario oratione soluta...* oraz francuskiego jezuitę François-Josepha Terrasse'a Des Billons² *Fabulae Aesopicae...* Na uwagę zasługują ilustracje rytownika Aegida Verhelsta³, wykonane techniką mieszaną miedziorytu i akwaforty, wydane w Mannheim w 1768 roku. W XVII wieku bajki Ezopa przetłumaczył na język francuski m.in. Jean Baudoin⁴, dodając komentarze o charakterze moralizatorskim i wychowawczym. Prezentowany egzemplarz, wydrukowany w 1669 roku w oficynie François Foppensa⁵ w Brukseli, został ozdobiony licznymi ilustracjami, prawdopodobnie kopiami flamandzkiego artysty Pietera van der Borchta⁶. Natomiast z prac angielskich grafików warto wymienić akwaforty, wykonane m.in. prawdopodobnie przez Thomasa Rothwella⁷, załączone do londyńskiego wydania bajek Ezopa z lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku.

Greckie bajki Ezopowe były źródłem inspiracji dla francuskiego pisarza Jeana de La Fontaine'a, którego zbiór *Fables*, dedykowany delfinowi, siedmioletniemu synowi Ludwika XIV, ukazał się po raz pierwszy w 1668⁸ roku. Sześciotomowe wydanie, przechowywane w zbiorach Biblioteki, opublikowano sto lat po śmierci autora

¹ Joachim Camerarius (zwany starszym; 1500–1574), niemiecki uczony, pisarz i tłumacz prac z historii, teologii, matematyki i astronomii.

² François-Joseph Terrasse Des Billons (1711–1789), francuski poeta i bajkopisarz.

³ Aegid Verhelst lub Egid Vereslt (zwany młodszym 1733–1818), niemiecki rytownik.

⁴ Według informacji w katalogu online Bibliothèque Nationale de France tłumaczem bajek Ezopa był być może Pierre de Boissat (1603–1662).

⁵ François Foppens, drukarz i księgarz działający w Brukseli w latach 1637–1685?

⁶ Pieter van der Borch (ok. 1545?–1608), flamandzki malarz, rytownik; A. Biscéré, *Esope illustré...* 2013, s. 35 [online], <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01366354/document>> [dostęp 26.06.2017].

⁷ Thomas Rothwell (1740?–1807), angielski rytownik i drukarz.

⁸ Zob. J. La Fontaine, *Bajki*, oprac. L. Łopatyńska, Wrocław 1951, s. VIII.

w Paryżu w latach 1765–1775. Ilustracje zostały wykonane przez rytownika i wydawcę dzieła Étienne’a Fessarda⁹ (z wyjątkiem czwartego woluminu), a teksty w poszczególnych tomach rytowali François Montulay i Drouet. Do wykonania publikacji zaangażowano licznych rysowników: Philippe’a Jacques’a¹⁰ Loutherbounga, Charles’a Monneta, Jean-Pierre-Louis-Laurenta Hoüela, J.B. Hueta, Pierre’a Thomasa Le Clerca, Meyera, Jacques-Philippe’a Caresme’a, Claude-Louisa Desraisa, L. de Bidaulta, Jacques’a Philippe’a Josepha de Saint-Quentina, Jeana Bardina.

Zwierzęta, stanowiące zasadniczy trzon kanonu bajek, były ważnym punktem odniesienia dla opisu ludzkich typów, charakterów, zachowań i ról społecznych. Wybór cech danego zwierzęcia uznanych za znaczące jest utrwalony i dziedziczony w kulturze. Stereotypowe¹¹ obrazy kota i psa, pojawiające się często w bajkach, mają pozytywne i negatywne zabarwienie. Ugruntowane w powszechnej świadomości, funkcjonują w języku w postaci przysłów, epitetów i porównań, często w oderwaniu od empirycznej wiedzy o zwierzętach. W bajkach obowiązuje prawo silniejszego, od którego nie ma odwołania, chyba że włączy się mądrość, przezorność, czasem spryt słabszych, który pozwala uniknąć niebezpieczeństwa. W utworach obok klasycznych motywów pojawia się człowiek jako partner zwierzęcia, z reguły silniejszy.

Pies, występujący w bajkach La Fontaine’a 24 razy¹², jest symbolem wierności, posłuszeństwa, oddania człowiekowi, sprytu, inteligencji, ale także wcieleniem wad: łakomstwa, naiwności, lekkomyślności i serwilizmu. Bajkopisarz zaprezentował psy stróżujące, pasterskie, myśliwskie i pokojowe. Koty i kotki, wzmiankowane w 14 utworach, przedstawił niejednoznacznie, jako bohaterów obdarzonych nadludzką mocą i zaradnością. Zwierzętom, które zamieszkiwały przecież siedziby ludzkie, przypisywał często bezwzględność, okrucieństwo, hipokryzję i zdradę.

Kontynuatorem bajek La Fontaine’a w XVIII wieku był Jean-Pierre Claris de Florian, dramaturg, powieściopisarz i poeta. Pierwszy zbiór jego *Fables*, wydany w Paryżu w 1792 roku w znanej oficynie Pierre’a Didota zwanego starszym, okazał się literackim sukcesem. Zawierał oryginalne ryciny wykonane przez francuskich rytowników Charles-Étienne’a Gauchera¹³ oraz Josepha de Longueila według projektu Josepha

⁹ Étienne Fessard (1714–1777?), francuski rytownik; François Montulay (17...–1782?), francuski rytownik i drukarz; Drouet (17...–17...), francuski rytownik i malarz.

¹⁰ Philippe Jacques Loutherboung (1740–1812), francuski malarz; Charles Monnet (1732–18...), francuski malarz, rysownik, jeden z ważniejszych ilustratorów końca XVIII wieku; Jean-Pierre-Louis-Laurent Hoüel (1735–1813), francuski pejzażysta, autor scen rodzajowych i animalistycznych, rytownik, rysownik i pisarz; Jean-Baptiste Huet (1745–1811), malarz, rysownik, rytownik; Pierre Thomas Leclerc (1740?–?), francuski malarz, rysownik i rytownik; Meyer, osiemnastowieczny rysownik; Jacques-Philippe Caresme (1734–1796), francuski malarz, rysownik, posługiwał się techniką miedziorytów punktowanych; Claude-Louis Desrais (1746–1816), francuski malarz i rysownik; L. de Bidault, francuski malarz, działający w XVIII wieku; Jacques Philippe Joseph de Saint-Quentin (1738–?), francuski malarz, rysownik i akwaforzysta; Jean Bardin (1732–1809), francuski malarz i rysownik.

¹¹ Zob. J. Abramowska, *Pisarze w zwierzyńcu*, Poznań 2010, s. 110–118.

¹² *Au temps où les animaux parlaient* [w:] *Musée Jean de La Fontaine*, s. 16, 38 [online], <<http://www.musee-jean-de-la-fontaine.fr/User-Files/ressources-peda/Musee-jean-de-la-fontaine-Les-animaux.pdf>> [dostęp 7.10.2017].

¹³ Charles-Étienne Gaucher (1741–1804), francuski rytownik, pisarz i wydawca; Joseph de Longueil (1730–1792), rytownik.

Marie Flouesta¹⁴. Bajki Floriana, wykorzystywane do celów dydaktycznych, cieszyły się dużą popularnością i były wielokrotnie wznawiane przez cały XIX wiek¹⁵. Bajkopisarz, uważany za drugiego po La Fontainie, z czasem odszedł w zapomnienie, krytykowany za nieznajomość zwierzęcej natury, nadmierny optymizm, szukanie kompromisów i szczęśliwego zakończenia.

¹⁴ Joseph Marie Flouest (1747–1833), malarz, rzeźbiarz, ilustrator.

¹⁵ Zob. J.-N. Pascal, *La Fable au siècle des Lumières 1715–1815...*, Saint-Étienne 1991, s. 241.

Ilustracje do:
Aesopus (600–500 a.C.), *Fabulae Aesopicae a Ioachimo Camerario oratione soluta,*
& Gabriele Faerno versibus explicatae [...]. [Leipzig]: Sumtibus Henningi Grosii [...],
1600 (Isslebiae: per Bartholomeum Hornigk). 8°

Biblioteka Śląska, 222475 I

Scena z bajki *Sus & Canis*. Świnia kłóci się z psem.

Drzeworyt, 55 x 54 mm

Scena z bajki *Canis & Lupus*. Wilk usiłuje schwycić psa śpiącego przed zagrodą.

Drzeworyt, 56 x 56 mm

Scena z bajki *Mures*. Myszy postanawiają zawiesić dzwonek na szyi kota.

Drzeworyt, 56 x 55 mm

Scena z bajki *Hernus & Canis*. Właściciel spotyka psa, który od niego uciekł.

Drzeworyt, 57 x 56 mm

Scena z bajki *Canis & Caro*. Pies niesie mięso, które odbija się w zwierciadle wody.

Drzeworyt, 56 x 56 mm

Scena z bajki *Canes duo*. Właściciel dwóch psów uczy jednego polować, a drugiego pilnować domu.

Drzeworyt, 56 x 55 mm

Scena z bajki *Cerus & Vitis*. Jeleń, ścigany przez psy myśliwskie, ukrywa się pod drzewem winnej latorośli.

Drzeworyt, 55 x 55 mm

Ilustracje do:
Aesopus (600–500 a.C.), *Les Fables d'Esop Phrygien, Illustrées de Discours Moraux*
[...]. Avec des reflexions morales par J. Baudoin. Nouvelle Edition, Augmentée [...].
A Bruxelles: Chez François Foppens [...], 1669. 12°

Biblioteka Śląska, 461866 I

Scena z bajki *Du chien & de l'ombre*. Przechodzący przez rzekę pies niesie mięso.

Miedzioryt, 40 x 54 mm

Scena z bajki *De l'asne & du chien*. Osioł, zazdrosny o psa, próbuje przytulić się do swojego właściciela.

Miedzioryt, 41 x 54 mm

Scena z bajki *Du larron & du chien*. Złodziej, chcąc uciszyć psa, podaje mu chleb.

Miedzioryt, 39 x 54 mm

Scena z bajki *Du vieil chien et de son maître*. Myśliwy gani starego psa za to, że nie potrafi już polować.

Miedzioryt, 39 x 54 mm

Scena z bajki *Du chien et de la brebis*. Pies powołuje przed sąd owcę, żądając zwrotu pieniędzy za chleb.

Miedzioryt, 41 x 56 mm

Scena z bajki *Du loup et du chien*. Pies z blizną na szyi rozmawia z wilkiem.

Miedzioryt, 41 x 56 mm

Scena z bajki *Du renard et du chat*. Lis rozmawia z kotem o swoim sprycie i przebiegłości.

Miedzioryt, 41 x 56 mm

Scena z bajki *Du loup et des chiens*. Dwa skłócone psy pasterskie nie obroniły stada przed wilkiem, który zagryzł owcę.

Miedzioryt, 41 x 56 mm

Scena z bajki *Du chat & du coq*. **Kot**, schwytawszy koguta, szuka odpowiedniego usprawiedliwienia, aby go zjeść.

Miedzioryt, 41 x 56 mm

Scena z bajki *De deux chiens*. Starszy pies poucza młodszego, biegającego z kijem przywiązanym do obroży. W ten sposób były zabezpieczane psy, aby nie mogły gonić zwierzyny.

Miedzioryt, 40 x 55 mm

Scena z bajki *De Venus et d'une chatte*. Młodzieniec prosi Wenus, aby zamieniła jego ukochaną kotkę w kobietę.

Miedzioryt, 41 x 55 mm

Ilustracja do:
Aesopus (600–500 a.C.), Franc. Josephi Desbillons [...] Fabulae Aesopiae, Curis
Posterioribus Omnes Fere, Emndatae [...] Vol. 1. Mannhemii: Typis Academicis, 1768. 8°

Biblioteka Śląska, 229020 I

Scena z bajki *Catellus & Mollus*.
Mały pies nierozważnie prowokuje
dużego.

Sygn. pod ryc.: *Egid. Verbelst inv. et sc., Manhem.*
Miedzioryt, akwaforta, 157 x 95 mm

Ilustracja do:
Aesopus (600–500 a.C.), Franc. Josephi Desbillons [...] Fabulae Aesopiae, Curis
Posterioribus, Omnes Fere Emndatae [...] Vol. 2. Mannhemii: Typis Academicis, 1768. 8°

Biblioteka Śląska, 229020 I

Scena z bajki *Taurus & Canis*.
Zręczny pies pokonuje byka śmiertelnym
ugryzieniem w szyję.

Sygn. pod ryc.: *Egid. Verbelst inv. et sc., Manhem.*
Miedzioryt, akwaforta, 161 x 94 mm

Ilustracje do:
Aesopus (600–500 a.C.), *Æsop's Fables, Embellished with one Hundred & eleven
Elegant Engravings. Instruction London: Published [...] by T. Heptinstall [...], [1797]
(Printed By C. Whittingham [...]). 8°*

Biblioteka Śląska, 901598 I

Scena z bajki *The Mischievous Dog*. Pies, który atakował bez powodu inne zwierzęta, nosi zawieszony na szyi dzwon jako ostrzeżenie.

Sygn. pod ryc.: *Rt. Newman Sculp.*

Akwaforta, 38 x 53 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *The Dog In The Manger*. Pies nie pozwala bykowi zbliżyć się do siana, którego sam nie może zjeść.

Akwaforta, 39 x 55 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *The Dog And The Sheep*. Pies wzywa owcę przed sąd, żądając zwrotu pieniędzy za rzekomo pożyczony chleb. Jego świadkiem zostaje przekupiony wilk.

Sygn. pod ryc.: *Owen Sc.*
Akwafora, 39 x 55 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *The Old Hound*. Myśliwy karci starego psa, który nie ma już siły polować.

Sygn. pod ryc.: *Walker direct*

Akwaforta, 40 x 55 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *The Young Man And His Cat*. Młody człowiek modli się do bogini Wenus, aby zamieniła jego ukochaną kotkę w piękną dziewczynę.

Sygn. pod ryc.: *Rothwell sc*
Akwaforta, 39 x 55 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *The Dog And The Shadow*. Pies stoi na wąskiej kładce i przegląda się w strumieniu, niosąc w pysku zdobytą kość z dużym kawałkiem mięsa.

Sygn. pod ryc.: *Owen. Sc.*

Akwafora, 38 x 53 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *The Dog And The Wolf*. Pies z blizną na szyi rozmawia z wilkiem, o cenie, jaką trzeba zapłacić za wolność.

Sygn. pod ryc.: *Owen. Sc.*

Akwaforta, 40 x 54 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracje do:
Jean de La Fontaine (1621–1695), *Fables choisies* [...] T. 1.
Nouvelle Edition Gravée en Taille douce. Les Figures par le Sr. Fessard,
Le Texte par le Sr. Montulay [...]. A Paris: Chez L'Auteur Graveur [...], 1765. 8°

Biblioteka Śląska, 223375 II

Scena z bajki *Le Loup et le Chien*.
Spotkanie psa z wychudzonym
wilkiem.

Sygn. pod ryc.: *Loucherbourg inv. del.*,
St. Fessard Sculp.

Akwaforta, miedzioryt, 122 x 82 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

FABLE V.
LE LOUP ET LE CHIEN.

Un Loup n'avoit que les os & la peau,
Tant les Chiens faisoient bonne garde:
Ce Loup rencontre un Dogue aussi puillant que beau,
Gras, poli, qui s'étoit fourvoyé par mégarde.
L'attaquer, le mettre en quartiers,
Sire Loup l'eût fait volontiers;
Mais il falloit livrer bataille;
Et le Mâtin étoit de taille
À se défendre hardiment,
Le Loup donc l'aborde humblement,
Entre en propos, & lui fait compliment

Scena z bajki *Le Loup et le Chien*.
Wilk rozmawia z psem żyjącym
dostatnio, lecz w niewoli.

Sygn. pod ryc.: *Loucherbourg inv. del.*,
St. Fessard Sculp.
Akwafora, miedzioryt, 126 x 83 mm
Odcisk płyty obcięty.

**Scena z bajki *Le Loup et le Chien*.
Pies przywiązany do budy
łańcuchem.**

Sygn. pod ryc.: *Loutherbourg in. del.*
St. Fessard Sculp. 1764
Akwafora, miedzioryt, 126 x 84 mm
Odcisk płyty obcięty.

FABLE XXIX.

LA LICE ET SA COMPAGNE.

Une Lice étant sur son terme ,
 Et ne sçachant où mettre un fardeau si pesant ,
 Fait si bien qu'à la fin sa Compagne consent
 De lui prêter sa hute , où la Lice s'enferme .
 Au bout de quelque temps sa Compagne revient .
 La Lice lui demande encore une quinzaine :
 Ses petits ne marchotent , disoit-elle , qu'à peine .
 Pour faire court , elle l'obtient .
 Ce second terme échû , l'autre lui redemande
 Sa maison , sa chambre , son lit ,
 La Lice cette fois montre les dents , & dit :

Scena z bajki *La Lice et sa Compagne*.
 Bezdomna suczka prosi sąsiadkę
 o pomoc.

Sygn. pod ryc.: *Loutherbourg in. del.*,
St. Fessard Sculp. 1765

Akwafora, miedzioryt, 126 x 84 mm
 Odcisk płyty obcięty.

**Scena z bajki *La Lice et sa Compagne*.
Suka wyżyła i jej młode nie chcą
opuścić użyzionej im chatki.**

Sygn. pod ryc.: *Lautherbourg inv. del.*,
St. Fessard Sculp.
Akwafora, miedzioryt, 123 x 80 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

**Scena z bajki *La Lice et sa Compagne*.
Suka z młodymi.**

Sygn. pod ryc.: *Loutherbourg in. del.,
St. Fessard Sculp. 1765*
Akwafora, miedzioryt, 126 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracje do:
Jean de La Fontaine (1621–1695), *Fables choisies* [...] T. 2.
Nouvelle Edition Gravée en Taille douce. Les Figures par le Sr. Fessard,
Le Texte par le Sr. Montulay [...]. A Paris: Chez L'Auteur Graveur [...], 1766. 8°

Biblioteka Śląska, 223375 II

Scena z bajki *Le Loup devenu Berger*.
Wilk przebrany za pasterza zakrada się
do pasterza, psa i owiec śpiących na
pastwisku.

Sygn. pod ryc.: C. Monnet inv. del., St. Fessard Sculp.
Akwafora, miedzioryt, 126 x 83 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Loup devenu Berger*.

**Pies rzuca się na wilka, który nie potrafi
 zmienić głosu i budzi wszystkich.**

Sygn. pod ryc.: C. Monnet inv. del., St. Fessard Sculp.

Akwaforta, miedzioryt, 126 x 84 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

**Scena z bajki *L'Aigle, la Laye et la Chatte*.
Za namową kotki orlica i maciora
nie opuszczają drzewa w poszukiwaniu
żywności, obawiając się zawalenia dębu
i napaści.**

Sygn. pod ryc.: *C. Monnet inv. del., St. Fessard Sculp*
Akwafora, miedzioryt, 126 x 83 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

**Scena z bajki *Le Chat et un vieux Rat*.
Kot wisi na sznurze, udając martwego.**

Sygn. pod ryc.: *Houël inv. del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 122 x 82 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

48

LE LION AMOUREUX.

Le Lion consent à cela ,
 Tant son ame étoit aveuglée .
 Sans dents ni griffes, le voilà
 Comme place démantelée .
 On lâcha sur lui quelques chiens ;
 Il fit fort peu de résistance .

Amour, amour, quand tu nous tiens ,
 On peut bien dire, adieu prudence .

Scena z bajki *Le Lion amoureux*.
 Lew, który dla ukochanej pasterki
 ściał pazury i spiłował zęby,
 ucieka przed sforą psów.

Sygn. pod ryc.: *C. Monnet in. del., St. Fessard
 Sculp 1765*

Akwaforta, miedzioryt, 126 x 84 mm
 Odcisk płyty obcięty.

**Scena z bajki *Le Berger et la mer*.
Pasterz wpatruje się w morze,
a jego pies pilnuje stada.**

Sygn. pod ryc.: *C. Monnet inv. del., St. Fessard
Sculp.*

Akwaforta, miedzioryt, 128 x 84 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le Jardinier et son Seigneur*. Polowanie z psami (chartami) na zające, które czyniły szkody w ogrodzie.

Sygn. pod ryc.: *C. Monnet inv. del., St. Fessard Sculp.*

Akwaforta, miedzioryt, 127 x 84 mm

Odcisk płyty obcięty.

Ilustracje do:
Jean de La Fontaine (1621–1695), *Fables choisies [...]* T. 3.
Nouvelle Edition Gravée en Taille douce. Les Figures par le Sr. Fessard,
Le Texte par le Sr. Drouet [...]. A Paris: Chez L'Auteur Graveur [...], 1768. 8°

Biblioteka Śląska, 223375 II

Scena z bajki *Le Cerf et la vigne*.
Psy upolowały jelenia wśród drzew
porośniętych winnymi latoroślami.

Sygn. pod ryc.: C. Monnet in. del., St. Fessard Sculp 1768
Akwaforta, miedzioryt, 127 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

**Scena z bajki *Le Lièvre et la perdrix*.
Psy polują na zająca.**

Sygn. pod ryc.: *C. Monnet inv. del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 128 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

FABLE CV.

LE LION ET LE CHASSEUR.

Un Fanfaron, amateur de la chasse,
 Venant de perdre un chien de bonne race,
 Qu'il soupçonnoit dans le corps d'un Lion,
 Vit un Berger. Enseigne-moi, de grace,
 De mon voleur, lui dit-il, la maison,
 Que de ce pas je me fasse raison.
 Le Berger dit : c'est vers cette montagne.
 En lui payant de tribut un mouton
 Par chaque mois, j'erre dans la campagne
 Comme il me plaît ; & je suis en repos.
 Dans le moment qu'ils tenoient ces propos ,

Scena z bajki *Le Lion et le Chasseur*.
 Lew zabija psa podczas polowania.

Sygn. pod ryc.: C. Monnet in. del.,
 St. Fessard Sculp 1768
 Akwaforta, miedzioryt, 127 x 84 mm
 Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Cochet, le Chat et le Souriceau*. Naiwna myszka ucieka przed hałaśliwym kogutem, żałując, że nie zawarła znajomości z kotem.

Sygn. pod ryc.: *Monnet inv. del., St. Fessard Sculp.*

Akwaforta, miedzioryt, 127 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

LE COCHET, LE CHAT ET LE &c. 59

Qui, sous son minois hypocrite,
Contre toute sa parenté
D'un malin vouloir est porté,
L'autre animal, tout au contraire,
Bien éloigné de nous mal faire,
Servira quelque jour peut-être à nos repas.
Quant au Chat, c'est sur nous qu'il sonde sa cuisine.
Garde-toi, tant que tu vivras,
De juger des gens sur la mine.

Winieta z bajki *Le Cochet, le Chat et le Souriceau*. Kot.

Sygn. pod ryc.: *Monnet in. del.*,
St. Fessard Sculp 1768

Akwaforta, miedzioryt, 129 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Cerf se voyant dans l'eau*. Psy gończe atakują dorodnego jelenia, który przeglądał się w wodzie, dumny ze swego poroża, ale niezadowolony z nóg.

Sygn. pod ryc.: *C. Monnet inv. del., St. Fessard Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 126 x 83 mm
 Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Chien qui lâche sa proie pour l'ombre*. Pies upuszcza mięso, sądząc, że jego odbicie w wodzie to kolejna zdobycz.

Sygn. pod ryc.: C. Monnet inv. del., St. Fessard Sculp.

Akwaforta, miedzioryt, 128 x 83 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracje do:

Jean de La Fontaine (1621–1695), *Fables choisies [...]* T. 4. Nouvelle Edition Gravée en Taille douce. Les Figures par le Sr. Fessard, Le Texte par le Sr. Drouet [...].

A Paris: Chez L'Auteur [...], 1773. 8°

Biblioteka Śląska, 223375 II

Scena z bajki *Le mal marié*. Mąż odsyła zazdrosną i kłótniwą żonę na wieś do folwarku rodziców. Z boku stoi pies.

Sygn. pod ryc.: *Meyer inv. del., St. Fessard Sculp.*

Akwaforta, miedzioryt, 128 x 82 mm

Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le mal marié*. Pies walczy z kotem, symbol niezgody w utworze o złym ożenku.

Sygn. pod ryc.: Meyer in. del.,

St. Fessard Sculp. 1769

Akwaforta, miedzioryt, 128 x 83 mm

Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le Rat qui s'est retiré du monde*. Wojna kotów ze szczurami.

Sygn. pod ryc.: Meyer in. del., St. Fessard Sculp. 1769.
 Akwaforta, miedzioryt, 128 x 83 mm
 Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le Chat, la Belette, et le petit Lapin*. Kot rozstrzyga spór między łoścą i królikiem, zjadając oba zwierzęta.

Sygn. pod ryc.: *Meyer del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 127 x 84 mm
Odcisk płyty obcięty.

Ilustracja umieszczona pomiędzy
księgą VII i VIII.

**Pies pasterski, dwaj pastuszkowie
i owce w zagrodzie.**

Sygn. pod ryc.: *J.B. Huet in. del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 128 x 84 mm
Odcisk płyty częściowo obcięty.

Scena z bajki *Le savetier et le financier*.
Finansista, ówczesny światowiec,
przyjmuje w swoim domu
skromnego szewca. Towarzyszy
mu bonończyk, pies małych
rozmiarów, ważny element
oświeceniowej mody i estetyki.

Sygn. pod ryc.: P.T. le Clerc del., St. Fessard Sc.
Akwafora, miedzioryt, 129 x 84 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le Chien qui porte à son cou le dîner de son Maître.*

Pies niosący obiad swemu panu spotyka brytana.

Sygn. pod ryc.: *Meyer del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 128 x 85 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le Chien qui porte à son cou le dîner de son Maître*. Pies pilnuje kolacji należącej do jego właściciela.

Sygn. pod ryc.: *Meyer in. del., St. Fessard Sculp. 1772*
Akwafora, miedzioryt, 124 x 83 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

LE CHIEN QUI PORTE A SON COU &C.⁷⁷

Tout fait sa main : le plus habile
Donne aux autres l'exemple ; & c'est un passe-temps
De leur voir nettoyer un monceau de pilloles.
Si quelque scrupuleux, par des raisons frivoles,
Veut défendre l'argent, & dit le moindre mot,
On lui fait voir qu'il est un sot.
Il n'a pas de peine à se rendre :
C'est bien-tôt le premier à prendre .

Scena z bajki *Le Chien qui porte à son cou le dîner de son Maître*. Psy zjadają pieczeń.

Sygn. pod ryc.: Meyer in. del., St. Fessard Sculp.
Akwaforta, miedzioryt, 125 x 82 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *L'Âne et le Chien*.
Głodny pies na próżno prosi
pasącego się na łące osła,
aby się schylił i pozwolił mu
zabrać jedzenie z kosza.

Sygn. pod ryc.: *Meyer inv. del., St. Fessard Scul.*
Akwafora, miedzioryt, 130 x 85 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Bassa et Le Marchand*.
Pasterz oddaje kupcowi drogiego
w utrzymaniu brytana, w zamian za
trzy małe psy, które, jak się później
okaże, wystraszą się wilka.

Sygn. pod ryc.: P.T. le Clerc in. del., St. Fessard Sculp.
1772

Akwaforta, miedzioryt, 125 x 83 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Chat et le Rat.*
**Kot schwyty w sieci prosi
o pomoc sowę, łasicę i szczura.**

Sygn. pod ryc.: *Ph. Carême del., St. Fessard sc*
Akwafora, miedzioryt, 124 x 82 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Chat et le Rat*.
Kot uwolniony przez szczura z siideł
zastawionych przez człowieka.

Sygn. pod ryc.: *St. Fessard Sculp. 1772*
Akwafora, miedzioryt, 124 x 82 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

LE CHAT ET LE RAT.

121

Le Rat grimpe plus haut, il y voit le Hibou:
Dangers de toutes parts: le plus pressant l'emporte.
Ronge-maille retourne au Chat & fait en sorte
Qu'il détache un chaînon, puis un autre, & puis tant
Qu'il dégage enfin l'Hypocrite.
L'Homme paroît en cet instant;

Les nouveaux alliés prennent tous deux la fuite.
A quelque temps de là, notre Chat vit de loin
Son Rat qui se tenoit alerte & sur ses gardes.
Ah! mon frere, dit-il, viens m'embrasser: ton soin
Me fait injure; tu regardes
Comme ennemi ton allié?
Penses-tu que j'aye oublié
Qu'après Dieu je te dois la vie?
Et moi, reprit le Rat, penses-tu que j'oublie
Ton naturel? Aucun traité
Peut-il forcer un Chat à la reconnoissance?
S'assure-t-on sur l'alliance
Qu'a faite la nécessité?

Scena z bajki *Le Chat et le Rat*.

Kot próbuje zbliżyć się do nieufnego szczura, który go kiedyś uratował.

Sygn. pod ryc.: Ph. Caresme in. del., St. Fessard Sculp.
1772

Akwaforta, miedzioryt, 125 x 82 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

FABLE CLXVI.

L'EDUCATION.

Laridon & César, freres dont l'origine
 Venoit de Chiens fameux, beaux, bienfaits & hardis,
 A deux maîtres divers échus au temps jadis,
 Hantoient, l'un les forêts & l'autre la cuisine,
 Ils avoient eu d'abord chacun un autre nom:

Mais la diverse nourriture
 Fortifiant en l'un cette heureuse nature,
 En l'autre l'alterant, un certain marmiton
 Nomma celui-ci Laridon.

Son frere ayant couru mainte haute aventure,
 Mis maint cerf aux abois, maint sanglier abattu,

**Scena z bajki *L'Education*. Pies
 César w pogoni za jeleniem.**

Sygn. pod ryc.: *Meyer im. del.*

St. Fessard Sculp. 1772

Akwaforta, miedzioryt, 125 x 82 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *L'Education*. Pies
Laridon je z miski, jego brat
César, wychowany przez innego
właściciela, biegnie na polowanie.

Sygn. pod ryc.: *Meyer inv. del., St. Fessard Sculp.*
Akwaforta, miedzioryt, 126 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Les deux Chiens et l'Âne mort*. Zachłanne psy piją wodę, aby dostać się do oślej padliny unoszonej przez fale.

Sygn. pod ryc.: Meyer inv. del., St. Fessard Sculp.
Akwaforta, miedzioryt, 129 x 86 mm
Odcisk płyty obcięty.

FABLE CLXIX.

LE LOUP ET LE CHASSEUR.

Fureur d'accumuler, montre de qui les yeux
 Regardet come un point tous les bienfaits des Dieux,
 Te combattrai-je en vain sans cesse en cet ouvrage?
 Quel temps demandes-tu pour suivre mes leçons?
 L'homme sourd à ma voix, comme à celle du sage,
 Ne dira-t-il jamais : c'est assez, jouissons ?
 Hâte-toi, mon ami: tu n'as pas tant à vivre.
 Je te rebats ce mot, car il vaut tout un livre.
 Jouis. Je le ferai. Mais quand donc? Dès demain.
 Eh! mon ami, la mort te peut prendre en chemin.
 Jouis dès aujourd'hui: redoute un fort semblable

Scena z bajki *Le Loup et le Chasseur*.

Pies pilnuje cennej skrzyni.

Ilustracja do utworu o nienasyconym wilku i skąpym myśliwym.

Sygn. pod ryc.: Meyer in. del., St. Fessard Sculp. 1772

Akwaforta, miedzioryt, 125 x 83 mm

Brak pełnego odcisku płyty

Ilustracje do:
Jean de La Fontaine (1621–1695), *Fables choisies* [...] T. 5. Nouvelle Edition Gravée
en Taille douce. Les Figures par le Sr. Fessard [...]. A Paris: Chez L'Auteur Graveur [...]
Et chez Durand Libre [...], 1774. 8°

Biblioteka Śląska, 223375 II

Scena z bajki *Le Loup et le Chien maigre*.
Sprytny pies uwalnia się od wilka,
obiecując, że przytyje na weselu
swego pana.

Sygn. pod ryc.: *C.L. Derais del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 128 x 83 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Chat et le Renard*.
Sprytny kot, zaatakowany przez
sforę psów, ucieka na drzewo.
Lis, który chwalił się przebiegłością,
ginie.

Sygn. pod ryc.: *C.L. Derais inv. del., St. Fessard Scul.*
Akwafora, miedzioryt, 128 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

FABLE CLXXXVI.

LE SINGE ET LE CHAT.

Bertrand avec Raton, l'un Singe et l'autre Chat,
 Commensaux d'un logis, avoient un commun maître.
 D'animaux malfaisans c'étoit un très bon plat :
 Ils n'y craignoient tous deux aucun, quel qu'il pût être.
 Trouvoit-on quelque chose au logis de gâté
 L'on ne s'en prenoit pas aux gens du voisinage.
 Bertrand déroboit tout : Raton, de son côté,
 Etoit moins attentif aux Souris qu'au fromage.

Un jour, au coin du feu, nos deux maîtres frippons
 Regardoient rôti des marrons.

Ilustracja z bajki *Le Singe et le Chat*. Kot.

Sygn. pod ryc.: L. Bidault in. del., St. Fessard
 Sculp. 1774

Akwaforta, miedzioryt, 125 x 83 mm
 Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Singe et le Chat*.
Kot, zachęcony pochwałami małpy,
wyciąga z kominka pieczone
kastany, parząc sobie łapy.
Jego sprytna towarzyszka zjada
wszystko i ucieka.

Sygn. pod ryc.: L. Bidault inv. del., St. Fessard Scul.
Akwafora, miedzioryt, 129 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Chien à qui on a coupé les oreilles*. Młody dog, któremu pan kazał obciąć uszy, dostrzega dobre strony tej sytuacji.

Sygn. pod ryc.: *St. Quentin del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 127 x 82 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracje do:
Jean de La Fontaine (1621–1695), *Fables choisies [...]* T. 6. Nouvelle Edition
Gravée en Taille douce. Les Figures par le Sr. Fessard [...]. A Paris:
Chez L'Auteur Graveur [...], 1775. 8°

Biblioteka Śląska: 223375 II

Scena z bajki *Le Fermier, Le Chien et le Renard*.
Chłop bije psa, który nie pilnował nocą
kurnika.

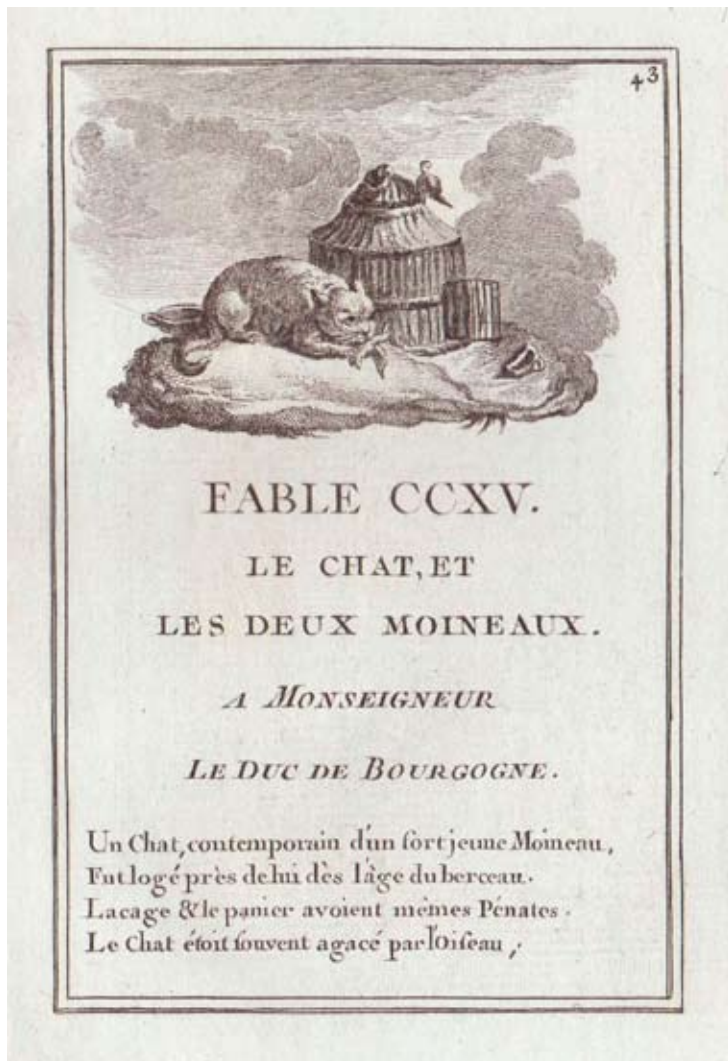
Sygn. pod ryc.: *J. Bardin inv. del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 129 x 82 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Chat et les deux Moineaux*. Kot poluje na wróble.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del.,
St. Fessard Sculp.

Akwaforta, miedzioryt, 128 x 84 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le Chat et les deux Moineaux*. Kot zjada ptaka.

Akwaforta, miedzioryt, 130 x 85 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

45
LE CHAT ET LES DEUX MOINEAUX.

Cette réflexion fit aussi croquer l'autre.

Quelle morale puis-je inférer de ce fait?
Sans cela, toute Fable est un œuvre imparfait.
J'en crois voir quelques traits, mais leur ombre m'abuse.
Prince, vous les aurez incontinent trouvés:
Ce sont des jeux pour vous, & non point pour ma Mule:
Elle & ses sœurs n'ont point l'esprit que vous avez.

Scena z bajki *Le Chat et les deux Moineaux*. Kot rozmawia ze swoim przyjacielem wróblem.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del.,
St. Fessard Sculp. 1774

Akwaforta, miedzioryt, 131 x 85 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena ze wstępu do bajki *Le Chat et la Souris*. Jean de La Fontaine pisze bajkę „O kotku i myszce” dla księcia Burgundii.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin inv. del.,
St. Fessard Sculps.

Akwaforta, miedzioryt, 128 x 84 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena ze wstępu do bajki *Le Chat et la Souris*. Kot bawi się myszką.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del.,
St. Fessard Sculp. 1774
Akwafora, miedzioryt, 130 x 87 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le vieux Chat et la jeune Souris*. Młoda i niedoświadczona myszka prosi starego kota, aby puścił ją wolno.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del.,
St. Fessard Sculps.
Akwaforta, miedzioryt, 128 x 85 mm
Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *Le vieux Chat et la jeune Souris*. Kot zjada myszkę.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del., St. Fessard Sculp.
1774

Akwaforta, 129 x 86 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

LE VIEUX CHAT ET LA JEUNE SOURIS

D'un grain de bled je me nourris:
 Une noix me rend toute ronde.
 Aprésent je suis maigre: attendez quelque tems.
 Réservez ce repas à Messieurs vos enfans.
 Ainsi parloit au Chat la Souris attrapée.
 L'autre lui dit: Tu t'es trompée.
 Est-ce à moi que l'on tient de semblables discours?
 Tu gagnerois autant de parler à des sourds.
 Chat, & vieux pardonner! Cela n'arrive gueres.
 Selon ces loix, descends là-bas,
 Meurs, & va-t'en tout de ce pas.
 Haranguer les sœurs Filandières
 Mes enfans trouveront assez d'autres repas.
 Il tint parole. Et pour ma Fable,
 Voici le sens moral qui peut y convenir.
 La jeunesse se flatte, et croit tout obtenir:
 La vieillesse est impitoyable.

Scena z bajki *Le vieux Chat et la jeune Souris*. Polujący kot.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del., St. Fessard Sculp.
 1774

Akwaforta, 129 x 87 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

FABLE CCXXI.

LA QUERELLE DES CHIENS ET DES CHATS *ET CELLE* DES CHATS ET DES SOURIS .

La Disconce a toujours regné dans l'Univers;
Notre monde en fournit mille exemples divers.
Chez nous cette Déesse a plus d'un tributaire.
Commençons par les Éléments:
Vous serez étonné de voir qu'à tous momens
Ils feront appointés contraire.

Scena z bajki *La Querelle des Chiens et des Chats et celle des Chats et des Souris.*

Koty atakują myszy.

Sygn. pod ryc.: *St. Fessard Sculp. 1774*

Akwafora, 130 x 86 mm

Odcisk płyty obcięty.

Scena z bajki *La Querelle des Chiens et des Chats et celle des Chats et des Souris.*
Wojna psów z kotami.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin inv. del., St. Fessard Sculps.
Akwafora, 128 x 83 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

LA QUERELLE DES CHIENS & C.

Dans un coin où d'abord leurs Agens les cachèrent,
Les Souris enfin les mangerent.

Autre Procès nouveau: le peuple Souriquois
En pâtit. Maint vieux Chat, fin, subtil & narquois,
Et d'ailleurs en voulant à toute cette race,
Les guetta, les prit, fit main basse.
Le Maître du logis ne s'en trouva que mieux.

J'en reviens à mon dire. On ne voit sous les Cieux
Nul animal, nul être, aucune créature
Qui n'ait son opposé: c'est la loi de Nature.
D'en chercher la raison, ce sont soins superflus.
Dieu fit bien ce qu'il fit, & je n'en faisais pas plus.

Ce que je sçais, c'est qu'aux grosses paroles
On en vient à rien, plus des trois quarts du tems.
Humains, il vous faudroit encore à soixante ans
Renvoyer chez les Barbacoles.

Scena z bajki *La Querelle des Chiens et des Chats* et celle des Chats et des Souris.
Psy kłóćą się z kotami o kość i miskę zupy.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del., St. Fessard Sculp.
1774

Akwaforta, miedzioryt, 130 x 87 mm
Odcisk płyty obcięty.

**Scena z bajki *La Forêt et le Bûcheron*.
Drwal rąbie drzewo w lesie
w towarzystwie swojego psa.**

Sygn. pod ryc.: *J. Bardin in. del., St. Fessard Sculp.*
Akwaforta, miedzioryt, 128 x 85 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Scena z bajki *Le Renard Anglois*.
Psy myśliwskie odnajdują lisa,
który udaje wisielca.

Sygn. pod ryc.: *J. Bardin in. del., St. Fessard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 128 x 84 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

LE RENARD ANGLOIS.

Peu favorable pour ma Lyre :
 Peu de nos chants, peu de nos vers
 Par un encens flatteur amusent l'Univers ;
 Et se font écouter des Nations étrangères .
 Votre Prince vous dit un jour,
 Qu'il aimoit mieux un trait d'amour
 Que quatre pages de louanges .
 Agréez seulement le don que je vous fais
 Des derniers efforts de ma Muse :
 C'est peu de chose : elle est confuse
 De ces ouvrages imparfaits .
 Cependant ne pourriez-vous faire
 Que le même hommage pût plaire
 A celle qui remplit vos climats d'habitans
 Tirés de l'Isle de Cythere ?
 Vous voyez par-là que j'entends
 Mazarin, des Amours Déesse tutélaire .

Scena z bajki *Le Renard Anglois*.
 Psy atakują lisa.

Sygn. pod ryc.: J. Bardin in. del., St. Fessard Sculp.
 1772

Akwaforta, miedzioryt, 130 x 87 mm
 Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracje do:

**Jean-Pierre Claris de Florian (1755–1794), Fables [...]. A Paris: De L'Imprimerie
De P. Didot L'Aîné: Chez Girod et Tessier [...] Et chez Debure [...], 1792. 18°.**

Biblioteka Śląska, 901860 I

Le Savant et le Fermier. Uczony pyta rolnika o źródło jego mądrości. Starzec czerpie wiedzę i doświadczenie z przyrody: od psa uczy się czujności, od owcy łagodności, od wołu stałości, a od kury macierzyństwa.

Miedzioryt, 90 x 54 mm

Sygn. pod ryc.: J.M. Flouest Inv., C.S. Gaucher Inc. 1792.

Odcisk płyty obcięty.

Le Berger et le Rossignol. W piękną noc majową pasterz prosi słowika o śpiew, którego nie jest w stanie zagłuszyć nawet rechot żab. Młodzieńcowi towarzyszy wierny pies.

Miedzioryt, 87 x 55 mm

Sygn. pod ryc.: Flouet Inn., De Longueil Sculp.

Odcisk płyty obcięty.

Psy i koty w emblematyce, ikonologii i impresach

Za twórcę nowożytnej emblematyki uważa się włoskiego prawnika, logika i poetę Andreasa Alciatusa (Andrea Alciati), autora książeczki *Emblematum liber* (Księga emblematów) wydanej po raz pierwszy w 1531 roku. Emblemata posługiwał się w równym stopniu słowem i obrazem. Jego treść ilustrowała rycina przedstawiająca zwierzę istniejące realnie lub w fantazji, roślinę, przedmiot, grupę postaci stanowiących personifikację czy swoistą alegorię. Pełny emblemat składał się najczęściej z trzech części¹: inskrypcji, zwanej „epigrafem”, „mottem”, „lemmą”, ograniczonej do kilku słów; obrazu, zwanego „imago”, „icon”, „pictura”, czyli ryciny przedstawiającej różne wyobrażenia oraz subskrypcji, której funkcję spełniał utwór poetycki, wyjaśniający sens obrazu. Znaki symboliczne, którymi posłużył się Alciatus, komponując alegoryczne emblematy, odwoływały się do literatury antycznej i biblijnej oraz ikonografii zarówno starożytnej, jak i chrześcijańskiej. Autor sięgał do opisów zwyczajów zwierzęcych pochodzących z dawnych dzieł przyrodniczych Arystotelesa czy Pliniusza, znał bajki zwierzęce Ezopa i Fedrusa oraz średniowieczną alegorezę świata natury zawartą w bestiariuszach i herbariach. Alciatus odszedł od wykładni chrześcijańskiej, zastępując ją przesłaniem świeckim, obyczajowym i etycznym.

Projekt graficzny do *Emblematów* Alciatego (wydrukowanych w Lyonie² przez Macéego Bonhomme’a dla wydawcy Guillaume’a Roville’a³) wykonał prawdopodobnie Pierre Eskrich⁴, zwany Cruche lub Vase. Artysta naśladował drzeworyty Bernarda Salomona⁵, uzupełniając je o nowe prace, co było praktyką powszechnie stosowaną w tamtych czasach. Na uwagę zasługuje elegancja kompozycji i harmonijny układ kart z całostronicowymi dekoracjami obramiennymi, wewnątrz których zawarte zostały obrazy i teksty. Na niektórych obramowaniach do emblematów widoczne jest sygnowanie Eskricha P.V. lub V.P. Ilustratorami *Emblematów* z 1567 roku,

¹ Zob. J. Pelc, *Barok – epoka przeciwieństw*, wyd. 2 popr., Kraków 2004, s. 177–179.

² Zob. P. Sharrat, *Bernard Salomon illustrateur lyonnais*, Genève 2005, s. 37, 39–40.

³ Guillaume Roville lub Rouillé (1518?–1589), francuski wydawca, działał w Paryżu i Wenecji, a w 1545 roku założył własną oficynę w Lyonie. Wydał 830 tytułów z dziedziny prawa, medycyny, historii, literatury, a także Biblię oraz emblematy.

⁴ Pierre Eskrich (ok. 1530–po 1590), malarz, rytownik i ilustrator pochodzenia niemieckiego.

⁵ Bernard Salomon (ok. 1506–ok. 1561), malarz, rysownik, grawer i dekorator działający głównie w Lyonie, autor m.in. ilustracji do *Emblematów* Alciatego wydanych w oficynie Jeana de Tournes w 1547 roku.

wydrukowanych we Frankfurcie nad Menem przez Georga Raba⁶, byli według Masona Tunga⁷ dwaj sławni artyści Jost Amman i Virgil Solis⁸. Kompozycja rozrastała się, a kolejne wydania zmieniano. W prezentowanych edycjach lyońskich z 1550 i 1560 roku wprowadzono hierarchiczny schemat działów, świadczący zazwyczaj o tendencjach moralizatorskich. Alegoryczna interpretacja świata natury z odniesieniem do symboliki psa została wykorzystana przez Alciatusa do zobrazowania *Zdrady, Zemsty, Małżeństwa* (*Perfidia, Vindicta, Matrimonium*). Mityczne psy myśliwskie Akteona⁹ w emblemacie *Perfidia. In receptatores sīcariorum*, nie rozpoznawszy własnego pana zamienionego w jelenia, rozszarpały go – uosabiają one zdradę ze strony tych, którym pomagamy. Równie negatywny obraz psa, nierozpoznającego tego, który go uderzył i w odwecie bezmyślnie rzucającego się na kamienie, pojawia się w utworze *Vindictia. Alius peccat, alius plectitur*. Jedynie wizerunek szczenięcia, wyobrażany w płastyce u stóp kobiety, oznaczał czułość i wierność małżeńską w emblemacie *Matrimonium. In fidem uxorem*.

Norymberski lekarz, biolog i humanista Joachim Camerarius¹⁰ (zwany młodszym) jest ceniony w kręgu bibliofilów przede wszystkim za zbiór emblematów zaczerpniętych ze świata przyrody *Symbolorum et emblematum centuria I–IV*, wydany w latach 1590–1604. Druga część dzieła zatytułowana *Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus...*, ozdobiona ilustracjami prawdopodobnie Hansa Sibmachera¹¹, to symbolograficzny leksykon interpretujący symbolikę zwierząt. Camerarius korzystał z utworów pisarzy, poetów, filozofów starożytnej Grecji i Rzymu: Platona, Arystotelesa, Cyserona, Wergiliusza, Horacego, Lukana.

Pierwsze wydanie barokowego dzieła emblematycznego przedstawiającego symbolikę i ideę władcy i władzy *Symbola diuina & humana pontificum, imperatorum, regum* opublikowano w Pradze z komentarzami Jacobusa Typotiusa¹² w latach 1601–1603. Flamandzki uczony i humanista, nadworny historyk cesarza Rudolfa II Habsburga współpracował z rytownikiem Aegidiusem Sadelerem i uczonym Anselmusem de Boodt. Trzytomowy zbiór emblematycznych obrazów miał kształtować obyczaje, służyć okazjom uświetniającym rodzinne uroczystości sławnych osób, królów, książąt, dostojników. Panujący przywiązywali wielką wagę do symbolicznych wizerunków i sentencji, będących wyrazem ich myśli i bohaterskich czynów oraz przypominających o zawartych

⁶ Georg Rab zwany starszym, inna forma Georgius Corvinus (?–1580), niemiecki drukarz.

⁷ M. Tung, *The Variorum Edition of Alciato's Emblemata* [online], <<http://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/tung/alciatotungedition-000.pdf>> [dostęp: 29.08.2017].

⁸ Virgil Solis (1514–1562), niemiecki ilustrator i rytownik. Wykonywał grawiury scen religijnych i mitologicznych, portretów, zwierząt według własnych rysunków.

⁹ Owidiusz w *Metamorfozach* wlicza imiona 37 psów Akteona, które myśliwy karmił i o które dbał.

¹⁰ Joachim Camerarius (zwany młodszym; 1534–1598), niemiecki przyrodnik, autor m.in. dzieł botanicznych.

¹¹ Według Gemeinsamer Bibliotheksverbund... [online], <<http://gso.gbv.de>> [dostęp 24.02.2017] nr 333994167; M. Praz, *Studies in seventeenth-century imagery*, 2 ed., Roma 1964, s. 295; Hans Sibmacher (1561–1611), niemiecki rytownik.

¹² Jacobus Typotius (1540–ok. 1600), flamandzki humanista, historyk; Aegidius Sadeler II (także Egidius lub Gilles) (ok. 1570–1629), malarz i nadworny rytownik cesarza Rudolfa II Habsburga, autor m.in. panoramy Pragi; Anselmus Boëtius de Boodt (1550–1632), flamandzki lekarz, mineralog i człowiek renesansu. Był także rysownikiem, wykonał wiele ilustracji z dziedziny historii naturalnej.

w nich prawdach ogólnych. Symbolograficzne kompendium reprezentujące nurt dworski, wykorzystywane przy układaniu programów i scenariuszy różnych uroczystości (ślubów, pogrzebów, rocznic), cieszyło się uznaniem i było wielokrotnie wznawiane. Według źródeł rękopiśmiennych¹³ antykwariusz Octavius de Strada rozsyłał emblematy władcom europejskim i senatorom, m.in. Norymbergii, Wenecji, Wrocławia. Psy umieszczone w medalionach odwoływały się przede wszystkim do ich zalet: wierności, cierpliwości, gotowości do obrony i poświęcenia.

W 1678 roku w Brukseli ukazał się zbiór emblematów Horacjańskich *Le Théâtre moral de la vie humaine...*¹⁴ opracowanych przez francuskiego poetę i pisarza Marina Le Roya de Gomberville'a¹⁵. Autorem ilustracji był flamandzki malarz manierystyczny Otto van Veen¹⁶, teoretyk sztuki, kierownik mennicy w Brukseli, nauczyciel Petera Paula Rubensa. Pierwsze łacińskie wydanie z rycinami van Veena opublikowano w Antwerpii w 1607 roku pod tytułem *Q. Horatii Flacii Emblemata*. Przedrukowane później, z różnojęzycznymi inskrypcjami, „podkreślało zależność człowieka od kaprysów Fortuny”¹⁷, było świadectwem ujmowania ludzkich spraw w kategoriach intelektualnych. Psy prezentowane na ilustracjach stoją u boku swoich panów w chwilach powołania (gdy złoty deszcz spada na Danae), ale także w czasie choroby i ostatnich momentach życia. W towarzystwie psa zostaje przedstawiony cynicki filozof Diogenes z Synopy, przezywany „psem” (grec. *kynos*) od właściwego mu zwyczaju publicznego załatwiania wielu potrzeb, również fizjologicznych, na ulicy. Charta i psa podwórzowego pokazuje Likurg mieszkańcom Sparty, by zobrazować rolę wychowania w życiu człowieka.

Popularny i wielokrotnie wydawany był zbiór emblematów miłosnych Jacoba Catsa *Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden*. Wykazywał liczne wzajemne pokrewieństwa i zapożyczenia, a także związki z emblematyką renesansową, między innymi Alciatusem. Egzemplarz znajdujący się w Bibliotece Śląskiej został opublikowany prawdopodobnie około 1627 roku¹⁸. *Proteus...* Catsa posiadał konstrukcję trójdzielną¹⁹, a w każdym emblemacie po odnoszącej się do całości inskrypcji i obrazie na dole strony umieszczono argumenty, zawierające cytaty z pism różnych autorów. Były one częścią komentarza, czyli czwartego członu (po inskrypcji, obrazie i subskrypcji) kompozycji emblematycznej. Na sąsiadujących z obrazem stronach następowały potrójne subskrypcje w językach niderlandzkim, łacińskim i francuskim. Ilustracje do dzieła Jacoba Catsa,

¹³ Zob. P. Oszczanowski, J. Gromadzki, *Theatrum vitae et mortis: grafika, rysunek i malarstwo książkowe na Śląsku w latach ok. 1550 – ok. 1650*, Wrocław 1995, s. 102, poz. 358; Octavius de Strada (1550–1612), antykwariusz, rysownik, malarz miniatur.

¹⁴ Pierwsze wydanie z tekstem Gombervilla wydrukował w 1672 roku François Foppens.

¹⁵ Marin Le Roy de Gomberville (1600–1674), francuski pisarz i poeta.

¹⁶ Otto van Veen lub Vaenius (1556–1629).

¹⁷ Zob. J. Pelc, *Barok – epoka przeciwieństw*, wyd. 2 popr., Kraków 2004, s. 191.

¹⁸ Karta tytułowa oraz frontispis są uszkodzone ze szkodą dla tekstu, brak karty [f. 4], data pod przywilejem drukarskim: *Actum den 26 Iuly 1626*; datę wyd. ok. 1627 roku ustalono według Südwestdeutschen Bibliotheksverbundes (SWB) [online], nr 801114349 oraz GVK – Gemeinsamer Verbundkatalog [online], nr 552946427.

¹⁹ Zob. *Emblematy miłosne (emblemata amatoria) Jacoba Catsa...*, oprac. J. i P. Pelcowie, Warszawa 1999, s. 6–7, 15.

autora utworów poetyckich komponowanych po łacinie i w językach nowożytnych, wykonano prawdopodobnie według projektów znanego holenderskiego malarza miniaturzysty Andriaena Pietersza van de Venne²⁰. Grafiki z wizerunkami psów do emblematów XXXII. *Inter manum et mentum* (Między zamięciem a uczynkiem) i XXXIX. *Res immoderata, cupido est* (Nienasycona Miłość Szalona) wykonał Jan Gerrits Swelinck²¹, sygnujący swoje prace inicjałami J.S.

Taniec śmierci jako temat ikonograficzny²² pojawił się w sztukach plastycznych u schyłku średniowiecza. Kolejne fale epidemii zarazy, wojny, głodu oraz związana z nimi psychoza lęku przed śmiercią utrzymywały popularność tematu „Danse macabre”. W pierwotnej formie w malarstwie monumentalnym, w kościołach, na murach cmentarnych oraz w rękopisach i inkunabulach, rzeczywiście przedstawiano taniec umarłych – z tymi, którzy jeszcze żyją. Był to korowód łańcuchowy, w którym wszystkie figury trzymają się za ręce. W sztuce grafiki drukowanej nie chodziło już o tańczących zmarłych, lecz o pojedyncze pary, składające się z jednej postaci zmarłego i z jednego przedstawiciela poszczególnych stanów. Tańce śmierci, nazwane potem wizerunkami śmierci, nie były początkowo traktowane jako dzieła emblematyczne. Były to cykle przedstawiające historię ludzkości od momentu stworzenia Adama i Ewy w raju do momentu śmierci. Z czasem rycinom zaczęły towarzyszyć konstrukcje zbliżone do wielocłonowej kompozycji emblematycznej. Widać to w cyklu emblematów *Die menschliche Sterblichkeit unter dem Titel Todten-Tanz...* (*Śmiertelność człowieka pt. Taniec Śmierci...*) stworzonym przez szwajcarskich malarzy i rytowników braci Rudolfa i Conrada Meyerów²³.

Obszerny zbiór grafik wykonywany najpierw wspólnie (od około 1634 roku do przedwczesnej śmierci starszego brata Rudolfa) został dokończony przez Conrada i opublikowany po raz pierwszy nakładem własnym artysty w 1650 roku. Egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Śląskiej ukazał się ponad sto lat później w 1759 roku, prawdopodobnie w oficynie Salomona Wolffa w Zurychu, z tekstami zmienionymi w duchu epoki²⁴. Jako miejsce publikacji podano „Hamburg i Lipsk”, być może z obawy przed cenzurą. Głównym wzorem dla protestanckiej książki Meyerów był cykl drzeworytów *Icones Mortis* autorstwa malarza i grafika Hansa Holbeina zwanego młodszym. Przedstawiona na obrazach śmierć zaskakuje ludzi w różnych sytuacjach życia codziennego i najczęściej jest wykonawcą wyroków sprawiedliwości, przeciwdziała nadużywaniu władzy i chciwości, a biednym i cierpiącym najczęściej jawi się jako przyjaciel. Symbolika i ikonografia stosowana była do światopoglądowych i moralnych pouczeń, wynikających z wiary w życie pozagrobowe i równość między

²⁰ Andriaen Pietersz van de Venne (1589–1662), holenderski malarz, grafik, ilustrator i poeta.

²¹ Jan Gerrits Swelinck (ur. ok. 1601), holenderski rytownik i rysownik.

²² Zob. *Taniec Śmierci od późnego średniowiecza do końca XX wieku*, [red. nauk. katalogu E. Schuster], Szczecin 2002, s. 9–20, 91–94.

²³ Rudolf Meyer (1605–1638), szwajcarski malarz i rytownik. Malował portrety, prace o charakterze alegorycznym i rodzajowym. Przed śmiercią wykonał 26 rysunków do ukończonego później przez brata cyklu *Taniec Śmierci*; Conrad Meyer (1618–1689), szwajcarski malarz i rytownik, ceniony za sceny alegoryczne, batalistyczne, rodzajowe oraz portrety.

²⁴ Egzemplarz Biblioteki Śląskiej o sygnaturze 233625 II jest zdefektowany, brak [1] k. front, s. 3–8, 11–16.

ludźmi. Korowód różnych stanów został podzielony, inaczej niż w pracach Holbeina, na trzy grupy społeczne: duchownych, osoby rządzące oraz przedstawiciele zwykłych zawodów świeckich. Barokowe dzieło Rudolfa i Conrada Meyerów zostało uznane za wybitne ze względu na stosowanie techniki rytowniczej do tworzenia obrazów prawie malarskich. Wśród skonwencjonalizowanych w ikonografii i poezji symboli przemijania pojawiają się zwierzęta udomowione, a w szczególności psy, które pozostają w bezpośrednim kontakcie z ludźmi. Wierny towarzysz człowieka i świadek wydarzeń często w chwili zagrożenia reaguje spontanicznie i z empatią.

Abraham a Sancta Clara²⁵, austriacki augustianin, kaznodzieja i pisarz, wydał w 1707 roku zbiór emblematów *Huy! und Pfy! der Welt...* W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajduje się egzemplarz wydrukowany po śmierci autora w 1725 roku w Würzburgu w oficynie Martina Franza Hertza²⁶, ozdobiony grafikami norymberskiego rytownika Christopha Weigla²⁷. Na ilustracjach przedstawiono różne rasy wyszkolonych psów, które wiernie służą człowiekowi, a także koty będące powodem licznych chorób.

Bardzo bliskie pokrewieństwo z renesansową emblematyką wykazywała ikonologia, przedstawiająca wizerunki, personifikacje ogólnych pojęć. Ważnymi elementami obrazów były atrybuty, czyli dodatkowe znaki, zwierzęta czy przedmioty, w które zaopatrzona była główna postać, co czyniło alegorię bardziej zrozumiałą. „Ikonologia była sztuką analogiczną do emblematyki, podobnie łączącą słowa z rysunkami, abstrakcyjne pojęcie z konkretnymi obrazami. Ale [...] podczas gdy emblematyka odbierała znaki zarówno dla konkretnych ludzi, jak i dla ogólnych pojęć, to ikonologia tylko dla pojęć”²⁸. Emblematów i ikonologicznych personifikacji starano się nie wymyślać, lecz odnajdować je u klasyków, co miało zapewnić wysoki poziom naukowy. Zbiory emblematów i symboli nazywano nie tylko sztukami, ale także naukami. Pierwsze wydanie dzieła Cezara Ripy *Iconologia* ukazało się już w 1593 roku w Rzymie, jeszcze bez ilustracji. Późniejsza edycja, przechowywana w zbiorach Biblioteki Śląskiej, rozszerzona i wzbogacona o liczne ryciny, pochodzi z 1669 roku, z weneckiej oficyny Nicolò Pezzana. Przyjmuje się, że drzeworytowe przedstawienia ikonologiczne, podobnie jak w edycji rzymskiej z 1603 roku, zostały w większości wykonane na podstawie rysunków Giuseppe Cesariego²⁹, zwanego il Cavalier d'Arpino, sławnego malarza epoki. Kota przedstawiono na dwóch ilustracjach jako atrybut Wolności oraz Perswazji. Pies widoczny na ośmiu rycinach jest obrońcą włoskich miast i regionów: Rzymu, Marche, Korsyki, oznacza Wierność, Młodość, Docieklivość, ale także Zniewagę i Nienawiść. Zwierzęta występują wspólnie na trzech drzeworytach dla zobrazowania zjawisk negatywnych i pozytywnych: Konfliktu, Buntu obywatelskiego oraz Rozejmu.

²⁵ Abraham a Sancta Clara (1644–1709), właściwie Johann Ulrich Megerle, nadworny kaznodzieja cesarza Leopolda I oraz prowincjał w zakonie augustianów. Jego pisma stanowią bogate źródło do poznania dziejów kultury i obyczajów.

²⁶ Johann Martin Franz Hertz (działal w latach 1707–1743), drukarz w Würzburgu.

²⁷ Christoph Weigel (1654–1725), niemiecki rytownik i wydawca.

²⁸ W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, *Estetyka nowożytna*, Wrocław [i in.] 1967, s. 261.

²⁹ Giuseppe Cesari (1568?–1640), włoski malarz manierystyczny.

Trójczałonowa kompozycja emblematu nawiązywała również do teorii dwuczęściowej dewizy (impresy)³⁰. Pierwsze trzy części zbioru *Imprese Sacre* autorstwa Paula Aresiego³¹, katolickiego biskupa Tortony, zostały wydane (w dwóch woluminach) w Mediolanie w 1621 roku. Publikacja wybitnego kaznodziei, mecenasa uczonych, przybrała formę³² encyklopedii, łączącej rozmaite tematy religijne z naukowymi. Włoski termin *impresa* (łacińskie „symbolum”) oznaczał dwuczłonową kompozycję złożoną z plastycznego wizerunku jakiejś rzeczy oraz dołączonej inskrypcji. Według teoretyka gatunku Paula Giovio³³ *impresa* nie mogła zawierać postaci ludzkich, powinna być ułożona w obcym języku, aby jej sens stał się bardziej ukryty. Jej powstanie wiązano ze średnio-wieczną Francją, gdzie przedstawiciele arystokracji posługiwali się maksymami umieszczonymi na tarczach herbowych i pieczęciach. Jednak dewiza była nie tylko znakiem przynależności rodowej, ale wyrażała również indywidualność osoby, dla której została wykonana. Popularna w środowiskach dworskich, a przede wszystkim akademickich, stanowiła przedmiot toczących się na jej temat uczonych debat. W prezentowanej „Impresie 30, skromnego badacza spraw bożych” Paulo Aresi sławił umiar, umieszczając w ikonie spragnionego psa, który dzięki swej czujności uciekł przed atakiem groźnego krokodyla nilowego.

³⁰ Zob. J. Pelc, *Słowo i obraz, na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002, s. 36.

³¹ Paolo Aresi lub Arese (1574–1644), biskup Tortony, mówca, filozof, teolog, propagator teorii geocentrycznej Ptolemeusza.

³² Pierwsze wydanie, mniej kompletne, ukazało się w Weronie w latach 1613–1615. W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się pierwsze trzy księgi dzieła z 1621 roku, wydane w dwóch woluminach.

³³ Paulo Giovio (1483–1552), włoski humanista, bibliograf, lekarz, autor m.in. *Dialogo de l'impresie militari et amorose*.

Ilustracje do:

Andrea Alciati (1492–1550), Emblemata D. A. Alciati, denuo ab ipso Autore recognita, ac, quæ desiderabantur, imaginibus locupletata. Accesserunt noua aliquot ab Autore Emblemata, suis quoque eiconibus insignita. Lvgd[uni]: Apud Gvliel. Rovilivm, 1550 (Lugduni: Excudebat Mathias Bonhomme). 8°

Biblioteka Śląska, 232587 I

Andrea Alciati (1492–1550), Andr. Alciati [...] In Digestorum titulos aliquot, pagina quarta enumeratos, commentaria. T. 6. Andr. Alciati [...] Tractatus, Orationes, Adnotationes in C. Tacitum & Emblemata. Lvgdvni, 1560 (Lvgdvni: Petrvs Fradin Excudebat). 2°

Biblioteka Śląska, 225266 IV

Andrea Alciati (1492–1550), Emblemata Andreae Alciati [...] Postremo Ac Vltimo Ab ipso autore recognita [...]. Adiecta Svnt Insvper Perelegantia [...] Epimythia seu affabulationes [...]. (Impressvm Francofvrti ad Moenvm: Apvd Georgivm Coruinum; sumptibus Sigismundi Feyerabendt & Simonis Huteri), 1567. 8°

Biblioteka Śląska, 231697 I

In receptatores sicariorum
(*Na tych, którzy ukrywają przestępców*)

*Złotróżbna gromada morderców i łotrów przez miasto
ci towarzyszy, strasznymi mieczami opasana zgraja.
A ty tak wysoko cenisz wielkoduszość serca,
bo garnek twój wielu złoczyńców wabi?
Oto patrzcie, nowy Akteon, który przywdziałwszy rogi,
wydał się własnym psom na żer³⁴.*

Psy atakują myśliwego Akteona, zamienionego w jelenia przez grecką boginię Dianę.

Drzeworyt z ramką, 155 x 100 mm (bez ramki 61 x 64 mm); drzeworyt, 61 x 65 mm; drzeworyt, 54 x 67 mm

Sygn. na ramce: *PV*.

³⁴ A. Alciatus, *Emblematum libellus...*, przekł. [z łac.] i koment. pod kier. M. Mejora [i in.], Warszawa 2002, s. 195.

Alius peccat, alius plectitur
(Jeden zawinił, drugiego ukarano)

*Tak jak szczenię rzuca się na kamień i kąsa zębami,
a temu, kto uderzył, nie czyni żadnej szkody,
tak też wielu pozwala, by uszli prawdziwi wrogowie,
a kąsa tych, którzy w niczym nie zawinił³⁵.*

Człowiek rzuca kamieniami w psy.

Drzeworyt z ramką, 154 x 100 mm (bez ramki 61 x 64 mm); drzeworyt, 61 x 65 mm; drzeworyt, 54 x 67

³⁵ A. Alciatus, *Emblematum libellus*..., przekł. [z łac.] i koment. pod kier. M. Mejora [i in.], Warszawa 2002, s. 145.

In fidem uxoriam
(*Na wierność małżeńską*)

*Oto dziewczyna, która prawą rękę złączyła z ręką męża,
oto jak siedzi, jak bawi się szczenię u jej stóp.
To obraz wierności. Jeśli poprowadzi ją żar Wenery –
słusznie do lewej ręki można dać jej gałąź jabłoni.
Jabłka są znakiem Wenery, to dzięki nim Hippomenes
zwytyczył Schojneidę, tak też Galatea starała się o męża³⁶.*

Małżonkowie trzymają się za ręce, u stóp kobiety leży szczenię – symbol wierności.

Drzeworyt z ramką, 152 x 99 mm (bez ramki 62 x 64 mm); drzeworyt, 62 x 65 mm; drzeworyt, 54 x 68 mm

³⁶ A. Alciatus, *Emblematum libellus...*, przekł. [z łac.] i koment. pod kier. M. Mejora [i in.], Warszawa 2002, s. 125.

Ilustracje do:
 Joachim Camerarius (1534–1598), *Symbolorum & Emblematum Ex Animalibus
 Quadrupedibus Desumptorum Centuria Altera [...]*.
 (Noribergæ: Excudebat Paulus Kavfmann), 1595. 4°

Biblioteka Śląska, 44671 I

Dziki pies, подарowany przez króla
 indyjskiego, walczy tak zaciekle
 z lwem, że prędzej pozwoli sobie
 odjąć nogę, niż ustąpi.

Akwaforta, 73 mm

Sfóra psów nie potrafi złapać
ciężarnej lisicy, która obserwuje
ich chaotyczne poszukiwania
ze swoich jam i kryjówek,
i bardzo zręcznie potrafi unikać
prześladowców.

Akwaforta, 73 mm

L I X.

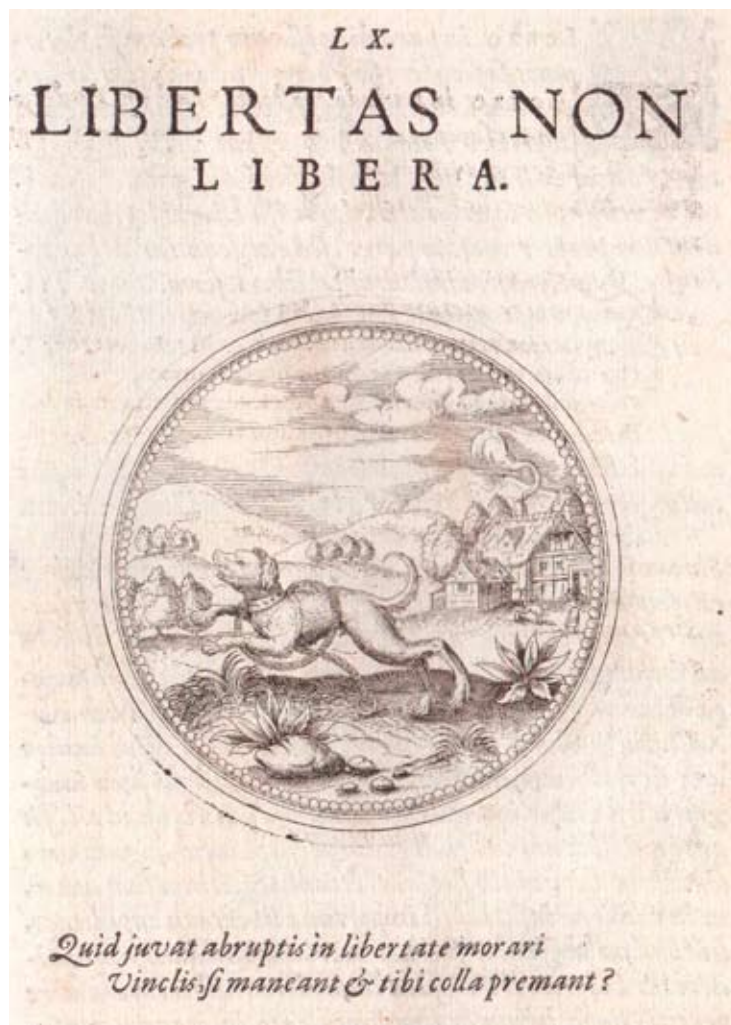
A TENERIS AS- SVESCERE MVLTVM.

*Vincit naturam consuetudo atque reformat,
Cui quisque assuefit, deditus esse solet.*

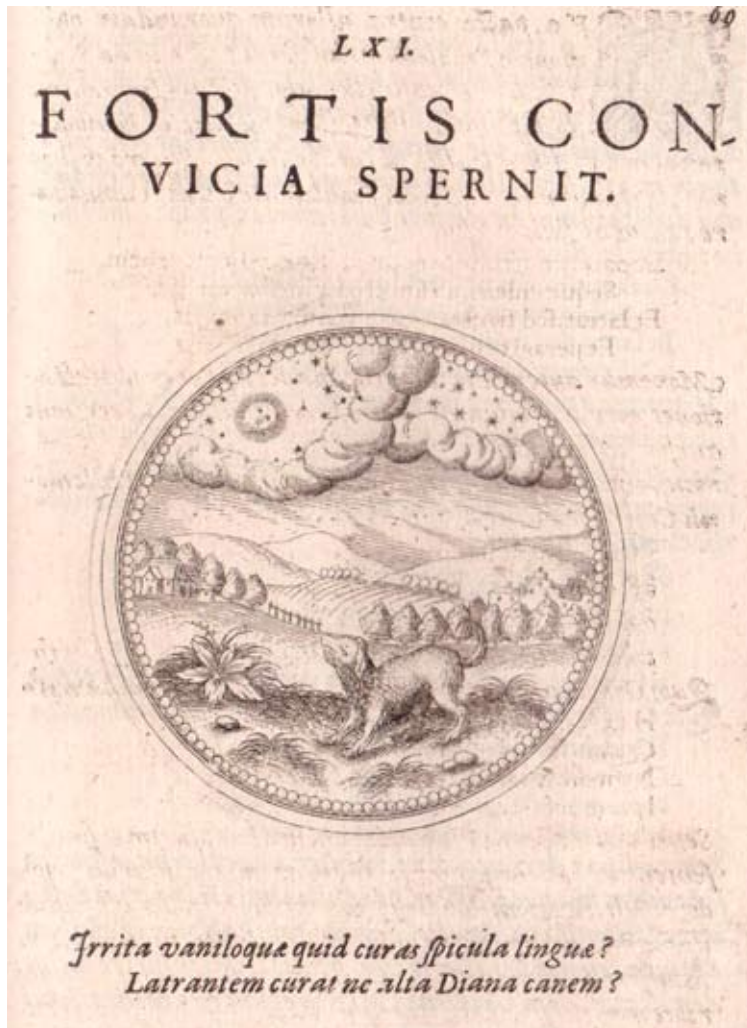
Różne zachowania psów
tej samej rasy wychowanych
w odmienny sposób –
jeden, przyzwyczajony
od małego do przebywania
w domu i żarłoczności,
zjada rzuconą kość; drugi,
układany do polowania,
biegnie za zającem.

Akwaforta, 73 mm

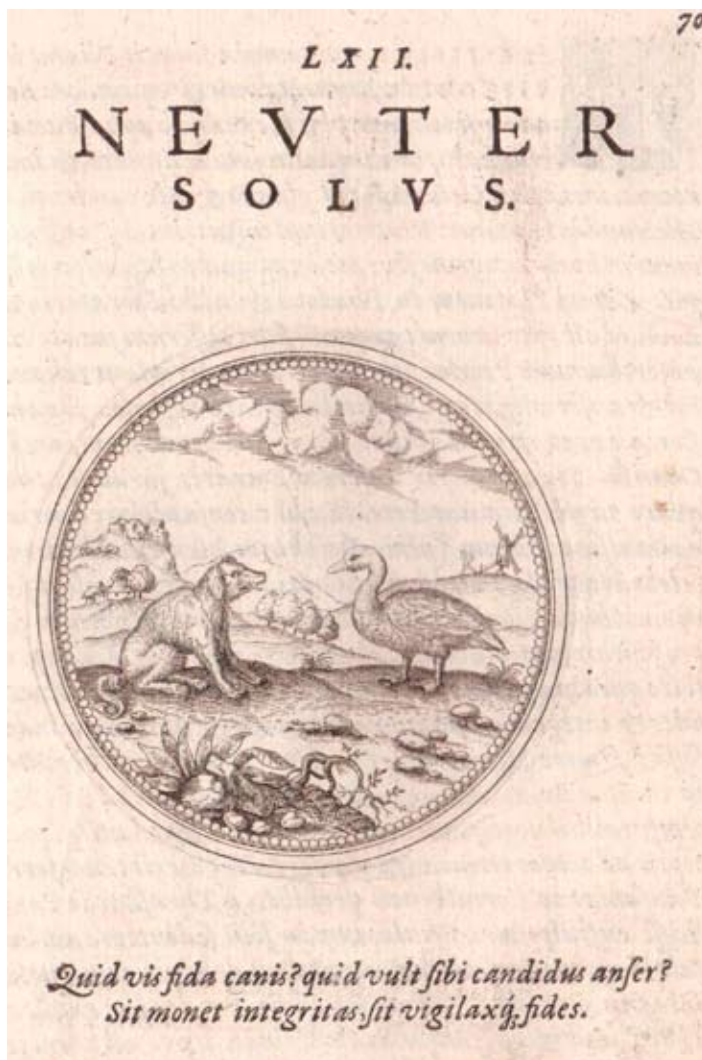
Pies, który zerwał się
z łańcucha, wciąż jest wokół
niego owinięty, płacze się
i wpada w kolejną niewolę.

Akwaforta, 74 mm

Księżyc ignoruje szczekanie
małego psa.

Akwaforta, 73 mm

Pies i gęs kapitołińska symbolizują
nierozzerwalność dwóch cech
przypisywanym tym zwierzętom –
wierności i czujności.

Akwaforta, 73 mm

LXIII
G L O R I A
F I N I S.

*Cuncta facis bene, dum finit tua gloria facta,
Laudem veneris, ceu canis hic leporem.*

Chart z upolowanym zającem
czeka na myśliwego („który da mu
odprawę” – kawałek zdobyczy).

Akwaforta, 73 mm

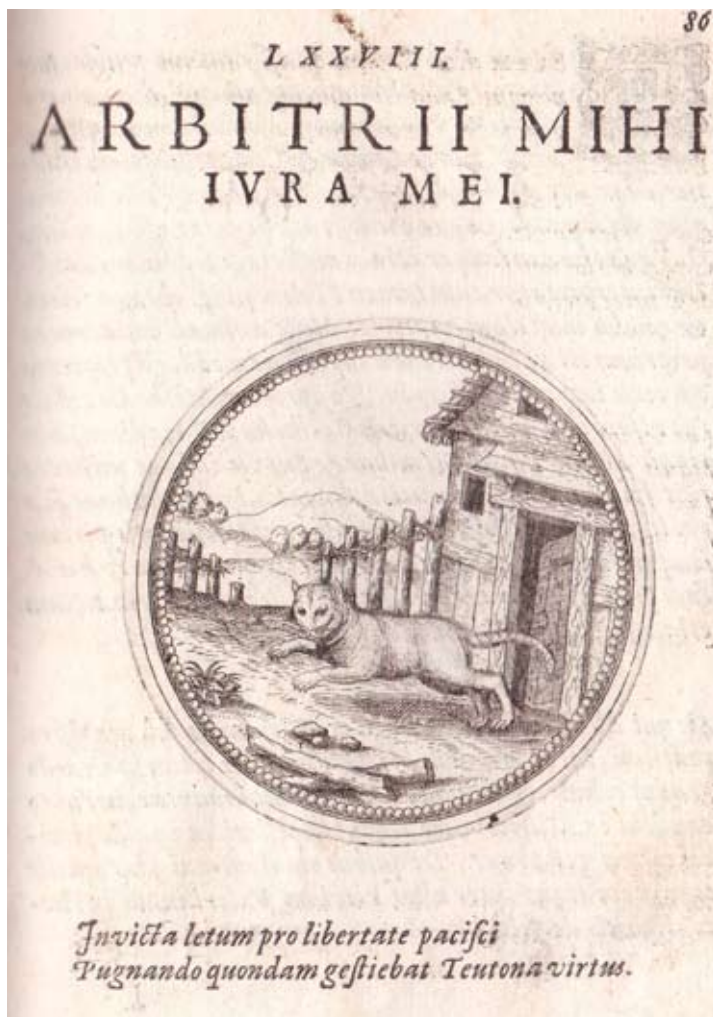
LXVIII.
EFFUGIA
PERDVNT.

*Asinus sape nocet: qui cavet ne caperetur,
Hoc ipso captum commemini citius.*

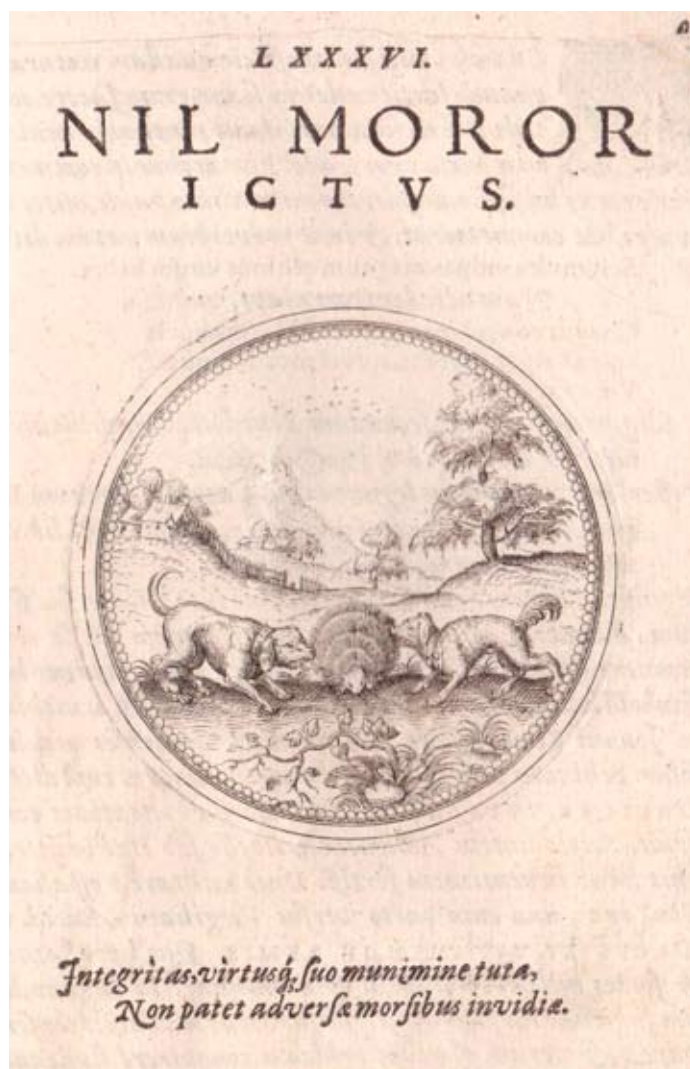
Italskie kozły ścigane przez psy
myśliwskie biegną coraz wyżej
w góry, skąd nie ma już ucieczki.

Akwaforta, 73 mm

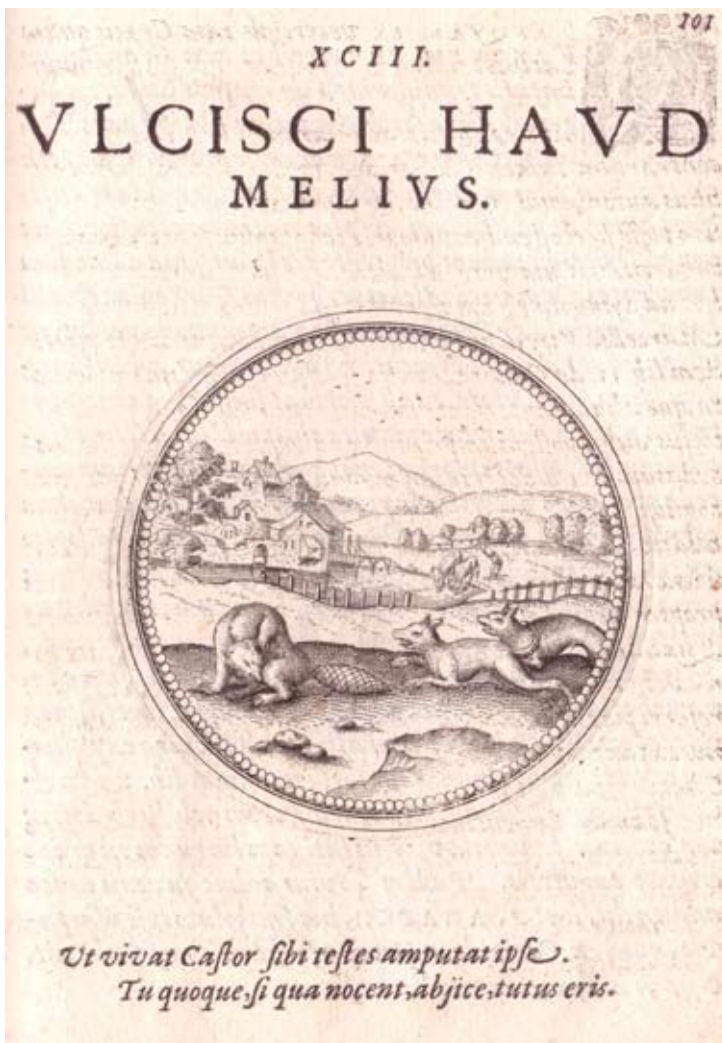
Uciekający kot – symbol wolności.

Akwaforta, 73 mm

Dwa psy atakują jeża, który
zwija się w kulkę.

Akwaforta, 74 mm

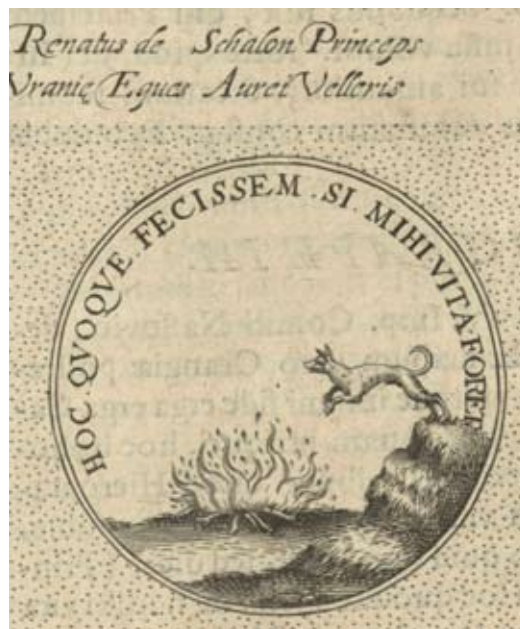

Bóbr ścigany przez psy myśliwskie
odgryza sobie genitalia, ponieważ
wie, że dla nich jest ścigany.

Akwaforta, 73 mm

Ilustracja do:
Symbola Diuina & Humana Pontificvm Imperatorvm Regvm [...]
Ex Mvsæo Octavii de Strada [...] T. 2, Symbola uaria Diuersorum Principvm [...].
Cum uberrima Isagoge Iac. Typotii [...]. Praga, 1602. 2°

Biblioteka Śląska, 236729 III

René de Chalon, książę Oranii (1519–1544). Pies skacze ze skały w czasie pożaru, gotowy poświęcić własne życie w sytuacji zagrożenia.

Miedzioryt, akwaforta, 237 x 136 mm

Ilustracja do:
Symbola Diuina & Humana Pontificvm Imperatorvm Regvm [...]
Ex Mvsæo Octavii de Strada [...] T. 3, **Symbola uaria Diuersorum Principvm.**
Cvm Facili Isagoge D. Anselmi De Boodt [...]. Pragæ, 1603. 2°

Biblioteka Śląska, 236729 III

Francesco I Sforza, książę Mediolanu (1401–1466). W pierwszym medalionie pies siedzi spokojnie pod drzewem, w drugim – czworonóg wspina się czymś zaintrygowany.

Miedzioryt, akwaforta, 233 x 132 mm

Książę Mediolanu Ludovico Sforza, zwany Ludovico il Moro (1452–1508). Pies przywiązany na łańcuchu do kolumny, strzeże domu swego pana i daje poczucie bezpieczeństwa.

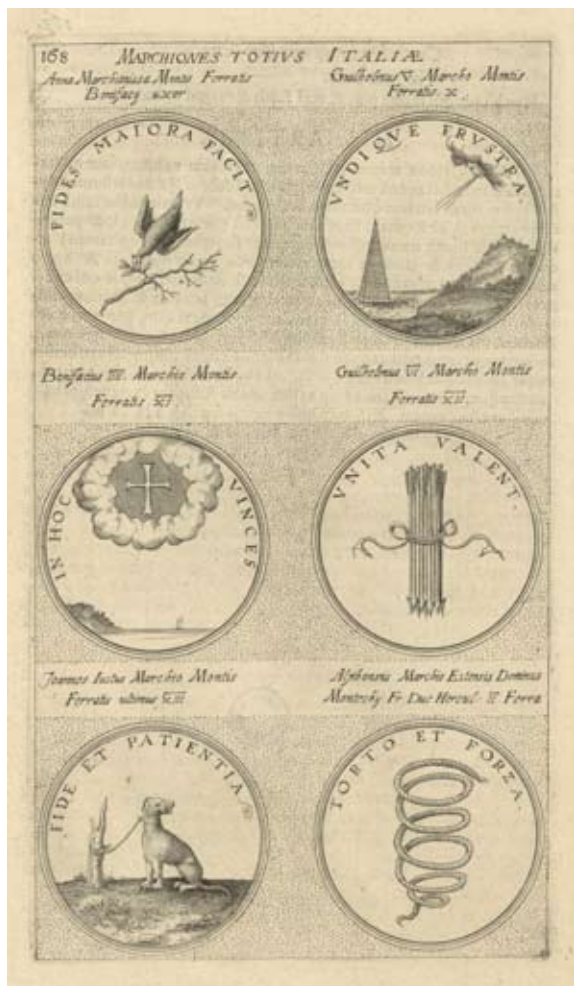
Miedzioryt, akwaforta, 233 x 132 mm

Ippolita Gonzaga³⁷ (1535–1563). Diana grająca na rogu w towarzystwie psów myśliwskich oraz trzYGłowy Cerber.

Miedzioryt, akwaforta, 236 x 132 mm

³⁷ Medal został prawdopodobnie wykonany dla Hippolity Gonzagi (zob. *Biographie universelle...*, t. 24, Paryż 1819, s. 163).

Giovanni I, markiz Montferratu (ok. 1277–1305). Wierny i cierpliwy pies czeka na swojego właściciela.

Miedzioryt, akwaforta, 233 x 132 mm

Ilustracje do:
Otto van Veen (1556–1629), Marin le Roy de Gomberville (1600–1674),
Le Theatre Moral De La Vie Humaine, Representée En plus des de cent Tableaux
divers, tirez du Poëte Horace [...]. A Bruxelles: Chez François Foppens,
Marchand Libraire, 1678. 2°

Biblioteka Śląska, 235704 III

Likurg³⁸, twórca ustroju Sparty, trzyma w ręce tablicę z brązu z wygrawerowanymi przepisami prawnymi. Dla zilustrowania swoich przekonań dotyczących edukacji wypuszcza dwa psy wychowane wbrew naturze – charta, który zjada zupę i psa podwórzowego (stróżującego), który rzuca się w pogoń za zajęcem.

Miedzioryt, 180 x 148 mm

³⁸ Likurg (IX lub VIII w. p.n.e.), według tradycji starożytnej prawodawca i twórca ustroju Sparty.

Grecki filozof Diogenes z Synopy³⁹ mieszka w beczce w towarzystwie psa zgodnie z głoszonymi przez siebie zasadami – wolności od dóbr materialnych i panujących norm społecznych.

Miedzioryt, 184 x 151 mm

³⁹ Diogenes z Synopy (V–IV w. p.n.e.) grecki filozof, przedstawiciel szkoły cyników, nazwanej od jego przydomka – Κυνικός, Pies.

Pasterz Zetos⁴⁰ w towarzystwie swoich psów i trzody ciągnie za rękę brata Amfiona, który usiłuje podnieść upuszczoną lirę.

Miedzioryt, 182 x 146 mm

⁴⁰ Postaci z mitologii greckiej. Amfion, wyśmiewany przez brata, który drwił z jego muzyki, swą grą na lirze o siedmiu strunach oczarował kamienie i wybudował siedem bram miasta Teby.

L'ENVIE EST LA MORT DE L'AMOUR.

*L'Art d'aimer est un Art le plus beau de la vie ;
Qui le pratique bien , peut se rendre immortel :
Mais pour devenir tel ,
Il faut avoir vaincu le monstre de l'Envie.*

Potwór o węzowych włosach
symbolizujący żądzę, źródło cierpienia
i nieszczęść rodzinnych,
obok stoi pies.

Miedzioryt, 182 x 149 mm

LE VICE EST UNE SERVITUDE PERPETUELLE.

*Voleur d'un bien si cher à son vray possesseur ,
Monstre qu'un feu brutal incessamment consume :
Confesse au triste objet du glaive punisseur ,
Que ton plaisir passé n'a point eu de douceur ,
Que ton peril present ne change en amertume.*

Starzec z mieczem odkrywa w skrzyni kochankę swojej żony, który błaga go o litość. Piesek staje w obronie swoich właścicieli.

Miedzioryt, 181 x 147 mm

L'ARGENT CORROMPT TOUT.

*Beauté qui mets nos cœurs en cendre,
Et qui même des Dieux, fais tes adorateurs,
L'Or est le Roy des Enchanteurs,
Ton cœur tout fier qu'il est, ne sçauroit s'en deffendre;
Et s'il trouue des acheteurs;
Il n'a rien qui ne soit à vendre.*

Zeus pod postacią złotego deszczu spada na spiżową komnatę Danae⁴¹. Wokół sfora czujnych psów, które miały strzec córkę króla Argos przed natarciem kochanków.

Miedzioryt, 181 x 146 mm

⁴¹ Danae nie wie, że złoty deszcz to podstęp Zeusa, dzięki któremu zostanie matką herosa Perseusza.

L'HOMME BIEN-FAISANT EST AIME DE TOUT LE MONDE.

*Heureux ces Hommes innocens,
Qui Vainqueurs absolus des sens ;
Quittent avec plaisir , cette obscure demeure.
Qui partagent leurs biens avecque jugement ;
Et qui sont assures qu'entrant au monument ,
Leur digne Successeur les regrette & les pleure.*

Rodzina, przyjaciele oraz wierny pies
towarzyszą dobremu człowiekowi
w ostatnich godzinach życia.

Miedzioryt, 181 x 146 mm

Ilustracje do:
**Jacob Cats (1577–1660), Protevs Ofte Minne-Beelden Verandert
In Sinne-Beelden. [S.l., ca 1627]. 4°**

Biblioteka Śląska, 223399 II

Tibi mors, mihi Vita
Dusza ma lubi, co żabę gubi

*Igraszkę sobie stroisz z nas, Cupido,
Kochanie nasze zawsze mieszaś z biędą.
Kto od nas stroni, w tym się my kochamy,
Kto się w nas kocha, przed tym uciekamy.
Ściśnię panienka żabę, aż umiera;
Ściśnię mię, aż sił serce me przybiera⁴².*

Para kochanków w ogrodzie, obok pies symbol wierności.

Miedzioryt, 124 x 125 mm

⁴² *Emblematy miłosne (emblemata amatoria) Jacoba Catsa...*, oprac. J. i P. Pelcowie, Warszawa 1999, s. 76–77.

Inter manvm et mentvm
Mędzy zamiarem a uczynkiem

*Po długiej pracy zoczyłem zwierzynę,
Ochotnie ku niej i blisko przy płyne;
Zębami kłapnę, już gardło gotuję
Aliż ci tylko wodę wypryskuje.
Tak i miłości wnet nadzieja zdradzi;
Mniemasz: masz. Aż ci inşy ją prowadzi⁴³.*

Pies wodny pod pływa do zwierzyny.

Sygn. na ryc.: JS.

Miedzioryt, 128 x 128 mm

⁴³ *Emblematy miłosne (emblemata amatoria) Jacoba Catsa...*, oprac. J. i P. Pelcowie, Warszawa 1999, s. 78–79.

Res immoderata, cupido est
Nienasycona Miłość szalona

*Byle nadobną widzieć zrazu, byle
Sieść potem podle, wnet by tylko mile
Słówko przerezekła, aż chce i gebusi:
Da tej, aliż ci Pan młody się kusi
O coś większego. Tak choć tkwi w paszczęce
Psu sztuka, przecie do drugiej się mieć⁴⁴.*

Pies trzyma jedzenie w pysku, spoglądając na większy kawałek.

Sygn. na ryc.: JS.

Miedzioryt, 127 x 127 mm

⁴⁴ *Emblematy miłosne (emblemata amatoria) Jacoba Catsa...*, oprac. J. i P. Pelcowie, Warszawa 1999, s. 92–93.

Ilustracje do:
Rudolf Meyer (1605–1638), Conrad Meyer (1618–1689),
Die menschliche Sterblichkeit unter dem Titel Todten-Tanz [...].
Abermal herausgegeben, nebst neuen, dazu dienenden,
moralischen Versen und Ueberschriften.
Hamburg und Leipzig, 1759. 4°

Biblioteka Śląska, 233625 II

Król. Władca siedzi na tronie
w otoczeniu dworzan i poddanych,
uskrzydłona śmierć chwytą go za rękę
i podnosi do góry klepsydrę, symbol
przemijania. U stóp zamysłonego
monarchy siedzą dwa psy (gończy
i chart).

Akwaforta, 130 x 94 mm

Królowa. Śmierć atakuje dumną
władczynię oszczepem.
Lwi piesek, ulubieniec dworu,
staje na tylnych łapach,
próbując wystraszyć intruza.

Akwaforta, 131 x 94 mm

Sędzia. Śmierć odbiera władzę nieuczciwemu sędziemu. Chłop wraz z dziećmi prosi o litość, pies i dworzanie obserwują całe wydarzenie.

Sygn. pod ryc.: RM: in; CoM: fe: 1637
 Akwafora, 136 x 94 mm

Astrolog. Pies odpoczywa
 w przytulnej pracowni astrologa
 wśród książek i globusów, przy
 oknie śmierć zdecydowanym
 ruchem chwyta starca za rękę
 i zmusza do odejścia.

Sygn. pod ryc.: RM: in., CM: fe:
 Akwafora, 134 x 92 mm

Oberżysta.
Szkielet brutalnie
bije wchodzącego
do gospody oberżystę.
Pies staje w obronie
swego właściciela.

Akwaforta, 128 x 96 mm

**Dziecko. Mały piesek szczeka
 na śmierć, która usiłuje wyrwać
 dziecko jego matce.**

Sygn. pod ryc.: Ro: Meijer in.; Co: M: fe:
 Akwafora, 131 x 95 mm

Kramarz. Kudłaty piesek
towarzyszy wędrownemu
kramarzowi, któremu śmierć
próbuję odebrać pieniądze.

Sygn. pod ryc.: RM., C:Mf
Akwaforta, 130 x 96 mm

Szarlatan. Śmierć śmieje się
 szyderczo z oszusta ciągnącego
 zyski z ludzkiej łatwowierności.
 Pies biegnie pomiędzy widzami.

Akwaforta, 130 x 94 mm

Żebrak. Pies wylizuje rany
 żebraka. Śmierć pochyla się
 nad biedakiem i chwytą go
 za rękę.

Akwaforta, 149 x 111 mm

Ilustracje do:

Abraham a Sancta Clara (1644–1709), Huy! und Pfuy! der Welt. Huy,
oder Anfrischung Zu allen schönen Tugenden. Pfuy, oder Abschreckung Von allen
schändlichen Lastern [...]. Würzburg: gedruckt bey Martin Frantz Herten, 1725. 4°

Biblioteka Śląska, 234430 II

Różne rasy psów wyszkolone,
by wiernie służyć człowiekowi.

Akwaforta, 104 x 120 mm

Catus.
Sævier, cum blandior,

QVi se crinigerum tumidus convolvit in orbem
Ille Nero tuus est muscule parve, Catus.
Dente ferox, oculis fallax, metuendus & ungue est,
Atque aliquod semper lugubre murmur edit.
Mire agilis, celeri veluti funambulo cursu,
Tecta per, & turris culmina summa volat.
Hunc caveas, si forte paret tua stringere colla,
Strangulat amplexu colla ligata suo.
Blanditis his sæva suis quot femina perdit!
Fors sibi tam similem diligit ergo Catum.

Die

Kot, nieprzyjaciół człowieka
i myszy, jest powodem licznych
chorób.

Akwaforta, 104 x 118 mm

Ilustracje do:

Cesare Ripa (1555?–1622), *Iconologia Di Cesare Ripa [...]. Ne i quali si esprimono varie Imagini di Virtù [...]* Ampliata Dal Sig. Cav. Gio. Zaratino Castellini [...]. In questa vltima editione [...] ricorretta. Lib. 1. In Venetia: appresso Nicolò Pezzana, 1669. 4°

Biblioteka Śląska, 223799 II

Contrasto (Konflikt) – uzbrojony młodzieniec ze szpadą obnażoną, jak gdyby zamierzając natrzeć z nią na jakiegoś wroga. U stóp ma z jednej strony kocięc, z drugiej psa, oba zwierzęta w postawie bojowej. Konflikt jest starciem sił przeciwnych, z których jedna usiłuje pokonać drugą, toteż maluje się go z orężem w dłoni, gotowego do obrony, ale i do zaatakowania nieprzyjaciela. Wokół siebie ma psa i kocięc, gdyż rodzi się ze [spotkania] natur wzajem niepodobnych i sprzecznych⁴⁵.

Drzeworyt, 94 x 80 mm

⁴⁵ C. Ripa, *Iconologia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 87–88.

Fedelta (Wierność) – niewiasta ubrana na białe, w lewej dłoni trzyma klucz, u stóp ma psa. Klucz jest znakiem sekretności, jaką należy otaczać sprawy przynależne wiernej przyjaźni; co również, przez wzgląd na szczególny, naturalny instynkt, oznaczamy symbolem psa⁴⁶.

Drzeworyt, 95 x 80 mm

⁴⁶ C. Ripa, *Ikonomia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 201.

Ilustracje do:

Cesare Ripa (1555?–1622), *Iconologia di Cesare Ripa [...] Ne i quali si esprimano varie Imagini di Virtù [...] Ampliata Dal Sig. Cav. Gio. Zaratino Castellini [...]*. In questa vltima editione [...] ricorretta. Lib. 2. In Venetia: appresso Nicolò Pezzana, 1669. 4°

Biblioteka Śląska, 223799 II

*Gioventù (Młodość) – dumny młodzieniec w różnokolorowej szacie, w wieńcu ze zwykłych kwiatów. Z jednego boku ma psa myśliwskiego, z drugiego – konia [...]. Zwierzęta po jego bokach i rozrzucanie pieniędzy mają oznaczać skłonności właściwe młodemu – butę, zamięłowanie do polowania, rozrzutność[...]*⁴⁷

Drzeworyt, 94 x 79 mm

⁴⁷ C. Ripa, *Iconologia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 100.

Investigatione (Dociekanie) – kobieta ze skrzydełkami u głowy [...]. Palcem lewej ręki wskazuje Psa z głową przy ziemi, węszącego za zwierzyną [...]. O symbolice Psa czytamy u Sekstusa, filozofa pyrronńskiego, w ks. 1 rozdz. 14; mówi on, że pies (w postaci przez nas opisanej) oznacza dociekliwość, gdyż kiedy tropiąc zwierzynę staje w miejscu, gdzie droga rozdziela się na trzy, a nie wie, którędy zwierzę pobiegło, węszy najpierw pierwszym szlakiem, potem drugim, gdy zaś na nich go nie wyczuje, nie węsząc już dłużej puszcza się zdecydowanie trzecim, jak gdyby rozumiejąc, że nim właśnie musiało ono podążyć⁴⁸.

Drzeworyt, 94 x 77 mm

⁴⁸ C. Ripa, *Ikonologia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 28.

Italia, Roma (Włochy, Rzym) – siedząca kobieta, w prawej dłoni trzyma kulę z krzyżem, w lewej długą włócznię, u jej stóp pies z otwartym pyskiem i obrożą na szyi, w roli stróża i obrońcy dawnego Imperium.

Drzeworyt, 94 x 80 mm

Italia, Marca (Włochy, Marche) – maluje się ją w postaci nadobnej niewiasty o marsowym wyglądzie, z prawą ręką wspartą na tarczy [...]; obok siebie ma psa. Przedstawia się ją w pięknej postaci, gdyż prześliczna ta Prowincja osobliwie bogato wyposażona jest przez naturę [...]. W istocie mieszkańcy tej prowincji nie tylko stale zaopatrywali Rzym oraz inne prowincje w pszenicę, ale również stali im na pomoc znakomitych żołnierzy. Ponadto okazywali godną podziwu wierność w największych potrzebach – w wojnach Chrześcijaństwa z Turkami i Heretykami... skąd prowincja ta zyskała sobie sławę wiernej. Dlatego słusznie u jej boku umieszczono psa, aby ukazać ich wierność, nadto też dla pokazania, że rodzą się w niej psy wielkiej ceny i dobroci, znane wszędzie w Italii⁴⁹.

Drzeworyt, 94 x 79 mm

⁴⁹ Marche (Marchia) – region administracyjny w środkowych Włoszech; C. Ripa, *Ikonomia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 66–67.

*Italia, Corsica (Włochy, Korsyka) – kobieta z wyglądu nieokrzescana, siedząca na wysokiej, otoczonej wodą skale, z wieńcem zwitym z liści winorośli na głowie, opancerzona; [...] po prawej stronie ma psa korsykańskiego, który powinien być wielki i srogiego wyglądu, jak mówi Pliniusz [...]. Nigdzie indziej w Italii nie spotyka się roślejszych i bardziej zajadłych myśliwców niż one, toteż wywozi się je stąd w różne strony, gdzie w wielkiej są cenie dla swych zalet, dzikości i urody*⁵⁰.

Drzeworyt, 95 x 80 mm

⁵⁰ C. Ripa, *Ikonomia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 76–77.

Liberta (Wolność) – niewiasta ubrana na białe, w prawej dłoni trzymająca berło, w lewej kapelusz; na ziemi widzimy kota. [...] Kot bardzo kocha Wolność, toteż – według relacji Metodyka – dawni Alanowie, Burgundczycy i Szwabowie umieszczali jego wizerunek na swych sztandarach dając do zrozumienia, że podobnie jak wymienione zwierzę nie cierpi pozostawać w czyjeś władzy, tak też oni nie znoszą zniewolenia⁵¹.

Drzeworyt, 94 x 80 mm

⁵¹ C. Ripa, *Ikonomia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 416–417.

Offensa (Zniewaga, Obelga) – brzydka kobieta, w sukni pokrytej językami i nożami, celuje z broni; obok psy atakują zwiniętego w kulkę jeża. Zwierzęta symbolizują celowe i niesprawiedliwe działanie spowodowane nienawiścią.

Drzeworyt, 95 x 74 mm

Persvasione (Perswazja) – matrona przystojnie odziana [...] obu dłońmi przytrzymuje powróż, do którego uwiązane jest zwierzę o trzech głowach – Psa, Kota i Małpy. [...] Trójgłowy zwierz jest symbolem trzech właściwości, jakimi musi odznaczać się ten, kto otwarty jest na perswazję: najpierw musi być życzliwy, co obrazuje pysk Psa, którego pieści z sympatii; następnie musi zdobyć się na uległość, tzn. wiedzieć, o czym chcą go przekonać. Pokazuje to Małpa, zwierzę bodaj najlepiej spośród innych rozumiejące myśli ludzi. Wreszcie musi natężyć uwagę, czego symbolem jest Kot, zawsze niezwykle uważny i skrupulatny w swych poczynaniach⁵².

Drzeworyt, 95 x 80 mm

⁵² C. Ripa, *Ikonologia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 311–312.

Ilustracje do:

Cesare Ripa (1555?–1622), *Iconologia di Cesare Ripa [...]* Ne i quali si esprimano varie Imagini di Virtù [...] Ampliata Dal Sig. Cav. Gio. Zaratino Castellini [...]. In questa vltima editione [...] ricorretta. Lib. 3. In Venetia: appresso Nicolò Pezzana, 1669. 4°

Biblioteka Śląska, 223799 II

Seditio civilis (Rokosz obywatelski) – niewiasta w zbroi, w prawej ręce dzierżąca włócznię, w lewej – gałąź Dębu zimozielonego, u stóp ma dwa Psy, jeden naprzeciw drugiego, warczące na siebie. [...] Psy wadzące się u stóp figury służą jako symbol rokoszu cywilnego, gdyż, jakkolwiek są zwierzętami domowymi i tego samego gatunku, to przecież zwykle żrą się między sobą o pożywienie czy też w sprawach miłosnych, wreszcie aby tylko się nawzajem drażnić i na siebie ujadać oraz warczeć z obnażonymi kłami, bo jeden nie chce ustąpić drugiemu. Podobnie z ludźmi: [...] zaczynają się wadzić przyczyniając ojczyźnie i własnemu Państwu – poprzez wzniecanie buntów – zamętu i groźnych niebezpieczeństw⁵³.

Drzeworyt, 93 x 75 mm

⁵³ C. Ripa, *Iconologia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 357–358.

Spia (Szpieg) – mężczyzna godnie odziany, z twarzą niemal w całości osłoniętą kapeluszem [...]. W lewej dłoni trzyma latarnię, jego stopy są uskrzydłone, idzie obok nich pies myśliwski z nosem przy ziemi, węszący za zwierzyną⁵⁴.

Drzeworyt, 95 x 76 mm

⁵⁴ C. Ripa, *Ikonologia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 381.

Tregva (Rozejm) – niewiasta na wysepce pośród spokojnego morza, siedząca na wiązce włóczni [...]. Lewą ręką przytrzymuje rzemień krępujący kota i psa, które zgodnie siedzą obok siebie⁵⁵.

Drzeworyt, 94 x 79 mm

⁵⁵ C. Ripa, *Ikonomia*, przeł. [z wł.] I. Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002, s. 358–359.

Ilustracje do:
Paolo Aresi (1574–1644), *Imprese Sacre con triplicati discorsi illustrate & arricchite A'*
predicatori à gli Studiosi della Scrittura sacra [...]. [T. 2], Lib. 3. In Milano:
Per li Impressori Archiepiscopali, 1621. 4°

Biblioteka Śląska, 234353 II

Impresa 22. Pies wchodzi do morza, aby zamienić się w morskiego potwora.

Miedzioryt, 96 x 117 mm

Impresa 30. Spragniony pies pragnie się napić wody, ale zauważa groźnego krokodyla.

Miedzioryt, 96 x 118 mm

Najstarsze polskie herby z motywem psa i kota

Jednym z najbogatszych i najbardziej złożonych obszarów zastosowania symboli są herby. Zwierzęta są dominującą liczebnie grupą figur stosowanych w heraldyce, a symbolika fauny heraldycznej jest bardzo złożona. Cechy pozytywne zwierząt były wysoko cenione i prawdopodobnie ze względu na nie decydowano się na wybór herbu. Nie ze wszystkimi jednak motywami związane było znaczenie symboliczne. Często godła herbowe zawierały aluzję do nazwy rodu, przydomku czy wykonywanego zajęcia. Zwierzęta miały nierzadko podwójną symbolikę i wyobrażały cechy negatywne, aby celowo wzbudzić grozę i lęk. Niektóre wątki plastyczne herbów interpretowano w legendach herbowych, które wywodziły się ze źródeł tradycji ustnej i domowej. Anegdotaly heraldyczne nie były cenione przez badaczy kultury, jednak odgrywały istotną rolę w świadomości ogółu szlacheckiego¹. Motyw psa występujący w znakach własnościowych i w godłach rodowych stanowi dowód obecności tych zwierząt w dawnej obyczajowości. Wcześniej udomowiony przez człowieka, stał się stróżem i obrońcą domu oraz towarzyszem na polowaniach, symbolem odwagi i czujności. Jego wizerunek wykorzystany w heraldyce wyrażał przenikliwość rozumu, opiekę, przyjaźń, lojalność i wierną służbę swemu panu. Motyw charta czy ogara, pojawiający się w herbarzach, oznaczał szybkość i szlachetność. Klasyczny pies heraldyczny miał często ciało mastifa, a pysk i długie uszy psów gończych. Przedstawiony w profilu, z dumnie podniesioną głową, w pozycji bojowej, kroczącej lub stojącej, symbolizował siłę i waleczność, a w postawie wspiętej – wielkoduszność.

Najstarsze herby polskie z motywem psa w helmie lub na tarczy znalazły się w dziełach Bartłomieja Paprockiego *Herby rycerstwa polskiego*² oraz Kaspra Niesieckiego *Korona polska*³. Nazwy poszczególnych przedstawień pochodzą od jednego z elementów godła lub zawołania rodowego – „proklamy”⁴. Są wśród nich herb Pobóg, który ma na tarczy podkowę, Paprzyca (lub Kuszaba), który oznacza metalową nakładkę na oś kamienia młyń-

¹ Zob. M. Kazańczuk, *Staropolskie legendy herbowe*, Wrocław 1990, s. 5–6.

² W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się dwa egzemplarze *Herbów rycerstwa polskiego* o sygn. 235429 III, 235430 III (w obu brak kart tytułowych, opis wykonano według *Bibliografii polskiej Karola Estreichera*, t. XXIV, s. 64–65). Brak herbu Helth w druku o sygn. 235430 III.

³ W księżnicy przechowywane są trzy egzemplarze *Korony polskiej* o sygn.: 224227 III (t. 1–4), 9911 III (t. 1–4), 235890 III (jedynie t. 1, cz. 2). W tomie 3 o sygn. 9911 III brak herbu Korczak (został uzupełniony rysunkiem).

⁴ Zob. D. Forelle, M. Szuszkiewiczowa, *Psia księga*, Warszawa 1976, s. 261.

skiego, Korczak – od nazwy drewnianej czary do picia oraz herb Helth (Helt), co w staropolskim tłumaczeniu znaczy „starza”, czyli „strzała”.

Bartłomiej Paprocki oparł legendę herbu Pobóg na jego nazwie i opisał dzieje rycerza, który podróżował do Rzymu w celu odpokutowania za grzechy swych przodków. Po powrocie w uznaniu za zasługi bohatera i gorliwość w wierze król Polski Bolesław Chrobry zatwierdził krzyż w jego herbie, a w klejnocie dał charta na znak wiernej służby. Z kolei Kasper Niesiecki uważał, że pies w klejnocie upamiętnia małżeństwo, które Pobóg zawarł z damą pieczętującą się psem w godle:

Damę, która się chartem pieczętowała, na której kolligacji pamiątkę, charta tegoż na helm wyniósł: jakoż wiele bardzo domów jest we Francyi, Włoszech, Niemczech, Brytanji, które się jednym, albo i kilku chartami z obrozą pieczętują⁵.

Główki szczeniąt umieszczone w klejnocie heraldycznym Paprzycy w relacji Kaspra Niesieckiego wyobrażają ośmiu braci bliźniaków:

Dano znać Pani pewnej w Czechach, że poddana jej razem trzech synów powiła, ta nie tylko, że poddaną swą z tej okazji o cudzołóstwo: (rozumiejąc, że z jednym mężem tyle dzieci być nie może) posądzała, ale też i surowiej karała. Przyszło za sprawą Boską, który niewinnych broni, że też sama Pani w krótkim czasie dziewięciu synów porodziła. Czy się tedy wstydząc [...] babie ośmiu synów w bliskiej rzece, jednego tylko z nich zostawiwszy na wychowanie, potopić kazała. [...] Mąż Pani onej [...] gdy obaczył dzieci, i dowiedział się o wszystkim, co się działo; sekretnie młynarzowi kazał wszystkie odchować. [...]. Czy tedy synom na pamiątkę [...] czy też młynarzowi, który ich wychował, w nagrodę tym kształtem herb nadał...⁶.

Figura psa umieszczonego w naczyniu pojawia się w starszej wersji godła herbu Korczak. Według legendy herbowej⁷ Węgrzy po śmierci Attyli zdecydowali, że za króla wybiorą tego, kto pierwszy wejdzie do izby. Pierwszą żywą istotą był pies, którego obwołano królem. Podczas uczty koronacyjnej został zabity przez krajczego za to, że zgodnie ze swoją psią naturą wybrał misę pełną kości zamiast mięsa. Dworzanin musiał uciekać przez trzy rzeki, zaznaczone w herbie w postaci belek. W młodszym wariantcie herbu Korczak odwrócono figury i postać wyzła została przeniesiona z godła do klejnotu heraldycznego. Jak wynikało z drugiego opisu, jego właścicielem był bohater węgierski Zoard, herbu czasza, którego Węgrzy chcieli wybrać na króla. Rycerz odmówił, ale zaproponował kandydaturę przywódcy rodu Kaninów. Monarcha okazał się okrutnym tyranem. Zoard, oskarżony o zły wybór, zabił Kanina, a jego głowę pokazał ludowi w czaszy. Na pamiątkę tego wydarzenia do herbu Zoarda dodano figurę psa.

⁵ *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego...*, t. 7, Lipsk 1841, s. 332.

⁶ Tamże, s. 248–249.

⁷ Zob. M. Cetwiński, M. Derwich, *Herby, legendy, dawne mity*, wyd. 2, Wrocław 1989, s. 98–100.

W starych herbarzach polskich, w godle *Kot morski*, pojawia się wizerunek odczytywany jako kot domowy. Jednak według heraldyka Adama Heymowskiego⁸ należy skreślić tego czworonoga z listy członków dawnej fauny heraldycznej i zaakceptować małpkę zwaną kotawcem. Widoczna na rycinie przepaska (a raczej obroża) oznacza, że chodzi o zwierzę oswojone, trzymane często przez marynarzy na statkach. Małpkę, symbol przebiegłości, drażliwości, ale także towarzyskości, spotyka się w heraldyce krajów żeglarskich – Portugalii, Hiszpanii, Anglii, Niderlandów, nie jest obca heraldyce niemieckiej i szwajcarskiej. Tajemnicą pozostaje, jaką drogą egzotyczny gość z Afryki i Madagaskaru trafił do herbarzy.

⁸ Zob. A. Heymowski, *Kot czy małpka? Rozważania o herbie Kot Morski*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1995, t. 2 (13), s. 205–209.

Polskie herby w:
Bartłomiej Paprocki (ca 1543–ca 1614), *Herby rycerstwa polskiego.*
Na pięćoro ksiąg rozdzielone. W Krakowie:
W drukarni Macieja Garwolczyka, 1584. 2°

Biblioteka Śląska, 235429 III

Kasper Niesiecki (1682–1744), *Korona Polska przy Złotej Wolności Starożytnemi Rycerstwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego Kleynotami [...] Ozdobiona [...]*
T. 2–3. [Lwów]: W Drukarni Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1738–1740. 2°

Biblioteka Śląska, 224227 III

Herb Pobóg.

W polu podkowa z krzyżem kawalerskim.

W klejnocie nad hełmem w koronie pół charta wspiętego, z obrożą.

Drzeworyt, 75 x 58 mm; drzeworyt, 99 x 78 mm

Herb Kuszaba (Paprzyca, Bychawa).

W polu kamień młyński z żelazcem w środku.

W klejnocie nad hełmem w koronie osiem głów szczęnięcych w dwóch rzędach.

Drzeworyt, 63 x 58 mm; drzeworyt, 99 x 78 mm

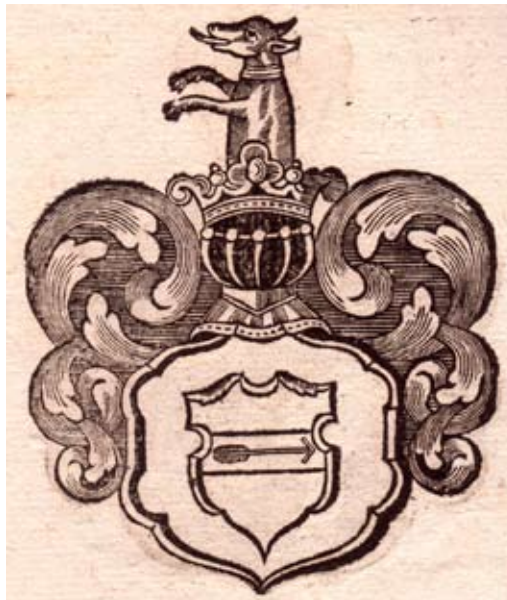
Herb Korczak.

W jednej z odmian tego herbu w polu psia głowa w misie, a w klejnocie nad hełmem w koronie trzy rzeki.

W innej wersji herbu w polu czerwonym trzy belki, stopniowo krótsze jedna od drugiej ku dołowi.

W klejnocie nad hełmem w koronie w czarze pół szczenięcia wyżła.

Drzeworyt, 69 x 57 mm; drzeworyt, 73 x 57 mm; drzeworyt, 92 x 76 mm

Herb Helth (Helt).

Biała strefa na czarnym polu, a na niej czerwona strzała, skosem ku lewej stronie idąca. Na hełmie czarna głowa ogara, a przez jego ucho strzała, na białej strefie idąca ku górze. Czasami przedstawiano na hełmie charta z obrozą, z przednimi łapami do góry, z wysuniętym językiem.

Drzeworyt, 56 x 50 mm; drzeworyt, 91 x 75 mm

Herb Koth (Kot; Catus Marinus).

W polu czerwonym kot siedzący z przepaską w pół. W klejnocie nad hełmem w koronie trzy pióra strusie. Nazwa herbu ma charakter obrazowy, nawiązuje do pierwotnego godła, który miał prawdopodobnie na tarczy małpkę, zwaną kotem morskim lub kotawcem.

Drzeworyt, 30 x 26 mm; drzeworyt, 92 x 69 mm

Wizerunki łownego kota i wiernego psa w sygnetach drukarskich i wydawniczych

Sygnet drukarski pojawił się w drugiej połowie XV wieku, był znakiem rozpoznawczym wytwórcy, stanowił rodzaj podpisu właściciela oficyny, pozwalał na jednoznaczną identyfikację nazwiska, miał też zapobiec fałszowaniu edycji. Był wykorzystywany przez mistrzów drukarstwa, kierujących zakładem lub księgarzy-wydawców, działających zgodnie z polityką edytorską – zdobił książkę, podnosił jej wartość i zyskiwał nabywców. Powszeczne było stosowanie całej gamy sygnetów o różnych wymiarach, aby dopasować je do formatu dzieła. Raz wyryte sygnety były używane przez długi czas i przekazywane między warsztatami przy okazji dziedziczenia, zawieranych ślubów w rodzinie drukarza lub wykupienia zakładu. Sygnet umieszczany najpierw w kolofonie, na wzór średniowiecznych rękopisów, wraz z ukonstytuowaniem się karty tytułowej zaczął figurować na początku książki. Pierwsze sygnety miały formę prostej tarczy z inicjałami drukarza i symbolami, takimi jak krzyż, koło czy trójkąt. Powtarzano często rysunek z szyldu warsztatu czy księgarni, który był rzeźbiony na fasadzie, zawieszony nad drzwiami na tabliczce dwustronnej lub przedstawiony w niszy. Stosunkowo wcześniej drukarze zaczęli posługiwać się symboliką animalistyczną. Z czasem ikonografia sygnetu wykorzystywała figury i symbole tradycji klasycznej i chrześcijańskiej, odwoływała się do gry słów nawiązującej do nazwiska drukarza (sygnet mówiony) lub do miejsca jego działalności. W okresie renesansu sygnet stanowił część ramki otaczającej tytuł. Miała ona kompozycję architektoniczną, ozdobioną girlandami, kartuszami herbowymi, amorkami, postaciami mitologicznymi i alegorycznymi. Niekiedy sygnet ztracał cechy odrębnego znaku, stanowiąc część winiety, ozdobnika lub finale. Towarzyszyła mu dewiza, która pełniła funkcję wyjaśniającą, a połączenie obrazu ze słowem motta odnosiło się do różnych form literatury emblematycznej.

W zbiorach biblioteki znajdują się sygnety drukarskie przedstawiające kota z myszą w pysku, należące do spółki dwóch braci – Giovanniego Battisty (zwanego młodszym) i Giovanniego Bernarda Sessów („G.B. Sessa e G. Bernardo fratelli”), którzy działali w Wenecji w drugiej połowie XVI wieku. Tym samym symbolem posługiwał się założyciel oficyny Giovanni Battista Sessa (zwany starszym), wydający książki od 1489 do 1509 roku. Znak łownego kota, stosowany przez dwa stulecia przez rodzinę drukarzy, miał budzić respekt i odstraszać ewentualną konkurencję¹.

¹ *Marca tipografica di Melchiorre Sessa* [w:] *Università di Modena e Reggio Emilia – Biblioteca universitaria di area giuridica. Fondo antico* [online], <http://www.fondiantichi.unimo.it/fa/08_04/sessa_1.html> [dostęp 30.08.2017].

Na uwagę zasługuje również sygnet augsburskiego wydawcy rycin i grafika Wolfganga Kiliana², drugiego syna rytownika Bartholomäusa Kiliana³. Wybitni artyści epoki, Wolfgang i jego brat Lucas, przejęli technikę miedziorytu od twórców niderlandzkich za pośrednictwem ojczyma Dominicusa Custosa. Wszyscy uprawiali grafikę reprodukcyjną⁴, interpretując obrazy przedstawicieli manieryzmu. W swoim sygnecie wydawniczym, umieszczonym w kolofonie dzieła *Serenissimorum Austriae ducum, archiducum, regum, imperatorum genealogia...* z 1623 roku, Wolfgang nawiązał do ciężkiej pracy w warsztacie graficznym. Na pierwszym planie sportretował siebie, rytującego przy stole wśród innych artystów, z tyłu na podeście przedstawił osobę obsługującą prasę, a na środku pracowni umieścił psa.

Chart trzymający przednią łapę na globusie oraz dwa małe pieski, wkomponowane w ozdobne obramowanie, stanowią treść sygnetu wydawniczego holenderskiego kartografa i rytownika Jodocusa Hondiusa (młodsze- go), działającego w Amsterdamie w latach 1612–1629⁵. Na sygnecie umieszczonym w kolofonie dzieła *Tractatus de globis...* (autorstwa Roberta Huesa z 1617 roku) widnieje motto „Utor, describo, orno, vitupero et opto fideliter” („Sprawdzam, opisuję, ozdabiam, koryguję wiernie”⁶). Być może w nawiązaniu do nazwiska wizerunkiem czujnego i wiernego psa posługiwał się również ojciec – Jodocus Hondius zwany starszym („hond” w języku holenderskim oznacza psa), zasłużony wydawca map i globusów.

² Wolfgang Kilian (1581–1662), niemiecki rytownik, jego syn Bartholomäus Kilian II (1630–1696) był najwybitniejszy spośród synów Wolfganga, uczył się w Paryżu, gdzie poznał technikę francuskiego miedziorytu.

³ Bartholomäus Kilian I (1548–1588), założyciel rytowniczej dynastii.

⁴ M. Bóbr, *Mistrzowie grafiki europejskiej od XV do XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 229–230.

⁵ Jodocus Hondius (ok. 1595–ok. 1629), rytownik i wydawca.

⁶ B. Winiarczyk, *Zbiory kartograficzne w BU KUL* [online], <http://www.bu.kul.pl/historia-kartografii-w-oparciu-o-zbiory-map-i-atlasow-bu-kul,art_10670.html> [dostęp 10.03.2017].

Sygnety drukarskie w:
Juan de Maldonado (ok. 1534–1583), Joannis Maldonati [...] Commentarii In quattuor
Euangelistas [...] T. 2, In Lvcam, Et Joannem. Venetiis: Apud Ioan. Baptistam,
& Ioannem Bernardum Sessam, 1597. 2°

Biblioteka Śląska, 237339 III

Sygnety drukarskie Giovanniego Battisty i Giovanniego Bernarda Sessów.
Kot trzyma w pysku mysz.

Drzeworyt, 140 x 120 mm; 40 x 167 mm

Sygnety drukarskie w:
Girolamo Magoni (1530–1596) [oprac.], *Decisiones Caesarum Tam Rotae Florentinae,
Quam Rotae Lucensis [...]. Nunc Primum in Lucem Editae [...]. Venetiis: Apud Io.
Baptistam, & Io. Bernardum Sessam, 1597. 2°*

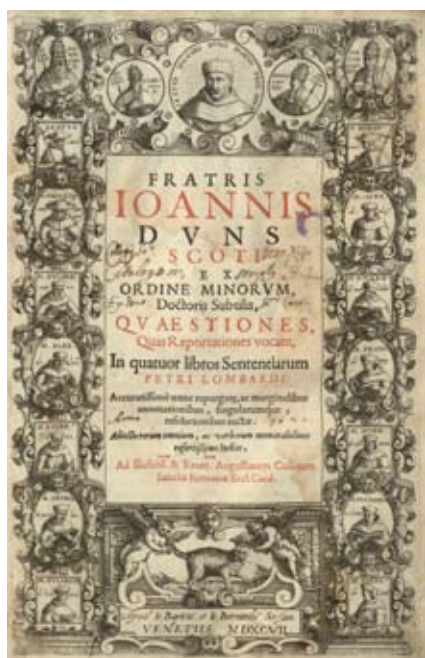
Biblioteka Śląska, 236742 III

Sygnety drukarskie Giovanniego Battisty i Giovanniego Bernarda Sessów.
Kot stojący bokiem poluje na mysz.

Drzeworyt 106 x 144 mm

Sygnet drukarski w:
**Johannes Duns Scotus (ca 1266–1308), Fratr̃is Ioannis Dṽns Scoti [...] Qvaestiones,
 Quas Reportationes vocant In quatuor libros Sententiarum Peri Lombardi [...].
 Accuratissime nunc repurgatae [...]. Venetiis: Apud Io.
 Baptista[m] et Io. Bernardu[m] Sessam, 1597. 2°**
 Biblioteka Śląska, 235260 III

Karta tytułowa z sygnetem drukarskim Giovanniego Battisty i Giovanniego Bernarda Sessów.
Łowny kot umieszczony w dolnej części ozdobnego obramowania.

Miedzioryt, 309 x 196 mm

Sygnet wydawniczy w:
Serenissimorum Avstriae Ducum, Archiducum, Regum, Imperatorum Genealogia [...].
Augustae Vindelicorum: (sumptibus Wolfgangi Kiliani:
typis Lucae Prætorii Augustani), 1623. 2°

Biblioteka Śląska, 224661 III

Sygnet Wolfganga Kiliana umieszczony w kolofonie.

Wnętrze pracowni rytowniczej: graficy pracują przy stołach, stojący na środku pies przygląda się obsłudze prasy.

Miedzioryt, 132 x 105 mm

Sygnet wydawniczy w:
Robert Hues (1553–1632?), Tractatvs De Globis, Coelesti Et Terrestri Eorvmqve Vsv [...].
[Var. A]. Amstelodami: Excudebat Iudocus Hondius [...], 1617. 4°

Biblioteka Śląska, 462074 I

Sygnet wydawniczy Jodocusa Hondiusa (zwanego młodszym) umieszczony w kolofonie.
Chart w obroży, symbol wierności i czujności, trzyma przednią łapę na globusie.
Dwa małe pieski, umieszczone powyżej, stanowią część ozdobnego obramowania.

Sygnowanie na ryc.: *PS*
Drzeworyt, 93 x 69 mm

Psy i koty w twórczości Williama Hogartha

Symbolika zwierzęca pojawia się na licznych rycinach wybitnego angielskiego grafika, malarza i teoretyka sztuki Williama Hogartha. Artysta był w młodości złotnikiem w warsztacie Ellisa Gamble’a, a w 1729 roku założył własną pracownię miedziorytniczą. Tworzył cykle obrazów olejnych, a także wykonywał lub zlecał przygotowanie ich graficznych transkrypcji, propagując własne malarstwo. Jego prace miały charakter satyryczny, odzwierciedlały obserwacje dotyczące życia społecznego, komentowały współczesne wydarzenia. Od 1732 do 1751 roku powstały serie rycin moralizatorskich o tragicznym zakończeniu zatytułowane *The Harlot’s progress* (*Kariera nierządnic*), *The Rake’s progress* (*Kariera rozpustnika*), *Mariage à la mode* (*Modne małżeństwo*), *The four stages of cruelty* (*Cztery stadia okrucieństwa*)¹. Miedzioryty zachowane w zbiorach Biblioteki Śląskiej zostały wykonane w cztery lata po śmierci Williama Hogarta, w 1768 roku, przez angielskich rytowników George’a Corboulda² i Thomasa Denta i stanowią część publikacji *Hogarth Moralized, Being A Complete Edition of Hogarth’s Works*. Opowieść w obrazkach rozpoczyna portret artysty oraz wizerunek jego psa Mopsa, który niszczy list od angielskiego poety Charlesa Churchilla³, autora satyry przeciwko Hogarthrowi.

Londyński grafik przedstawił w sześciopłanszowym cyklu *Kariera nierządnic* historię młodej dziewczyny Moll Hackebout, która przybyła do miasta w poszukiwaniu pracy, ale namówiona do prostytucji, trafiła do więzienia i przedwcześnie zmarła, osierocając synka. Kotka umieszczona na pierwszym planie trzeciej tablicy serii symbolizuje rozwiązłość. Dwa skute wspólnym łańcuchem psy umieszczone na pierwszej z sześciu rycin *Modnego małżeństwa* są aluzją do związku zaaranżowanego dla pieniędzy i arystokratycznego tytułu przez obojętną sobie młodą parę, dzieci hrabiego Squanderfielda i zamożnego rajcy londyńskiego. W ośmiopłanszowym cyklu *Kariera rozpustnika* Hogarth pokazał dzieje Toma Rakwella, który stracił spory majątek odziedziczony po ojcu, popadł w dług i aby uniknąć więzienia, ożenił się z bogatą staruszką. Dwa pieski biorące udział w scenie zaślubin, umieszczone z boku kaplicy, pełnią funkcje groteskowe. W scenie *Strapiiony poeta* Hogarth przedstawił

¹ Zob. *Hogarth i jego wiek, arcydzieła grafiki osiemnastowiecznej z Gabinetu Rycin w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności...*, [red. T. Leśniak], Kraków 2001, s. 43–46.

² George Corbould (1725–1766), angielski rytownik; Thomas Dent (działal ok. 1756–1777?), angielski rytownik.

³ Charles Churchill (1732–1764), pisarz i poeta, autor m.in. *Epistle to William Hogarth* (1763).

psa zjadającego kość, symbolizującego chciwość wchodzącego drzwiami wierzyciela, który przyszedł odebrać dług. Brutalne sceny znęcania się nad zwierzętami oraz sekcja zwłok przestępcy Toma Nero są tematem *Czterech stadiów okrucieństwa*. Koty i psy prezentowane na rycinach Hogartha stanowią ważny element interpretacji dzieł. Twórca satyr odrzuca regułę idealizowania natury, a czworonogi, a także przedmioty nieożywione prezentują wzory zachowań niewłaściwych. Zwierzęta udomowione, uważane za wiernych przyjaciół człowieka, szydzą ze swych panów albo się przeciw nim buntują⁴.

⁴ Zob. R. Paulson, *William Hogarth*, Warszawa 1984, s. 103–105.

Ilustracje do:
**William Hogarth (1697–1764), Hogarth Moralized, Being A Complete Edition
of Hogarth's Works. Containing near Fourscore Copper-Plates,
most elegantly engraved [...]. London: Sold by S. Hooper [...] and Mrs. Hogarth [...], 1768. 4°**

Biblioteka Śląska, 223512 II

Ukochany pies Williama Hogartha⁵, jeden z wielu chowanych przez niego mopsów, który pojawił się na kilku dziełach jako znak firmowy artysty. Zwierzę niszczy list od Charlesa Churchilla, autora satyry przeciwko Hogarthowi.

Sygn. pod ryc.: *Dent Sculps.*
Miedzioryt, 80 x 70 mm

⁵ W 1730 roku Hogarth miał mopsa imieniem Pugg, a około 1740 roku jego miejsce zajął Trump.

The Harlot's progress.

Kariera nierządnicy: młoda kobieta budzi się późno, starsza służąca podaje jej śniadanie. Kotka przeciąga się obok łóżka. Na ścianie wisi kapelusz i różgi symbolizujące czarną magię. Z tyłu wchodzi mężczyźni.

Sygn. pod ryc.: *Corbould & Dent sc. Lombard Street.*

Miedzioryt, 73 x 89 mm

The Rake's progress.

Kariera rozpustnika: Tom, pragnąc uratować majątek, żeni się z bardzo bogatą, ale dużo od niego starszą kobietą. W czasie wymiany obrączek młody człowiek przygląda się druhninie, ładniejszej i młodszej. Z boku dwa psy – stary i młody.

Sygn. pod ryc.: *Corbould & Dent Sculp.*

Miedzioryt, 74 x 88 mm

Mariage-a-la-mode.

Modne małżeństwo: rodzice podpisują kontrakt małżeński w obecności notariusza, młoda dziewczyna siedzi zrozpaczona z tyłu, młodzieniec przegląda się w lustrze. Dwa psy przywiązane łańcuchem symbolizują zawarty związek.

Sygn. pod ryc.: *Dent Sculp*
Miedzioryt, 75 x 87 mm

The distressed poet.

Strapiony poeta: wierzyciel wchodzi do mieszkania artysty, obok głodny pies zjada kość.

Sygn. pod ryc.: *Dent Sculp*

Miedzioryt, 70 x 87 mm

The four stages of cruelty.

Cztery stadia okrucieństwa: chłopcy znęcają się nad zwierzętami.

Sygn. pod ryc.: *Dent Sculp.*

Miedzioryt, 88 x 76 mm

The four stages of cruelty.

Cztery stadia okrucieństwa. Nagroda za okrucieństwo⁶. Publiczna sekcja zwłok mordercy.

Sygn. pod ryc.: *Dent Sculpt*

Miedzioryt, 90 x 74 mm

⁶ R. Paulson, *William Hogarth*, Warszawa 1984, tabl. 28.

Grafiki w dziełach wielkich przyrodników Conrada Gesnera, Ulissesa Aldrovandiego, Jana Jonstona, Karola Linneusza

Zoologia, jako nauka zajmująca się badaniem budowy i czynności zwierząt, ich rozwojem, rozmieszczeniem na kuli ziemskiej oraz związkami między światem zwierząt a otaczającym je środowiskiem, powstawała od czasów prehistorycznych. Epokę do końca XVII wieku nazwano w zoologii okresem encyklopedyzmu, ponieważ uczeni nie wyróżnili poszczególnych kierunków badań, ale pisali o wszystkim, co dotyczyło zwierząt.

Autorami traktatów przyrodniczych byli Grecy, którzy stworzyli własną filozofię i naukę. Luźne i rozproszone wiadomości zostały ujęte po raz pierwszy w system w IV wieku p.n.e. przez Arystotelesa, który wyróżnił wśród zwierząt zespoły o podobnej lub odmiennej budowie, podzielił je na te posiadające krew i nieposiadające krwi. W pracy *Historia animalium* określił dzisiejsze ssaki jako czworonogi żyworodne, pokryte włosami. Innym ważnym pisarzem był Gaius Plinius Secundus (zwany starszym), autor 37 ksiąg *Historia naturalis*, w których w I wieku n.e. zgromadził wiedzę zoologiczną swoich czasów. Istniało także dzieło *Physiologus*, które służyło jako podręcznik historii naturalnej, a którego pochodzenie pozostaje niewyjaśnione. Ten niewielki anonimowy tekst wczesnochrześcijański, zawierający opisy właściwości zwierząt, roślin i kamieni oraz ich alegoryczną, chrześcijańską interpretację, stał się źródłem symboliki przyrodniczej i pierwowzorem średniowiecznych bestiariuszy.

Ważnym krokiem w poznaniu świata zwierząt było dzieło Conrada Gesnera, szwajcarskiego przyrodnika okresu renesansu, lekarza, który studiował pisarzy starożytności, a także prowadził własne obserwacje w czasie licznych podróży. Jego pięciotomowa *Historia animalium*, opublikowana w latach 1551–1587 (ostatni tom wyszedł 22 lata po jego śmierci), nie podawała układu systematycznego, lecz stosowała porządek alfabetyczny według nazw łacińskich. Gesner przytaczał nazwy zwierząt w różnych językach, opisywał postać poszczególnych gatunków i rozmieszczenie geograficzne, sposób życia, obyczaje, możliwości wykorzystania przez człowieka w myślistwie i gospodarstwie. Odwołując się do mitów, symboli, przysłów oraz poezji, umieścił w swym dziele obok opisów ziemskich stworzeń apokaliptyczne bestie i hydry. Publikacja przyrodnicza Gesnera była ważna także ze względu na zawarte w niej ilustracje drzeworytowe, które – wplecione w tekst – pozwalały na równoczesną lekturę i obserwację. W zbiorach Biblioteki Śląskiej przechowywane są dwa bogato ilustrowane egzemplarze

działa w tłumaczeniu na język niemiecki; jeden wydrukowany w Heidelbergu w 1606¹ roku przez Johanna Lancelota, nakładem Andreasa Cambiera; drugi wydany we Frankfurcie nad Menem w 1669 roku przez Wilhelma Serlina.

Prawie współcześnie z Gesnerem żył i działał we Włoszech Ulisses Aldrovandi (1522–1605), humanista i przyrodnik, profesor wydziału lekarskiego Uniwersytetu w Bolonii. Założył publiczny ogród botaniczny w rodzinnym mieście, którym w kolejnych latach kierował, a także muzeum przyrodnicze. Aldrovandi wydał obszerne dzieło obejmujące całość przyrody świata, z czego pięć tomów poświęcił zoologii. Tomy dotyczące ornitologii i insektów ukazały się w latach 1599–1603, a pozostałe władze Bolonii wydały po śmierci autora w latach 1606–1668. Wolumin *De quadrupedibus digitatis viviparis libri tres*, w którym znalazły się przedstawienia różnych ras psów i kotów, przechowywany w zbiorach Biblioteki Śląskiej, to reedycja opublikowana przez bolońską oficynę Nicolò Tebaldini w 1637 roku. Redaktorem tego wydania był Bartolomeo Ambrosini, a za twórcę większości drzeworytów² uważa się m.in. niemieckiego grafika Cristofora Coriolano³, który pracował w „warsztacie plastycznym” nadzorowanym przez Ulissesa Aldrovandiego. Wzorce ikonograficzne do dzieła były realizowane po 1570 roku. Zachowały się klocki drzeworytnicze i są przechowywane w Muzeum Palazzo Poggi (*Museo di Palazzo Poggi*) w Bolonii.

Obok prac Gesnera i Aldrovandiego ważne miejsce w historii zoologii zajmują dzieła Jana Jonstona (1603–1675), lekarza, przyrodnika i filozofa, urodzonego w Szamotułach. Jonston pochodził ze szkockiej rodziny, osiadłej w Polsce z powodu prześladowań religijnych. Przebywał głównie w Lesznie, gdzie prowadził praktykę lekarską i pisał prace z zakresu medycyny i przyrodoznawstwa. Był wychowawcą młodego Bogusława Leszczyńskiego, wiele podróżował, prowadził korespondencję z uczonymi z całej Europy. Głównym dziełem Jonstona była encyklopedia *Historiae naturalis libri...*, którą wydawał częściami w języku łacińskim od 1650 roku. Publikacja miała walory dydaktyczne, dążyła do uporządkowania wiedzy o świecie zwierząt, opierała się na autorytecie i kompilacjach przyrodników, podróżników, historyków i lekarzy. Dzieło cieszyło się dużym zainteresowaniem, było wielokrotnie wznawiane i zostało przetłumaczone na język holenderski i francuski. Egzemplarz przechowywany w zbiorach Biblioteki Śląskiej, wydany w 1718 roku w Amsterdamie pod zmienionym tytułem *Theatrum universale omnium animalium...*, został opracowany na podstawie skróconej wersji Jana Jacobsza Schipper⁴, przez holenderskiego lekarza Henricusa Ruyscha. Karta frontispisowa została zaprojek-

¹ Egzemplarz jest zdefektowany i nie posiada karty tytułowej, adres wydawniczy ustalono na podstawie katalogu VD 17 [online], 39:125223K.

² *Matrìe xilografica, Biblioteca Universitaria di Bologna* [w:] IBC. Istituto per i beni artistici culturali e naturali della Regione Emilia-Romagna [online], <http://bbcc.ibc.regione.emilia-romagna.it/pater/loadcard.do?id_card=211623> [dostęp 24.08.2017].

³ Cristoforo Coriolano (właściwie Christoph Lederlein lub Lederer?), zmarł po 1603 roku, drzeworytnik urodzony w Norymberggii, działał w Bolonii.

⁴ J. Jonston, *Historiae naturalis de quadrupedibus libri...*, Amsterdam 1657.

towana i wykonana przez holenderskiego malarza i rytownika Jana Wandelaara⁵. Dotychczas uważano, że autorami artystycznie wykonanych rycin *Historiae naturalis libri* byli Matthäus Merian młodszy i Caspar⁶, jednak ich sygnatury zamieszczone są jedynie pod przedstawieniami wielbłądów (*Caspar Merian fecit*) oraz lwa (*Matthäus Merian Jungere fecit*) w pierwszym wydaniu *Historiae naturalis de quadrupedibus libri*. Różnorodność przedstawień sugeruje, że wzory rycin zostały zaczerpnięte z kilku źródeł. Autorem koncepcji stron mógł być Jan Jonston, a oficyna wydawnicza przeniosła je na płyty. Wzorce graficzne w encyklopediach historii naturalnej były wielokrotnie powtarzane i kopiowane. Jonston często cytował uznane kompendia przyrodnicze pisarzy starożytnych i jemu współczesnych, a zaczerpnięte z nich ilustracje uważał za wiarygodne.

W okresie chaosu, jaki panował w naukach zoologicznych, kiedy każdy z autorów nadawał swoje nazwy zwierzętom i wprowadzał własne definicje, pojawił się Karol Linneusz. Opracował system klasyfikacji zwierząt i roślin, wprowadzając ład i porządek w nazewnictwie przyrodniczym. Zastosował podwójną nomenklaturę łacińską dla każdego gatunku: nazwa rodzajowa (rzeczownik) i nazwa gatunkowa (przeważnie przymiotnik), np. *Canis domesticus*, *Canis molossus*. Świat zwierzęcy podzielił na sześć klas: ssaki, ptaki, gady, ryby, owady i roślinożercy. W pracach naukowych Linneusz wprowadził również krótki opis gatunku. Cała jego systematyka została zawarta w dziele *Systema naturae*, wydanym po raz pierwszy w 1735 roku. W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajduje się egzemplarz opublikowany w Norymberdze przez Gabriela Nicolausa Raspe⁷ w 1773 roku w tłumaczeniu na język niemiecki. Jednym z najgłośniejszych przeciwników Linneusza był francuski zoolog Georges-Louis Leclerc de Buffon, który starał się ośmieszyć układ systematyczny i łączenie w jedną grupę kota z lwem (*Felis catus*, *Felis leo*).

⁵ Jan Wandelaar (1690–1759), holenderski malarz i rytownik.

⁶ J. Czapla, *Miedzy autorem a drukarzem. Dobór ilustracji w „Historia naturalis” Jana Jonstona* [w:] „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne” 2016, nr 14 (3).

⁷ Gabriel Nicolaus Raspe (1712–1785), niemiecki nakładca i księgarz działający w Norymberdze w latach 1739–1785.

Ilustracje do:
Conrad Gesner (1516–1565), Thierbuch, Das ist, Außführliche beschreibung,
und lebendige ja auch eigentliche Contrafactur und Abmahlung aller Vierfüssigen
thieren [...]. Jetzt aber an vielen orthen gebessert.
Heidelberg: Andreas Cambier: Johann Lancelot, 1606. 2°
Biblioteka Śląska, 237216 III

Canis. Hund.

Grupa chartów, z lewej strony leży i z tyłu węższy pies gończy, na pierwszym planie lwi piesek.

Drzeworyt, 122 x 167 mm

Canis Britannicus, siue Scoticus furum deperbensor. Ein Schlatthund. Ein Bluthund.

Pies tropiący (bloodhound).

Drzeworyt, 61 x 129 mm

Canis Britannicus. Sagax. – Ein Brack. Ein Schottlischer wasser Hund. Ein Rache.
Pies gończy.

Drzeworyt, 74 x 130 mm

Canis Britannicus. Venaticus. Ein Greühund. Ein Jaghund.
Chart.

Drzeworyt, 111 x 118 mm

Canis sagax sanguinarius apud Anglos. Vom Englischen Bluthund.
Pies gończy angielski, przodek dzisiejszego bloodhunda.

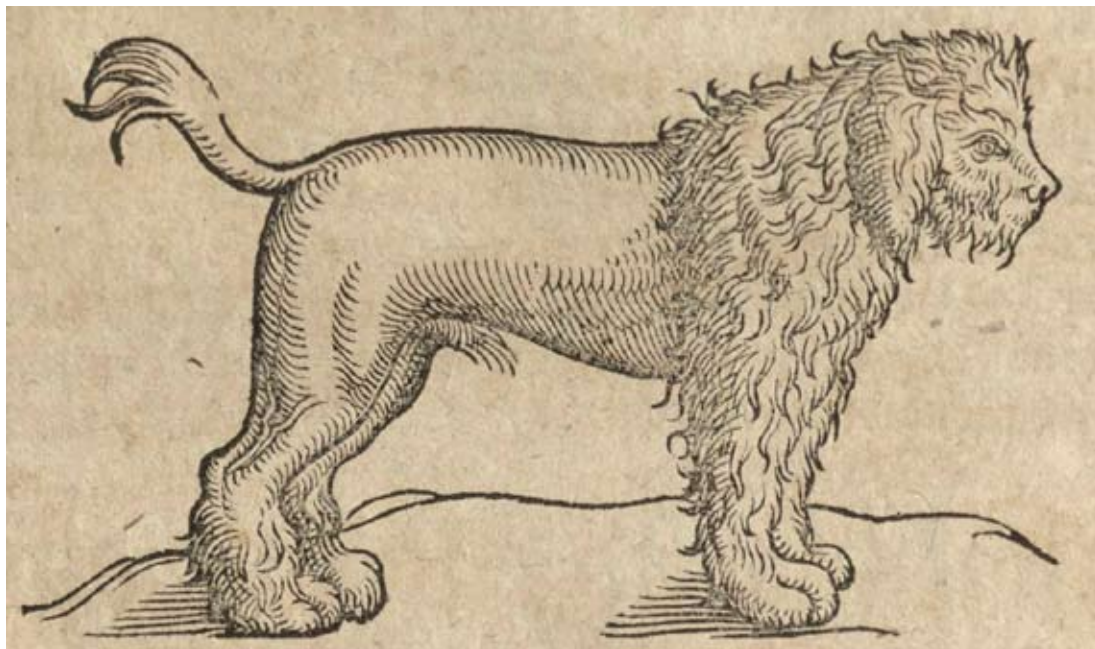
Drzeworyt, 81 x 129 mm

Canis Aviarius, Campestris. Ein Vogelhund.

Pies wystawiający w typie długowłosego wyźła.

Drzeworyt, 40 x 80 mm

Canis Aquarius, Aquaticus. Ein Vasserhund.

Pies wodny (pracujący w wodzie), z charakterystyczną fryzurą.

Drzeworyt, 63 x 108 mm

Canis Getulus. Ein Africanischer Hagerhund.
Afrykański pies garbaty.

Drzeworyt, 68 x 76 mm

Feles, vulgo Catus. Ein Katz.
Kot.

Drzeworyt, 153 x 94 mm

Ilustracje do:

Conrad Gesner (1516–1565), *Gesnerus Redivivus auctus & emendatus, Oder Allgemeines Thier-Büch, Das ist: Eigentliche und lebendige Abbildung Aller vierfüssigen, So wohl zahmer als wilder Thieren, welche in allen vier Theilen der Welt [...].*
Franckfurt am Mayn: In Verlegung Wilhelm Serlins [...], 1669. 2°

Biblioteka Śląska, 237447 III

Canis. Ein Hund.

Grupa chartów, z prawej strony leży i z tyłu węższy pies gończy, na pierwszym planie lwi piesek.

Sygn. na ryc.: PH†

Drzeworyt, 128 x 163 mm

Canis Velox. Ein Windspiel.

Chart.

Drzeworyt, 41 x 84 mm

Von dem Vogelbund.

Pies stróżujący.

Drzeworyt, 55 x 78 mm

Canis aquaticus. Ein Vasserbund.

Pies wodny (pracujący w wodzie).

Drzeworyt, 55 x 78 mm

De Cane socio & fideli. Von dem Hauß- oder Gesellbund.

Pies stróżujący w domu i w obejściu.

Drzeworyt, 51 x 78 mm

Canis bellicosus & hominis defensor. Von dem Schirm- oder Streithund.

Pies w typie molosa.

Drzeworyt, 50 x 79 mm

Canis pastoralis. Ein Schaaffhund.

Pies pasterski, owczarek.

Drzeworyt, 58 x 72 mm

Canis pastoralis. Ein Schaaffbund.

Pies pasterski, owczarek.

Drzeworyt, 50 x 78 mm

Canis Britannicus. Ein Schlatthund. Sive: Scoticus, furum deperbensor. Ein Bluthund.
Pies tropiący (bloodhound).

Drzeworyt, 61 x 129 mm

Canis Britannicus. Ein Brack. Ein Schottlischer wasserhund. Sagax. Ein Rache.

Pies gończy.

Drzeworyt, 60 x 131 mm

Canis Britannicus. Ein Greubund. Venaticus. Ein Jagthund.
Chart.

Drzeworyt, 111 x 113 mm

Canis sagax sanguinarius apud Anglos. Vom dem Englischen Bluthunde.

Pies gończy angielski, przodek dzisiejszego bloodhunda.

Drzeworyt, 80 x 135 mm

Canis Ariarius, Campestris. Ein Vogelhund.

Pies wystawiający w typie długowłosego wyźła.

Drzeworyt, 49 x 76 mm

Canis Aquarius, Aquaticus. Ein Vasserhund.
Pies wodny (pracujący w wodzie).

Drzeworyt, 130 x 82 mm
Sygn. na ryc.: PH↑

Canis Getulus. Ein Africanischer Hockerhund.

Afrykański pies garbaty.

Drzeworyt, 78 x 86 mm

Felis, vulgo Catus. Eine Katz.
Kot.

Drzeworyt, 154 x 91 mm

Von Natur und Eygenschaft der Katzen.

Natura i cechy kota.

Drzeworyt, 48 x 71 mm

Ilustracje do:
Ulisses Aldrovandi (1522–1605), Vlyssis Aldrovandi [...] De Qvadrupedib[us] Digitatis
Viviparis Libri Tres, Et De Qvadrupedib[us] Digitatis Oviparis Libri Dvo [...].
Bonon[iae]: Apud Nicolaum Tebaldinum: Sumptibus M. Antonii Berniæ [...], 1637. 2°

Biblioteka Śląska, 225136 IV

Canis rabiosus Grauii cum Alyssa Dodonei.

Pies z symptomami wścieklizny, o czym świadczy ślinotok.

Drzeworyt, 114 x 176 mm

Canis Melitensis Brevioribus Pilis Cvm Gramine canino spurio Anglorum.

Spaniel miniaturowy w typie dzisiejszego Cavalier King Charles Spaniela.

Drzeworyt, 130 x 180 mm

Canis Melitensis hirsutus cum cynoglosso pusillo Narbonensium.

Pies w typie maltańczyka (bichon maltański).

Drzeworyt, 124 x 185 mm

Canis venaticus cum Sebastiani Mamilla canis nuncupato.

Chart krótkowłosey.

Drzeworyt, 134 x 187 mm

Canis Leporarius hirsutus albus cum capra canina, seu hyacintho Dioscoridis.

Chart szorstkowłosy.

Drzeworyt, 137 x 180 mm

Canis Leporarius alter ferruginei coloris, seu Tur cicus cum Rosa canina odorata.

Chart z nieco bogatszym, ale krótkim włosiem i śladami portek na tylnych kończynach oraz szczotki na spodzie ogona.

Drzeworyt, 123 x 185 mm

Canis Scoticus sagax cum Aconito luteo Pontico Canicida.

Pies gończy ze Szkocji typu lżejszego.

Drzeworyt, 93 x 180 mm

Canis Scoticus furum deprensor cum Anemone tuberosa fructu canino Lobel.

Pies gończy ze Szkocji typu cięższego.

Drzeworyt, 90 x 186 mm

Canis sagax ad coturnices capiendas pantherinus cum gramine canino Anglorum.

Wyżeł polujący na ptaka.

Drzeworyt, 138 x 182 mm

Canis sagax ad aquas, cu[m] cynorbodo polyaca[n]tho. Huius canis etiam officium est vt cadentia colligat.

Wyżeł dowodny aportujący klucze (może to sugerować, że pies był wykorzystywany jako oznajmiacz, przynoszący myśliwemu przedmiot w pysku i wskazujący na to, że odnalazł zwierzynę).

Drzeworyt, 112 x 184 mm

Canis bellicosus Anglicus cum Apocyno bederaceis folijs.

Angielski pies bojowy.

Drzeworyt, 143 x 182 mm

Canis Gallicus cum Dente canino.

Pies galijski (bardzo otyły).

Drzeworyt, 135 x 180 mm

Canis Hispanicus auribus demissis, pectore, ventre, pedibus albis maculis nigris distinctis, reliquo corpore nigro, cum Cynocrambe, seu brassica canina.

Pies hiszpański, przodek współczesnych spanieli i seterów.

Drzeworyt, 135 x 184 mm

Canis Hispanicus alter auribus demissis cum Cynoglosso vulgari.

Pies hiszpański nastuchujący (być może w roślinności ukryła się zwierzyna).

Drzeworyt, 140 x 182 mm

Canis sine pilis cum gramine Manna primo Dodonæi.

Pies nagi (bezwłosy).

Drzeworyt, 117 x 188 mm

Felis Syriaca cum herba cataria.

Kot krótkowłosa o umaszczeniu pręgowanym.

Drzeworyt, 137 x 185 mm

Felis Syriaca altera punctis multis interstincta cum Gnaphalio montano Æluro, siue pede cati nuncupato.

Kot krótkowłosa o umaszczeniu cętkowanym.

Drzeworyt, 128 x 186 mm

Felis pedibus horrendis.

Kot ze zdeformowanymi łapami.

Drzeworyt, 110 x 149 mm

Felis femina hexapus cum Aelurogono, idest buglossa.
Samica kota z sześcioma łapami.

Drzeworyt, 128 x 168 mm

Felis sylvestris cum valeriana sylvestri Lobel.

Žbik.

Drzeworyt, 118 x 182 mm

Feli similis quadrupes habens caput in suprema parte valde acutum.

**Figurka z muzeum przedstawiająca stworzenie podobne do kota
(występujące w regionie Singui).**

Drzeworyt, 70 x 90 mm

Frontispis do:

Jan Jonston (1603–1675), *Theatrum Universale Omnium Animalium [...]* T. 2, Continet
Historiam Quadrupedum, Exangium Aquaticorum, Insectorum & Anguium.
Amstelædami: Prostat apud R. & G. Wetstenios, 1718. 2°

Biblioteka Śląska, 225570 IV

Theatrum Universale Omnium Animalium.

Demeter, wielka bogini ziemi, w towarzystwie zwierząt i aniołów. Poniżej Posejdon, grecki bóg morza i wód, z trójzębem.

Sygn. pod ryc.: J. Wandelaar inv: et fecit:
Miedzioryt, 335 x 199 mm

Ilustracje do:
Jan Jonston (1603–1675), *Theatrum Universale Omnium Animalium [...]* T. 2, Continet
Historiam Quadrupedum, Exangium Aquaticorum, Insectorum & Anguim.
Amstelædami: Prostat apud R. & G. Wetstenios, 1718. 2°

Biblioteka Śląska, 225570 IV

Canis Leporarius, Canis.
Różne typy psów domowych.

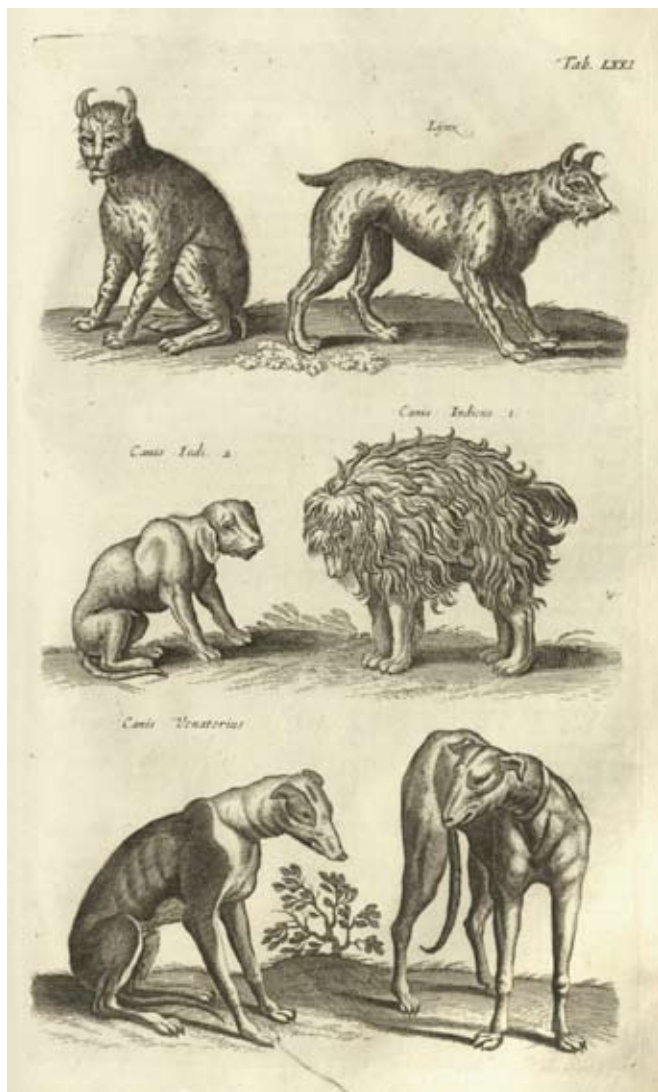
Akwaforta, 298 x 180 mm

Canes.

Różne typy psów.

Akwafora, 298 x 180 mm

Lynx. Canis Indi. Canis Indicus. Canis Venatorius.

Ryś, różne typy psów, psy myśliwskie w typie chartów.

Akwaforta, 290 x 176 mm

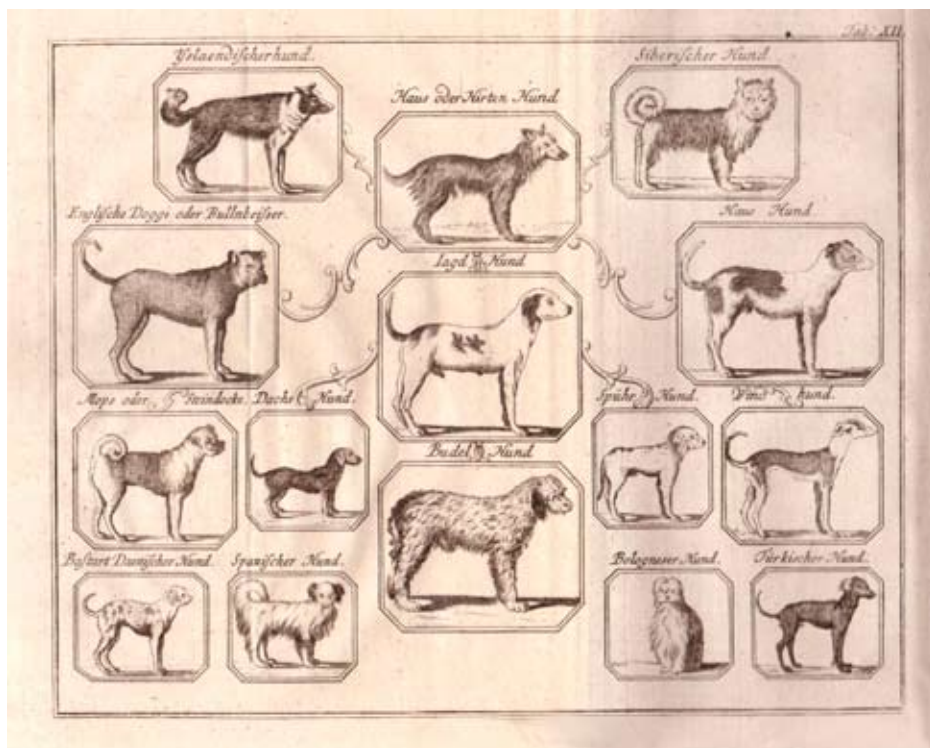
Felis domestica. Felis sylvestris. Felis zibetti. Genetta. Meles vel Taxus Canin.

Kot, żbik, cyweta, genetta, łasicowate.

Akwaforta, 290 x 176 mm

Ilustracja do:
**Carl von Linné (1707–1778), Des Ritters Carl von Linné [...] vollständiges Natursystem
nach der zwölften lateinischen Ausgabe [...] Th. 1, Von den säugenden Thieren [...].
Nürnberg: bey Gabriel Nicolaus Raspe, 1773. 8°**

Biblioteka Śląska, 233661 II

Haus oder Hirten Hund, Jagd Hund, Budel Hund, Yslandischer Hund, Englische Dogge oder Bullenbeißer, Mops oder Steudocke, Dachs Hund, Bastard Danischer Hund, Spanischer Hund, Siberischer Hund, Haus Hund, Spüßer Hund, Wind Hund, Bologneser Hund, Türkischer Hund.

Owczarek. Pies gończy. Pies wodny. Pies islandzki. Mastif. Mops. Pies gończy krótkonożny. Piesek duński. Spaniel miniaturowy. Pies syberyjski. Pies domowy. Pies tropiący. Chart. Bolończyk. Pies turecki (być może bezwłosy).

Akwaforta, miedzioryt, 173 x 219 mm

Psie i kocie piękności w „L’Histoire naturelle générale et particulière” Georges-Louisa Leclerca de Buffona

Georges-Louis Leclerc de Buffon, francuski filozof, matematyk i przyrodnik, został nominowany w 1739 roku na stanowisko zarządcy Królewskiego Ogrodu Botanicznego (*Jardin des Plantes*) i zobowiązany do stworzenia inwentarza gabinetu historii naturalnej należącego do monarchii. Odtąd cztery miesiące w roku spędzał w Paryżu, poszerzając i wzbogacając florę ogrodu królewskiego, a pozostałe sześć przebywał w swoim zamku de Montbard, gdzie w ciągu 40 lat opracował 44 woluminy *L’Histoire naturelle*. Bogato ilustrowane dzieło, jedno z najbardziej rozpowszechnionych pod koniec XVIII wieku, było wydawane regularnie w latach 1749–1789 w Drukarni Królewskiej (*Imprimerie Royale*), podejmowało tematy ogólne, omawiało historię naturalną ludzi, zwierząt czworonożnych, ptaków, gadów, płazów, mineralów. Publikacja, która początkowo miała być tylko katalogiem, opisuje całość świata przyrody.

Buffon gromadził bogatą dokumentację, korespondując z podróżnikami, marynarzami, żołnierzami, misjonarzami i myśliwymi. Nawiązywał także współpracę ze znanymi naturalistami, takimi jak m.in. Louis-Jean-Marie Daubenton (1716–1800), którego uczynił odpowiedzialnym za opisy anatomiczne i muzealne kolekcji. Zatrudnił malarzy i rytowników, kontrolował ich pracę, dzięki czemu publikacja osiągnęła mistrzowski styl i wysoki poziom artystyczny. Część poświęconą zwierzętom czworonożnym powierzył francuskiemu malarzowi Jacques’owi de Sève¹ i rysownikowi Buvée. Spośród rytowników, którzy wykonali płyty do prezentowanej *L’Histoire naturelle...*, trzeba wymienić Louisa Legranda², Jean-Charles’a Baquoya, Louis-Simona Lempereura, Pierre-Étienne’a Moitte’a, Pierre’a François Tardieuego, Renégó Gaillarda. Kompozycja była prosta³, psy i koty, umieszczone centralnie, przedstawiono z profilu, nieruchomo, na stabilnym podłożu, czasami na postumencie, z szeroko rozstawionymi łapami. Zastosowanie tej samej konwencji wizualnej kontrastowało z tłem pokazującym środowisko naturalne.

Dla każdego gatunku Buffon stworzył rodzaj monografii, badał wygląd zewnętrzny, zwyczaję, anatomię i historię, uznając instynkt za zasadę nadrzędną. Odrzucając klasyfikację biologiczną Linneusza oraz jego koncep-

¹ Jacques de Sève (tworzył w latach 1742–1788), francuski malarz, rytownik i rysownik; Buvée, osiemnastowieczny rysownik.

² Louis Legrand (1723–1807), rysownik, rytownik; Jean-Charles Baquoy (1721–1772), rytownik; Louis-Simon Lempereur (1728–1807), rytownik; Pierre-Étienne Moitte (1722–1780), malarz i rytownik; Pierre François Tardieu (1711–1771), rytownik; René Gaillard (1719?–1790), rytownik.

³ B. de Baere, *Représentation et visualisation dans L’Histoire naturelle de Buffon* [w:] „Dix-huitième siècle” 2007/1 (n° 39), s. 32.

cję ssaków, umieścił różne rasy psów i kotów wśród zwierząt czworonożnych. Stworzone przez niego „portrety psychologiczne” zwierząt, uważane dziś za przestarzałe, mają dużą wartość literacką:

Prócz siły, szybkości i lekkości, pies ma wszystkie przymioty, które są godne uwagi człowieka. Odwaga jego i zapalczywość ustępują przed chęcią podobania się i przywiązania do człowieka. Nim użyje swej zdolności, czeka wprzód posłusznie rozkazu swego pana. Choć nie ma tak jak człowiek rozumu i myśli, posiada atoli mocny zapach czucia i przychylności najczystszej. [...] Człowiek potrzebował koniecznie tego wiernego towarzysza, aby mógł podbić pod moc swoją zwierzęta silniejsze i skorsze od siebie, którymi jest otoczony⁴.

Buffon doszedł do wniosku, że proces socjalizacji psa wynikał z potrzeb człowieka, który zaskarbił sobie jego sympatię i wprowadzał do domowej przestrzeni. W negatywny sposób natomiast ocenił koty (choć podziwiał ich czystość, zwinność i urodę):

Kot ma charakter wcale przeciwny psiemu. Oswaja się wprawdzie, lecz nie przywiązuje do człowieka. Wszystko w nim jest fałszem i zdradziectwem. Wychowanie może pokryć te wady, ale tem są nienawistniejsze pod płaszczem obludy. Jest to nieprzyjaciel domowy, którego trzeba cierpieć dla zestawienia go innym jeszcze szkodliwszym. Kocięta są najswawolniejsze ze wszystkich zwierząt, ale w miarę wzrostu tracą wszystko, co w nich jest najprzyjemniejszego. Zwierz ten jest ochędźny, lekki i kształtny. Z przyrodzenia ciągniony do łupieży i zniszczenia, używa podstępów dla schwytania swej zdobyczy, odbiera jej życie bez potrzeby i nie będąc nawet głodem przyciśniony⁵.

⁴ G.-L. de Buffon, *Wyciąg z dzieł Biuffona czyli mała historia naturalna...*, wyd. 5, przejr. i popr., Wrocław 1845, s. 13–15.

⁵ Tamże, s. 19.

Ilustracje do:
Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707–1788), *Histoire Naturelle, Générale Et Particulière, Avec La Description Du Cabinet Du Roi*. T. 5.
A Paris: De L'Imprimerie Royale, 1755. 4°

Biblioteka Śląska, 233609 II

Le Matin.

**Pies podwórzowy, stróżujący,
w typie molosa.**

Sygn. pod ryc.: *De Seve Del., Moitte Sc*
Akwafora, miedzioryt, 208 x 163 mm

Le Grand Danois.

**Wielki Duńczyk, przodek doga
niemieckiego, pies używany
również w polowaniu na grubego
zwierza.**

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., P.F. Tardieu Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 213 x 164 mm

Le Levrier.

Chart.

Sygn. pod ryc.: *De Seve delin., C. Baquoy Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 210 x 164 mm

Le Chien de Berger.

Pies pasterski – owczarek.

Sygn. pod ryc.: *De Seve delin., P.F. Tardieu Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 215 x 163 mm

Le Chien Loup.

Szpic biały (nazywany wówczas „psem wilczym”, ze względu na podobieństwo głowy i stojące uszy).

Sygn. pod ryc.: *De Seve delin., C. Baquoy Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 213 x 164 mm

Le Chien de Siberie.

Syberyjski pies zaprzęgowy.

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., L. Legrand Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 210 x 163 mm

Le Chien d'Islande.

Pies z Islandii – szpic islandzki.

Sygn. pod ryc.: *De Seve deline., Gaillard Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 214 x 163 mm

Le Chien Courant.

Pies gończy.

Sygn. pod ryc.: *De Sève del., C. Baquoy Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 214 x 163 mm

Le Braque.

Wyżeł.

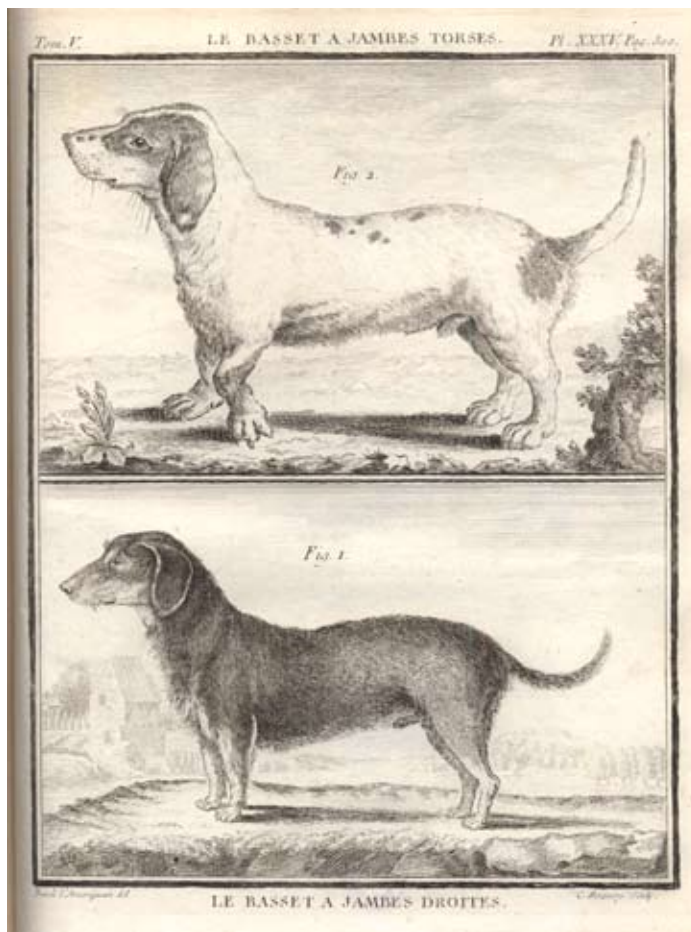
Sygn. pod ryc.: *De Sève del., Motte Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 211 x 165 mm

Le Braque de Bengale.

Dalmatyńczyk.

Sygn. pod ryc.: *De Sève delin., C. Baguoy Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 211 x 164 mm

Le Basset à jambes torses.

Le Basset à jambes droites.

**Psy gończe w typie bassetów,
z krzywymi i prostymi
nadgarstkami.**

Sygn. pod ryc.: *Buvée l'Américain del,
C. Baquoy Sculp.*

Akwaforta, miedzioryt, 208 x 162 mm

Chien courant Metis.

**Szorstkowłosy pies gończy
typu średniego.**

Sygn. pod ryc.: *De Seve delin., Motte Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 213 x 168 mm

Le Grand Barbet.

Barbet – pies wodny.

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., P.E. Moitte Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 210 x 162 mm

L'Épagneul. Le Petit Barbet.

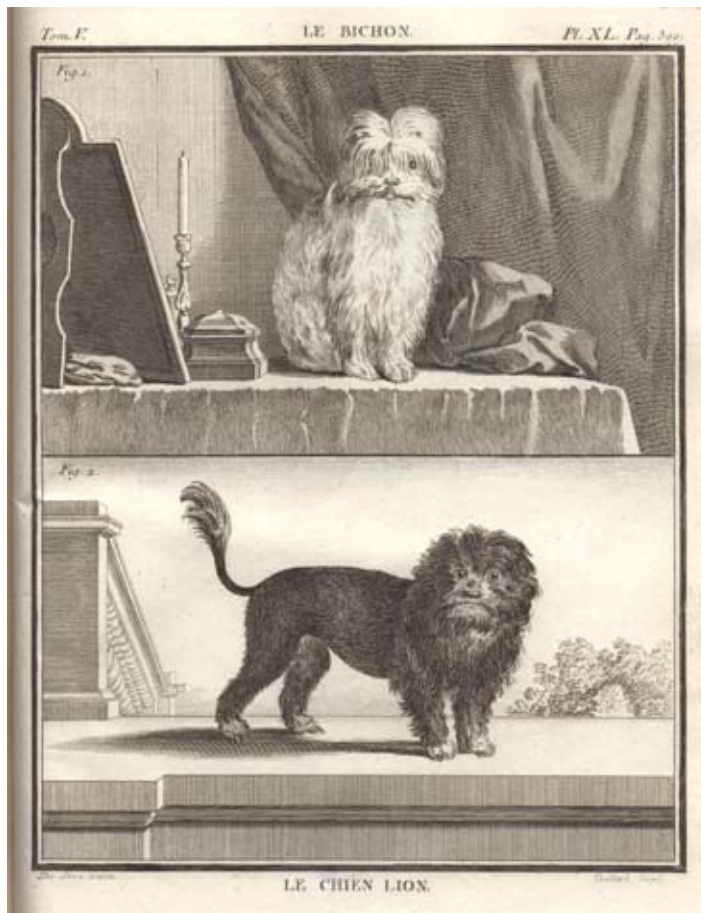
Spaniel kontynentalny (dziś jest to phalenne – „ćma”), odmiana z obwisłymi uszami. Miniaturowy barbet, przodek dzisiejszych bichonów.

Sygn. pod ryc.: *De Sève del., P.F. Tardieu Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 211 x 163 mm

Le Gredin. Le Pyrame.
**Miniaturowe spaniele, dziś
 uznawane za przodków spanieli
 do towarzystwa.**

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., L. Lempereur sculp.*
 Akwafora, miedzioryt, 218 x 164 mm

Le Bichon. Le Chien Lion.

Bichon. Lwi piesek.

Sygn. pod ryc.: *De Seve delin., Gaillard Sculpsit.*
Akwafora, miedzioryt, 214 x 163 mm

Le Petit Danois. Le Roquet.

**Mały piesek duński. Mały
szczekacz.**

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., C. Baquoy Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 213 x 164 mm

Le Chien Turc. Chien Turc Metis.

Pies turecki (prawdopodobnie bez włosa lub z włosem bardzo krótkim). Pies turecki owłosiony.

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., P.F. Tardieu Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 212 x 163 mm

Le Dogue.

Mastif średniego typu (być może przodek współczesnych bullmastifów).

Sygn. pod ryc.: *De Seve delinea., C. Baquoy sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 209 x 163 mm

Le Doguin.

Mops.

Sygn. pod ryc.: *De Sere Del., Moitte Sc.*
Akwafora, miedzioryt, 206 x 161 mm

Le Dogue de forte race.

Mastif dużego typu.

Sygn. pod ryc.: *De Sere delin., C. Baquoy Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 211 x 164 mm

Ilustracje do:
Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707–1788), *Histoire Naturelle,
Générale Et Particulière, Avec La Description Du Cabinet Du Roi*. T. 6.
A Paris: De L'Imprimerie Royale, 1756. 4°

Biblioteka Śląska, 233609 II

Le Chat sauvage.

Kot dziki.

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., Louis Le Grand Sculpsit.*
Akwafora, miedzioryt, 210 x 160 mm

Le Chat domestique.

Kot domowy.

Sygn. pod ryc.: *De Sève delin., C. Baguoy Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 214 x 161 mm

Le Chat d'Espagne.

**Kot domowy barwy rudej,
z białymi i czarnymi cętkami
(kotka o umaszczeniu
tzw. szylkretowym).**

Sygn. pod ryc.: *De Sève delin., Baquoy sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 213 x 167 mm

Le Chat des Chartreux.

Kot kartuski. Jego nazwa wiąże się z Zakonem Kartuzów we Francji (Chartreux), w którym według legendy mieszkał.

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., L'empereur sc.*
Akwafora, miedzioryt, 217 x 164 mm

Le Chat d'Angora.

Angora turecka.

Sygn. pod ryc.: *De Seve del., Louis Le Grand Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 209 x 165 mm

Dawne zielniki i księgi gospodarskie

Opisy zwierząt domowych, które nie miały charakteru ściśle zoologicznego, lecz zawierały informacje na temat pewnych cech i obyczajów oraz opisywały ich znaczenie lecznicze, znajdowały się w zielnikach zwanych także herbarzami. Surowce pochodzenia zwierzęcego, obok ziół i minerałów, miały szerokie zastosowanie w ówczesnym leczeniu i lekoznawstwie. Animalia w postaci świeżych, wysuszonych i spopielenych organów zwierzęcych stosowano jako składnik podstawowy lub złożony leków. Wykorzystywano krew¹, popiół z głowy i serca, mleko, mocz, ekskrementy, skórę i żółć psa domowego oraz mięso i ekskrementy kota domowego. Szczególnie ceniono tłuszcz psa, będący według Marcina Siennika składnikiem przeciw „trudnemu puszczaniu moczu” oraz „remedium na gnidy”². Krew psa stosowano do upiększania włosów, żółć stanowiła składnik mazidła do oczu. Smarowanie mlekiem suki psa zębów dziecka miało przyspieszyć ich wzrost. Wysuszona i sproszkowana wątroba z kotki była zalecana na gorączkę i febrę. Drzeworytowe ilustracje psa i kota domowego oraz krótki opis tych zwierząt zdobią bogato ilustrowany zielnik *Kreuterbuch* autorstwa Adama Lonitzera, niemieckiego botanika, przyrodnika i lekarza, wydany po raz pierwszy w 1557 roku. Egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Śląskiej został wydrukowany we Frankfurcie nad Menem w 1609 roku przez Sigismundusa Latomusa. Na karcie tytułowej odbito drzeworytową winietę, wykonaną przez Josta Ammana do pierwszego wydania tego dzieła³.

Informacje dotyczące praktycznej znajomości świata zwierzęcego znalazły się w książkach gospodarskich i poradnikach przeznaczonych dla rolników, leśników i myśliwych, ludzi stale obcujących z przyrodą. W 1693 roku Jakub Kazimierz Haur, polski poeta, ekonomista i pisarz, wydał w krakowskiej oficynie Mikołaja Aleksandra Schedla⁴ dzieło zatytułowane *Skład abo Skarbiec znakomych sekretów oekonomiej ziemiańskiej*. Drzewory-

¹ J. Szostak, *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa 2006, s. 218–219.

² Marcin Siennik (?–ok. 1588), sprzedawca papieru, wydawca polskich druków przyrodniczych, m.in. dzieła pt. *Lekarstwa doświadczone które zebrał uczony lekarz pana Jana Pileckiego...*, Kraków 1564 (egzemplarz Biblioteki Śląskiej jest zdefektowany, sygnatura: 227654 I).

³ A. Andresen, *Jost Amman, 1539–1591: Graphiker und Buchillustrator der Renaissance...*, Amsterdam 1973, s. 425.

⁴ Mikołaj Aleksander Schedel (1644–1708), drukarz, księgarz i wydawca w Krakowie. Po śmierci ojca Krzysztofa w 1653 roku został wraz z matką Anną jednym ze współwłaścicieli drukarni, a po śmierci matki prowadził ją z bratem Jerzym. W 1684 roku został jej jedynym właścicielem.

towe wizerunki zawarte w publikacji pochodzą z różnych źródeł, o czym świadczy poziom ich wykonania. W książce, liczącej ponad 500 stron, podzielonej na 30 części nazwanych „traktatami”, obok wiadomości dotyczących gospodarczej strony funkcjonowania dóbr wielkiej własności autor zawarł informacje z zakresu zoologii i myślistwa, medycyny, weterynarii, malarstwa, organizacji życia domowego. Dwa rozdziały poświęcił psom, opisał charty⁵ jako zwierzęta o mocnej budowie, przedstawił również ogary i gończe – chętne do pracy, odważne, z silnym głosem, a także wyżły, kundle i brytany – używane w polu. Zachęcał do ochrony psów przed sidłami, które chłopci zastawiali w lasach, zalecając stosowanie kar. Informował, jak opiekować się psiarnią, czyli budynkiem, w którym trzyma się psy, kładąc nacisk na zachowanie czystości i właściwe żywienie czworonogów. Zgodnie z religijnym światopoglądem doradzał przestrzegania zakazu polowań w okresie świąt⁶. Sposobem na walkę z wściekłą miał być obcięcie końcówki ogona w 30. lub 40. dniu po urodzeniu się szczenięcia.

Inne dzieło o tematyce gospodarczej *Oeconomus prudens et legalis* autorstwa niemieckiego pisarza Franza Philippa Florina, wydane w 1702 roku, zawiera miedziorytowe ilustracje psów pasterskich, stróżujących i myśliwskich. Do ciekawostek należą przedstawienia graficzne, na których pokazano różne zachowania zwierząt sugerujące zmianę zjawisk atmosferycznych. Szczegółowy opis psa pasterskiego wraz z ilustracją wykonaną przez Charles’a Emmanuela Patasa⁷ znalazł się w książce Louisa-Jeana-Marie Daubentona *Instruction pour les bergers*, poświęconej hodowli owiec merynosowych. Wybierano psy sporych rozmiarów, łagodne dla owiec i energiczne. Obcinano im końcówki uszu, aby lepiej słyszały i miały groźniejszy wygląd, zakładano obroże z metalowymi kolcami jako ochronę przed atakiem wilków.

⁵ J.K. Haur, *Skład albo Skarbiec znakomych sekretów oekonomii ziemiańskiej*, Kraków 1693, s. 340–341, 348.

⁶ P. Badyna, *Obraz rodzimej przyrody dzikiej w kulturze staropolskiej...*, Toruń 2013, s. 132–133.

⁷ Charles Emmanuel Patas (1744–1802), francuski rytownik.

Ilustracje do:
Adam Lonitzer (1528–1586), *Kreuterbuch, Künstliche Conterfeytunge der Bäume, Stauden, Hecken, Kreuter, Getreyde, Gewürtze. Mit eigentlicher Beschreibung derselben Namen, in sechserley Sprachen [...]. Sampt künstlichem und artlichem Bericht deß Destillirens. Item von fürnembsten Gethieren der Erden, Vögeln [...]. Jetzo auffß fleissigst zum letzten mal von neuwem ersehen [...] gebessert [...].*
Getruckt zu Franckfurt am Mayn: durch Sigismundum Latomum:
In Verlegung Vincentii Steinmeyers, 1609. 2°

Biblioteka Śląska, 224667 III

Hundt, Canis.

Pies.

Drzeworyt, 48 x 76 mm

Katz, Catus, Felis, Murilegus.

Kot.

Drzeworyt, 59 x 68 mm

Ilustracje do:
Jakub Kazimierz Haur (1632–1709), Skład Abo Skarbiec Znakomitych Sekretow
Oekonomiey Ziemianskiej [...] Na Polach [...] w [...] Krolestwie Polskim [...]
Znaleziony, A za osobliwym staraniem [...] Wykopany A oraz [...] Vbogacony [...].
[Var. A2]. W Krakowie: w Drukarni Mikołaja Alexandra Schedla [...], 1693. 2°

Biblioteka Śląska, 235794 III

Psy myśliwskie współpracujące z myśliwym.

Drzeworyt, 45 x 48 mm

Pies chory na wściekliznę i zwierzęta gospodarskie.

Drzeworyt, 46 x 48 mm

Pies w gospodarstwie.

Drzeworyt, 110 x 143 mm

Pies w domu.

Drzeworyt, 77 x 110 mm

Pies na rynku w miasteczku.

Drzeworyt, 85 x 118 mm

Ilustracje do:
Franz Philipp Florin (1649–1699), *Oeconomus Prvdens Et Legalis* [Th. 1, Buch 1–9],
Oder Allgemeiner Klug- und Rechts-verständiger Haus-Vatter. Nürnberg;
Franckfurt und Leipzig: in Verlegung Christoph Riegels: Gedruckt bey
Johann Leonhard Knortzen, 1702. 2°

Biblioteka Śląska, 225967 IV

Różne zachowania zwierząt sugerujące zmianę zjawisk atmosferycznych.

Miedzioryt, 127 x 178 mm

Właściciele odwiedzają sad w towarzystwie psów.

Miedzioryt, 127 x 178 mm

Wypas wołów z wykorzystaniem psa pasterskiego.

Miedzioryt, 129 x 179 mm

Pies pasterski strzeże stada owiec.

Miedzioryt, 130 x 183 mm

Pies domowy strzeże obejścia, kot poluje na ptaki, dwa psy wykonują ćwiczenia.

Miedzioryt, 130 x 180 mm

Ilustracja do:
Louis-Jean-Marie Daubenton (1716–1800), *Instruction Pour Les Bergers Et Pour Les Propriétaires De Troupeaux [...]*. A Paris: de l'Imprimerie de Ph.-D. Pierres [...], 1782. 8°
Biblioteka Śląska, 233139 II

Pies pasterski i pasterz.

Sygn. pod ryc.: *Fossier del., Patas sculp.*
Miedzioryt, 174 x 109 mm

Psy myśliwskie

Łowiectwo sięgające epoki człowieka pierwotnego, obok zbieractwa i rybołówstwa, dostarczało pożywienia, skór i futer, a także kości oraz rogów wykorzystywanych jako broń i narzędzia. Od najdawniejszych czasów pies był łączony z łowami. Pochodzące z epoki kamiennej skalne rysunki, znalezione w górach Atlas, pokazują psy towarzyszące myśliwemu, a skandynawskie malowidło z epoki brązu przedstawia stado psów atakujące jelenia. Z upływem wieków na skutek zachodzących zmian, m.in. rozwoju rolnictwa, łowy stały się rodzajem rozrywki, stanowiły także ważny element treningu rycerstwa przed wyprawami na wojnę. „Łowy wielkie” (*venatio magna*), czyli polowania na „grubego zwierza” (tura, żubra, niedźwiedzia, jelenia, dzika oraz bobry), stały się przywilejem władców, dostojników państwowych i duchowieństwa. Natomiast poddani mogli uprawiać jedynie „łowy małe” (*venatio parva*), polować na „drobnego zwierza” (ptactwo, lisy, sarny, zające). Niezależnie od tego, czy chodziło o tropienie i odszukiwanie dzikich zwierząt, czy o polowanie w norach, zawsze niezbędny był wyhodowany i wyszkolony do tego celu pies myśliwski. Zależnie od sposobu zachowania na polowaniu rozróżnia się wyspecjalizowane grupy psów myśliwskich: dzikarze – predysponowane do polowania na dziki, gończe – przeznaczone do odszukiwania i wypierania zwierzyny z kniei, norowce – wyganiające lisy, króliki i inną zwierzynę zamieszkującą nory, płochacze – wypłaszające zwierzynę, posokowce – przeznaczone do poszukiwania postrzelonej zwierzyny, tropowce – tropiące po zostawionych przez nią śladach, wyżły – służące do wystawiania ptactwa, aportowania, wyszukiwania, a także polowania w wodzie.

Psom myśliwskim i ich hodowli poświęcone jest dzieło francuskiego poety i miłośnika łowów Jacques’a Du Fouilloux zatytułowane *La Vénerie*, opublikowane po raz pierwszy w Poitiers w 1560 roku. Egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Śląskiej, wydany w Paryżu w 1614 roku, zawiera liczne ilustracje drzeworytowe. Fouilloux wyróżnia psy barwy białej, płowej, szarej i czarnej, opisuje sposoby ich hodowli, układania i pracy w terenie w zależności od przeznaczenia, charakteryzuje wyposażenie i usytuowanie psiarni, podaje zasady opieki nad chorym psem. Zapis nutowy wraz z tekstem precyzuje, jak trąbić na sygnałowce i jakie komendy wydawać psu w poszczególnych etapach polowania. Publikacja Jacques’a Du Fouilloux została przetłumaczona na język niemiecki i wydana pod tytułem *Adeliche Weydwercke...* Frontispis do dzieła z 1669¹ roku, wykonany w technice

¹ Dzieło wydane anonimowo, autorstwo ustalono na podstawie katalogu VD 17 [online] nr 23:646028H.

miedziorytu, przedstawia rzymską boginię łowów Dianę z łukiem i kołczanem, w towarzystwie psa myśliwskiego w obroży.

Polska szlachta kochała psy, co związane było z pasją do myślistwa oraz obfitością zwierzyny w puszczach i lasach. Szczególnie ceniono ogary, polskie psy myśliwskie, o których pisał wojewoda poznański Jan hrabia Ostroróg w książce *Myślistwo z ogary...*, wydanej po raz pierwszy w 1618 roku² (choć już w 1608 roku – bez wiedzy autora wydano jej część pt. *O psiech gończych i myślistwie*):

Sila psia znaczy się grzbietem, który ma być kształtny, kościsty, pieczeniasty i długi. [...] Stopa ma być podługowata, bo pies z krótką stopą każdy się podbija. [...] Cuch zaś znaczy się nosem a trąbą, bo nosem wiatru nabiera, a trąbą go mózgowi podaje. Stądże nos ma być wielki, nozdrza przestrona, wilgotna; a pospolicie dobry, leżąc rad nosem rucha, jakoby wachając wszystko [...]. Rozum psi należy na tym, naprzód: żeby rozeznal zapach zajęczy, albo inny zwierzęcy, od bydłowego, ptasiego i innych. Druga, aby rozpoznał świeży zapach od dawniejszego. [...] Ten rozum po czym poznać, wypisać trudno, znać jednak głupią twarz i u psa³.

Polski ogar znalazł się wśród graficznych przedstawień lipskiego wydania dzieła autorstwa niemieckiego pisarza Hansa Friedricha von Fleminga *Der Vollkommene Teutsche Jäger...* z 1719 roku. Dwutomowa publikacja zawiera ilustracje różnych ras psów myśliwskich, sceny z polowań, opis pracy z psem, sposoby jego hodowli i układania, informacje na temat broni i zwierzyny łownej. Całość uzupełnia słownik terminologiczny, umieszczony na końcu. Ilustracja tytułowa (do drugiej części dzieła) wykonana przez Johanna Conrada Reicha⁴ nawiązuje do popularnego mitu łowieckiej kultury grecko-rzymskiej związanej z postacią Akteona i Artemidy.

W formie ilustrowanego podręcznika ukazał się traktat o myślistwie *Traité de la vénerie et de chasses...*⁵ Charles-Jean'a Gouryego de Champgranda, wydany w paryskiej oficynie Claude-Jean-Baptiste'a Hérissanta II w 1769 roku. Na terenie osiemnastowiecznej Francji znane i cenione były angielskie i normandzkie psy gończe oraz francuskie wyżły, którym autor poświęcił wiele uwagi. Wśród ilustracji łownej zwierzyny znalazły się dzikie koty, które powodowały straty w gospodarstwie, napadając na hodowle drobiu. Zaatakowane w lesie przez psy gończe, wchodziły na drzewa, kryjąc się wśród konarów.

² W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się cztery egzemplarze dzieła *Myślistwo z ogary...*, wydane w Krakowie, w Drukarni Łukasza Kupisza 1649 (sygnatura 230325 I) oraz w Łowiczu, [brak wydaw.] 1797 (sygnatury 220942 I, 222818 I, 227317 I).

³ J. Ostroróg, *Myślistwo z ogary, Iana hrabia z Ostroga, wojewody poznańskiego*, w Krakowie 1649, s. 1–2.

⁴ Johann Conrad Reiff (1670?–1726), niemiecki rytownik.

⁵ Egzemplarz biblioteki jest zdefektowany, posiada jedynie 25 z 39 tablic.

Ilustracje do:
Jacques Du Fouilloux (1519–1580), *La Venerie [...] De Nouveau Reveve, Et Augmentee
oultre les precedentes impressions. A Paris: Chez la veufue Abel L'Angelier [...], 1614. 4°*

Biblioteka Śląska, 223479 II

Chien blanc, Greffier.

Pies biały w typie gończego (być może gończy św. Ludwika).

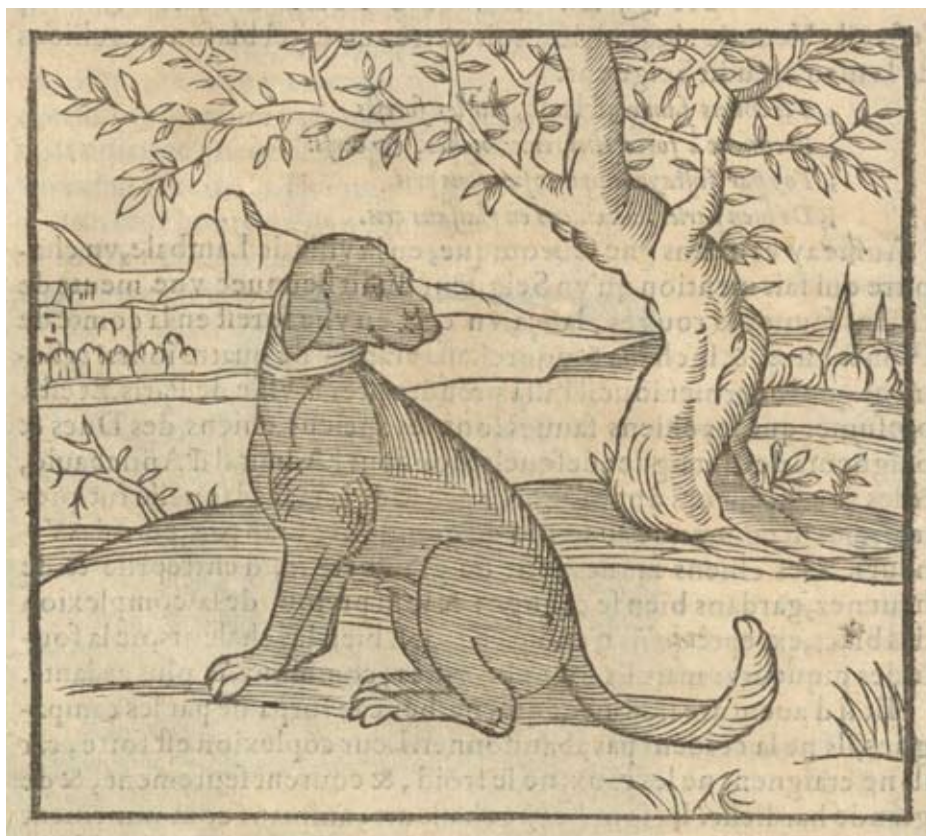
Drzeworyt, 104 x 117 mm

Chien fauve.

Pies barwy płowej.

Drzeworyt, 105 x 118 mm

Chien gris.

Pies szary.

Drzeworyt, 105 x 118 mm

Chien noir de l'Abbaye Saint Huber en Ardenne.

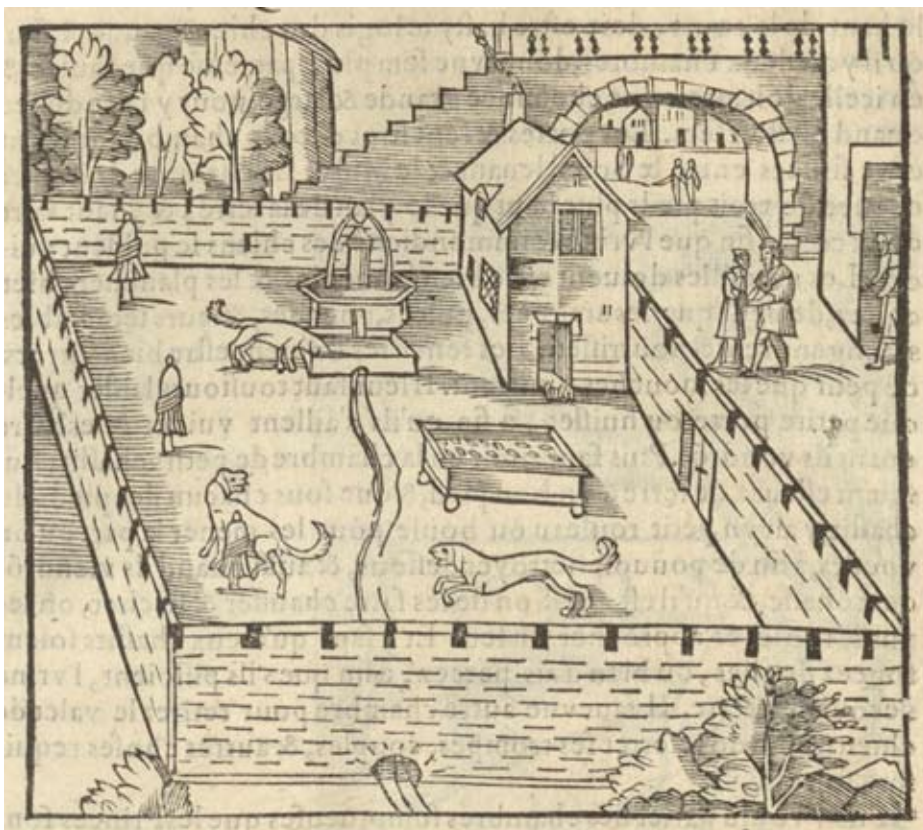
Pies czarny z Klasztoru św. Huberta.

Drzeworyt, 105 x 118 mm

Myśliwy obserwuje szczenięta, przyszłych towarzyszy i pomocników w łowach.

Drzeworyt, 106 x 118 mm

Wypożyczenie i usytuowanie psiarni.

Drzeworyt, 105 x 117 mm

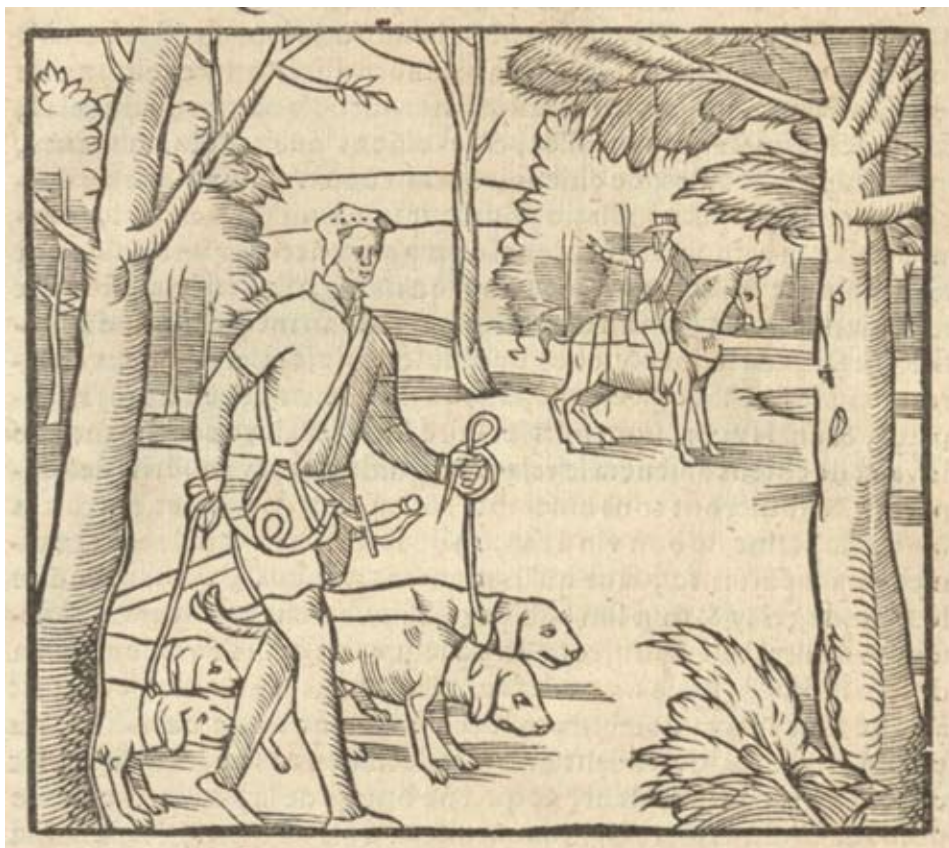
Układanie i prowadzenie psów.

Drzeworyt, 105 x 117 mm

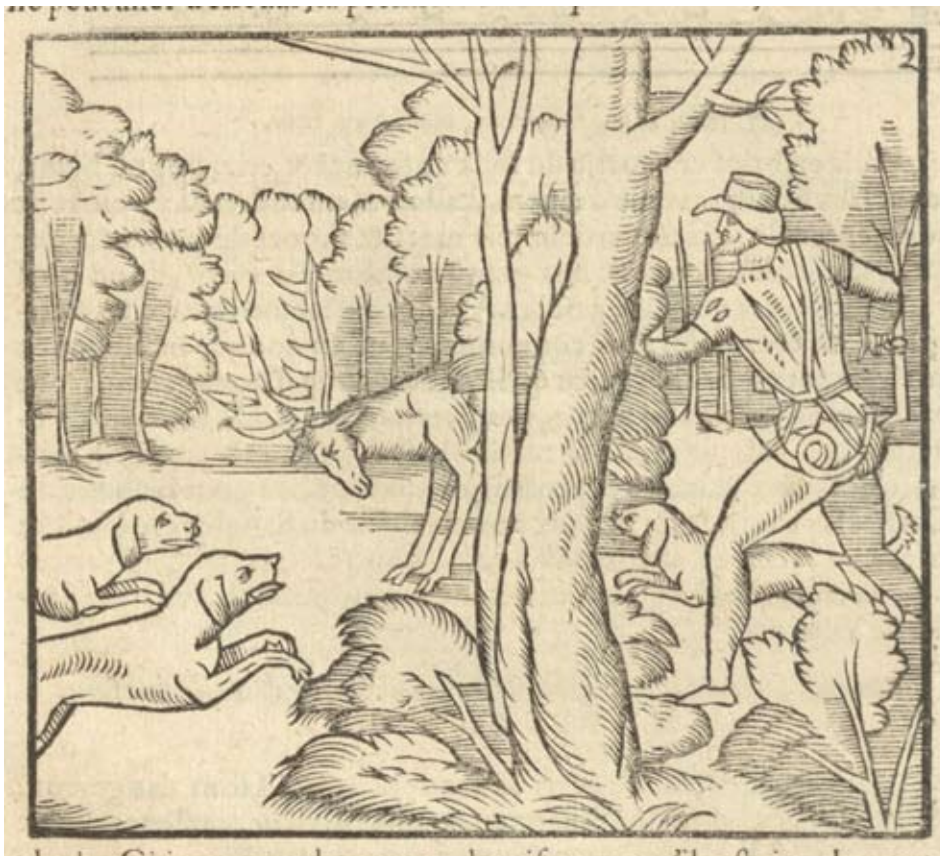
Pies tropiący zwierzynę.

Drzeworyt, 105 x 117 mm

Grupa psów gończych gotowa do gonu za uciekającym zwierzęciem.

Drzeworyt, 105 x 119 mm

Połowanie na jelenia.

Drzeworyt, 106 x 120 mm

Polowanie na zające.

Drzeworyt, 106 x 118 mm

Norowce krótkonożne, psy tropiące lisy i borsuki.

Drzeworyt, 105 x 118 mm

Opieka nad chorym psem – podawanie leku.

Drzeworyt, 105 x 118 mm

Frontispis do:

**Jacques Du Fouilloux (1519–1580), Adeliche Weydwercke Das ist,
Aussführliche Beschreibung vom Jagen, darinnen nach Beschaffenheit
und Unterschied deß hoch- und kleinen Wildbräts [...] gehandelt wird [...].
Prag: in Verlegung Caspar Wussin, 1699 (Gedruckt in der Neüen Stadt Prag:
in der Hampelischen Druckerey, bey Johann Mattis). 4°.**

Biblioteka Śląska, 461141 I

**Bogini Diana siedzi pod drzewem
w towarzystwie psa.**

Miedzioryt, 166 x 123 mm

Ilustracje do:
Hans Friedrich von Fleming (1670–1733), *Der Vollkommene Teutsche Jäger, Darinnen
Die Erde, Gebürge, Kräuter und Bäume [...] So wohl Historice, als Physice, und
Anatomice [...] Nebst einem Immer-währenden Jäger-Calender [...] [Th. 1]. Leipzig:
Verlegts Johann Christian Martini [...], 1719. 2°*

Biblioteka Śląska, 236017 III

*Die Katze. Das Iltis. Das Eich-Hörnlein. Das Wiesel.
Kot. Tchórz. Wiewiórka. Łasicowate.*

Miedzioryt, akwaforta, 320 x 194 mm

Englische Tocke. Dankicker Bährenbeißer.

Niederländischer Bollbeißer.

Mastif angielski. Pies na niedźwiedzia.

Niderlandzki pies rzeźnicki.

Miedzioryt, akwaforta, 322 x 197 mm

Pürsch oder Cours Hündel. Sau Rüdde. Windspiehl.
Chart ze stojącymi uszami w typie podenco.
Pies na dzika. Chart.

Miedzioryt, akwaforta, 319 x 197 mm

Französich Par Force Hünd. Englischer Par Force Hünd. Pohlischer Jagd Hünd. Deutscher Jagd Hünd.
Francuski pies gończy do polowań par force. Angielski pies gończy do polowań par force. Polski pies gończy (ogar). Niemiecki pies gończy.

Miedzioryt, akwaforta, 316 x 195 mm

Leith-Hünd. Schweiß-Hünd. Sau-Finder.

Tropowiec. Posokowiec. Owczarek.

Miedzioryt, akwaforta, 310 x 182 mm

Uwagi: karta uszkodzona, brak pełnego odcisku płyty.

Dänischer Blendling. Barbet oder Wasser Hund.

Englischer Hasen Hund. Stöber Hund.

**Pies duński, przodek dzisiejszego
broholmera. Barbet lub pies wodny.**

Angielski pies gończy (bloodhound).

Wyżeł (szorstkowłósy).

Miedzioryt, akwaforta, 310 x 182 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

*Otter Hund. Tachs Krieger. Tachs Kriecher.
Wasser Hund.*

Pies na wydry. Jamnik z prostymi nadgarstkami. Jamnik pracujący w norze (cechą charakterystyczną są odsiebnie ustawione nadgarstki). Pies wodny.

Miedzioryt, akwaforta, 310 x 182 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Zucht des Leith Hündes, Arbeit des Leith Hündes.

Układanie psa myśliwskiego (tropiącego).

Miedzioryt, akwaforta, 318 x 198 mm

Walka psów z bykiem.

Miedzioryt, akwaforta, 184 x 307 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Die Par Force Jagd des Hirsches, Die Schwein Hatz.

Psy polujące par force (do zmęczenia) na jelenia oraz trzymające dzika.

Miedzioryt, akwaforta, 298 x 372 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracja tytułowa do:
Hans Friedrich von Fleming (1670–1733), *Der Vollkommene Teutschen Jägers
Anderer Haupt-Theil, Darinnen nicht allein Die in dem Ersten Theil vorgetragenen
Materien [...] Sondern auch [...] Jagd- und Forst- Sachen gelehret werden, Deme auch
zugleich der wohlunterrichtete Teutsche Fischer mit angefüget ist [...].*
Leipzig: Verlegts Johann Christian Martini [...], 1724. 2°

Biblioteka Śląska, 236017 III

Mit o Akteonie: myśliwy podgląda kąpiące się nimfy. Artemida, pragnąc, by intruz się oddalił, pryska go wodą i przemienia w jelenia. Akteon rzuca się do ucieczki, ale jego własne psy nie rozpoznają swego pana.

Sygn. pod ryc.: [Ioh.] Conrad. Reiff. fec:
Miedzioryt, akwafora, 288 x 362 mm
Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracja do:

Hans Friedrich von Fleming (1670–1733), *Der Vollkommene Teutschen Jägers
Anderer Haupt-Theil, Darinnen nicht allein Die in dem Ersten Theil vorgetragenen
Materien [...] Sondern auch [...] Jagd- und Forst- Sachen gelehret werden,
Deme auch zugleich der wohlunterrichtete Teutsche Fischer mit angefüget ist [...].*
Leipzig: Verlegts Johann Christian Martini [...], 1724. 2°

Biblioteka Śląska, 236017 III

Prowadzenie psa myśliwskiego. Nauka tropienia.

Miedzioryt, akwaforta, 305 x 377 mm

Ilustracje do:
Hans Friedrich von Fleming (1670–1733), *Der Fortgesetzte immerwährende
Jäger-Calender, Welcher Bey denen Monathen und Tagen des Jahres allerhand
curieuse historische Anmerckungen beybringet [...]*.
Leipzig: Bey Joh. Christian Martini [...], 1724. 2°

Biblioteka Śląska, 236017 III

Frühling.

Polowanie wiosną, poszukiwanie tropów zwierza.

Miedzioryt, akwaforta, 193 x 302 mm

Walki zwierząt: po lewej walka niedźwiedzia z lwem, po prawej – psów i niedźwiedzia z dzikiem.

Miedzioryt, akwaforta, 173 x 280 mm

Brak pełnego odcisku płyty.

Ilustracja tytułowa do:
Charles-Jean Goury de Champgrand (1732–1799), *Traité De Venerie Et De Chasses* [...].
P. 1. A Paris: Chez Claude-Jean-Baptiste Herissant [...], 1769. 4°

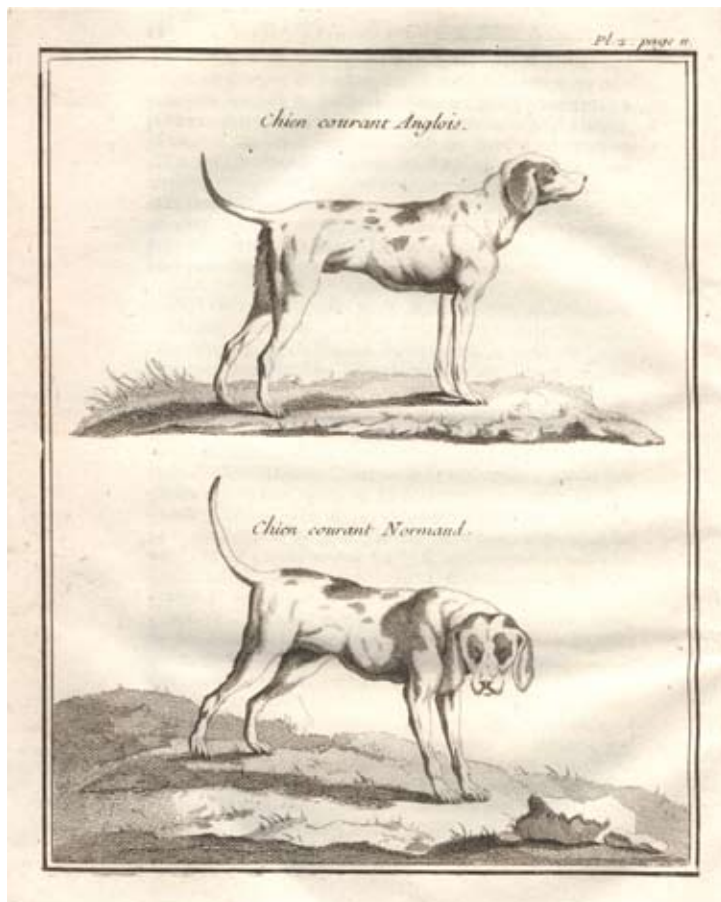
Biblioteka Śląska, 234402 II

Polowanie: myśliwy po zwołaniu sfory („strąbieniu”) odpoczywa pod drzewem; drugi prowadzi na otoku tropiącego psa.

Akwaforta, miedzioryt, 217 x 171 mm

Ilustracje do:
Charles-Jean Goury de Champgrand (1732–1799), *Traité De Venerie Et De Chasses* [...].
P. 1. A Paris: Chez Claude-Jean-Baptiste Herissant [...], 1769. 4°
Biblioteka Śląska, 234402 II

*Chien courant Anglois. Chien courant
Normand.*

Pies gończy angielski.

Pies gończy normandzki.

Akwaforta, miedzioryt, 215 x 170 mm

Chenil.

**Psy myśliwskie trzymane
w psiarni z wybiegiem.**

Akwaforta, miedzioryt, 221 x 167 mm

Cerf pris à l'eau.

Polowanie na jelenia w wodzie (par force).

Akwaforta, miedzioryt, 213 x 295 mm

Chat sauvage.

Dziki kot.

Akwaforta, miedzioryt, 214 x 166 mm

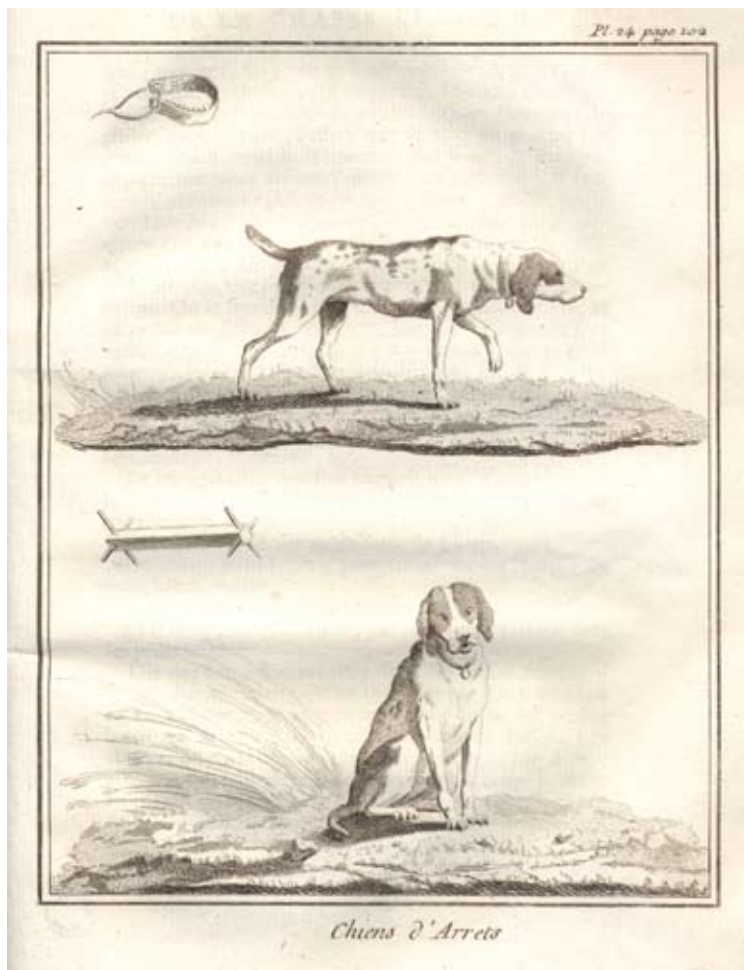
Ilustracja tytułowa do:
Charles-Jean Goury de Champgrand (1732–1799), *Traité De Venerie Et De Chasses* [...].
P. 2. A Paris: Chez Claude-Jean-Baptiste Herissant [...], 1769. 4°
Biblioteka Śląska, 234402 II

**Przerwa w polowaniu: myśliwi
wraz z psem odpoczywają po
polowaniu na zające i ptactwo.**

Akwaforta, miedzioryt, 215 x 169 mm

Ilustracja do:
Charles-Jean Goury de Champgrand (1732–1799), *Traité De Venerie Et De Chasses* [...].
P. 2. A Paris: Chez Claude-Jean-Baptiste Herissant [...], 1769. 4°
Biblioteka Śląska, 234402 II

Chiens d'Arrets.

**Wyżeł francuski w stojce
(wystawia czyli wskazuje
zwierzynę). Wyżeł francuski
siedzący.**

Akwaforta, miedzioryt, 218 x 173 mm

Psy i koty w relacjach uczestników wypraw misyjnych i naukowych XVII i XVIII wieku

Na miedziorytowych ilustracjach załączonych do *China monumentis*¹ Athanasiusa Kirchera przedstawiono władców Indii i Tartarii w towarzystwie psów, zajmujących szczególne miejsce na cesarskim dworze. Autor publikacji, niemiecki jezuita, pisarz, badacz hieroglifów egipskich, znawca języków orientalnych, teoretyk muzyki, wynalazca i konstruktor, opublikował w 1667 roku w Amsterdamie dzieło w języku łacińskim poświęcone geografii, przyrodzie i kulturze Chin oraz innych regionów Azji. *China monumentis* dała początek europejskiej sinologii, a zawarte w niej informacje Kircher oparł na materiałach dostarczanych przez jezuickich misjonarzy, m.in. geografa Martino Martini, astronoma i rysownika Johanna Gruebera oraz pisarza pochodzącego ze znanej lwowskiej rodziny Michała Piotra Boyma².

Badania nad różnymi gatunkami roślin i zwierząt prowadzili uczestnicy osiemnastowiecznych podróży naukowych, które nastąpiły po epoce wielkich odkryć geograficznych. Wyprawy przyczyniły się do rozwoju wielu dyscyplin, m.in.: historii naturalnej, botaniki, medycyny, geografii, hydrologii, oceanografii. Pozwoliły na udoskonalenie map, odkrycie nowych lądów i ich mieszkańców, pomogły nawiązać relacje dyplomatyczne i handlowe z krajami spoza strefy wpływów europejskich. Czasami miały także cele polityczne, takie jak wzmocnienie lub stworzenie kolonii. Podróże zaowocowały bogato ilustrowanymi publikacjami stanowiącymi doskonałą syntezę wiedzy geograficznej zgromadzonej w tamtym czasie.

W 1785 roku Jean-Baptiste Barthélémy de Lesseps, francuski dyplomata, odkrywca, pisarz, tłumacz języka rosyjskiego, został członkiem wyprawy badawczej na wody Oceanu Spokojnego, dowodzonej przez Jean-François de La Pérouse'a, zainicjowanej przez króla Francji Ludwika XVI. W Pietropawłowsku Kamczackim opuścił fregatę „L'Astrolabe”, zobowiązany przez La Pérouse'a do dostarczenia do Wersalu jego dziennika pokładowego, map oraz rysunków z podróży. Z powodu złej pogody musiał poczekać do wiosny, w tym czasie napisał dziennik *Journal historique du voyage de M. de Lesseps*, w którym przedstawił wyprawę z Rosji do Francji, trwającą

¹ W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajduje się drugi egzemplarz tego dzieła w tłumaczeniu na język francuski z 1670 roku (sygnatura 225218 IV).

² Michał Piotr Boym (ok. 1614–1659), polski jezuita, misjonarz w Chinach, przyrodnik, kartograf, autor licznych prac na temat fauny, flory, geografii i medycyny chińskiej.

trzyście miesięcy, przebyta pociągiem, balonem oraz za pomocą psich zaprzęgów. Publikacja została wydana w 1790 roku w Paryżu w Drukarni Królewskiej (Imprimerie Royale). Lesseps poświęcił wiele uwagi wykorzystaniu psów przez ludność Kamczatki, które – w przeciwieństwie do koni – były liczne w tamtym kraju i wystarczały do obsługi całego transportu. Jak pisał w 1788 roku podczas pobytu w Bolszeriecku, psy przynosiły ludom Kamczatki korzyści ze względu na znaczną odporność na surowe warunki klimatyczne oraz stosunkowo niewielkie ich wymagania, połączone ze zdyscyplinowaniem tych zwierząt. Liczba czworonogów w zaprzęgu zależała od ich wielkości i siły, od ciężaru ciągniętego pojazdu, długości trasy i ukształtowania terenu. Ilustracja załączona do publikacji, wykonana techniką miedziorytu i akwaforty przez Pierre-Philippe’a Choffarda³ do rysunku Nicolas-Marie Ozanne’a, pokazuje psie zaprzęgi na tle zimowego krajobrazu oraz podróżnych jadących w różnych pozycjach.

W latach 1768–1774 z polecenia Rosyjskiej Akademii Nauk niemiecki biolog Peter Simon Pallas podjął się niebezpiecznej podróży nad Morze Kaspijskie, Syberię, obszar Bajkału (aż do Amuru) i zebrał cenne materiały dotyczące geologii, fauny i flory tych obszarów. Doniosłe wyniki przyniosła także jego kolejna wyprawa na tereny południowej Ukrainy i Krymu, którą odbył w latach 1793–1794. W relacji z tej podróży zatytułowanej *Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794* Peter Simon Pallas, jeden z najwybitniejszych podróżników-naturalistów XVIII wieku, zamieścił informacje o nowych odkryciach z dziedziny historii naturalnej, fizyki, rolnictwa, handlu i sztuki. W egzemplarzu przechowywanym w zbiorach Biblioteki Śląskiej, wśród ręcznie pokolorowanych ilustracji i map, znajduje się wizerunek manula stepowego, zaliczanego do rodziny kotowatych, wykonany przez niemieckiego miniaturzystę i rytownika Christiana Gottfrieda Heinricha Geisslera⁴. Angielska nazwa tego kota – „Pallas Cat” – pochodzi od nazwiska Petera Pallasa, który pierwszy opisał ten gatunek. Przez dłuższy czas manula zaliczano do rodzaju *Felis*, sądząc, że jest blisko spokrewniony ze żbikiem (*Felis silvestris*), jednak z powodu pewnych różnic w budowie czaszki oraz wyjątkowej u małych kotów okragłej żrenicy stworzono dla niego odrębny rodzaj *Otocolobus*.

Doskonałą syntezę wiedzy geograficznej zgromadzonej w XVIII wieku stanowi monumentalne dzieło francuskiego pisarza Antoine’a François Prévosta⁵ zatytułowane *Histoire générale des voyages*. Autor, znany zwłaszcza z powieści *Historia Manon Lescaut* i *kałalera des Grioux*, dwa lata po przyjęciu święceń kapłańskich uciekł z zakonu benedyktynów i ukrył się w Holandii, a potem w Londynie. W 1746 roku rozpoczął pracę nad *Histoire*

³ Pierre-Philippe Choffard (1730–1809), francuski rysownik i rytownik; Nicolas-Marie Ozanne (1728–1811), francuski rytownik, rysownik i inżynier, według „Data.bnf.fr” [online], <http://data.bnf.fr/16853982/pierre-philippe_choffard_caravane_kamtschadale_ar_rivant_dans_un_ostrog_ou_village/> [dostęp 21.04.2017].

⁴ Christian Gottfried Heinrich Geissler (1770–1844), niemiecki rytownik i ilustrator.

⁵ Antoine François Prévost (1697–1763), francuski jezuita, a następnie benedyktyn, pisarz i tłumacz.

générale des voyages, która częściowo była tłumaczeniem na język francuski publikacji Johna Greena *A new general collection of voyages and travels*. W 1761 roku ukazały się indeksy do dzieła pt. *Table alphabétique des matières* autorstwa Étienne-Maurice’a Chomprégo, w trzy lata po śmierci Prévosta wydano *Suite de „L’Histoire générale des voyages”*, a następnie *Continuation de „L’Histoire générale des voyages”* prawdopodobnie autorstwa Anne-Gabriela Meusniera de Querlona⁶, Alexandre’a Deleyre’a i Jacques-Philiberta Rousselota de Surgy’ego. W pierwszej części osiemnastego tomu *Continuation de „L’Histoire générale des voyages”* opisano faunę Islandii, a na rycinie wykonanej przez francuskiego rytownika Benoît-Louisa Prévosta⁷ przedstawiono m.in. islandzkiego psa pasterskiego. W paragrafie dotyczącym Syberii wiele uwagi poświęcono zwierzętom domowym, ze szczególnym uwzględnieniem roli psów, wykorzystywanych w łowiectwie oraz do przewozu ludzi i towarów przez lud Chantów, dawniej „Ostiaków”. Psy hodowane przez plemiona zachodniej Syberii były średniej wielkości, miały szpiczaste kufy i uszy oraz czarno-białe umaszczenie. Zaprzęgane do sań w parach od sześciu do dwunastu sztuk, ciągnęły je szybko i zręcznie, szczekając i wyjąc z podniecenia do kolejnego postoju. Zimą brały udział w polowaniach w tajdze na kuny, niedźwiedzie, lisy oraz sobole⁸.

⁶ Autorami byli: Anne-Gabriel Meusnier de Querlon (1702–1780), Alexandre Deleyre (1726–1796) i Jacques-Philibert Rousselot de Surgy (1737–?) – według katalogu Bibliothèque Nationale de France [online] oraz publikacji O. Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes*, t. 2, troisième éd., Paris 1882, kol. 810–811.

⁷ Benoît-Louis Prévost (1735?–1804?), francuski rytownik.

⁸ *Continuation De „L’Histoire Générale Des Voyages”*..., t. 18, Paris 1768, s. 531.

Ilustracje do:
**Athanasius Kircher (1602–1680), Athanasii Kircheri [...] China Monumentis,
Qua Sacris qua Profanis, Nec non variis Naturæ & Artis Spectaculis,
Aliarumque rerum memorabilium Argumentis Illustrata [...].
Amstelodami: Apud Jacobum a Meurs [...], 1667. 2°**

Biblioteka Śląska, 224612 III

**Audiencja u cesarza z dynastii Wielkich
Mogołów, władcy północnych Indii.
Na pierwszym planie pies w obroży.**

Miedzioryt, 280 x 182 mm

**Władca Imperium Tartarii,
krajów obejmujących środkową
i północną Azję, w towarzystwie psa.**

Miedzioryt, 264 x 178 mm

Ilustracje do:
 Continuation De „L'Histoire Générale Des Voyages” Ou Collection Nouvelle 1°.
 Des Relations De Voyages Par Mer, Decouvertes, Observations, Descriptions [...] 2°.
 Des Voyages Par Terre [...] T. 18.
 A Paris: Chez Rozet [...], 1768 (De l'Imprimerie de Le Breton [...]). 4°
 Biblioteka Śląska, 236818 III

*Animaux D'Islande 1. le Belier. 2. la Brebis.
 3. le Chien. 4. le Faucon.*
**Zwierzęta Islandii 1. Baran. 2. Owca.
 3. Pies. 4. Sokół.**

Sygn. pod ryc.: *Prevost Sculp.*
 Akwaforta, miedzioryt, 205 x 155 mm

*Animaux De Sibérie 1. L'Elan. 2. L'Argali
3. Le Chien . 4. L'Ours Blanc. 5. Le Petit Gris.
6. Le Polatuche ou l'Ecureuil volant.*

**Zwierzęta Syberii. 1. Elan – zwierzę
jeleniowate, prawdopodobnie sarna
syberyjska. 2. Argali – duża dzika
owca ałtajska (z zakręconymi rogami).
3. Pies. 4. Biały niedźwiedź.
5. Wiewiórka. 6. Polatucha zwana
wiewiórką latającą.**

Sygn. pod ryc.: *Prevost Sculp.*
Akwafora, miedzioryt, 210 x 155 mm

Traineau Tiré Par Des Chiens.

Psi zaprzęg na Syberii.

Akwaforta, miedzioryt, 207 x 158 mm

Ilustracja do:
Jean-Baptiste Barthélemy de Lesseps (1766–1834), *Journal Historique Du Voyage [...]*
Depuis l'instant où il a quitté les frégates Françaises au port Saint-Pierre & Saint-Paul
du Kamtschatka, jusqu'à son arrivée en France, le 17 octobre 1788 P. 1.
A Paris: De L'Imprimerie Royale, 1790. 8°

Biblioteka Śląska, 230037 I

Caravane Kamtschadale Arrivant Dans Un Ostrog Ou Village.

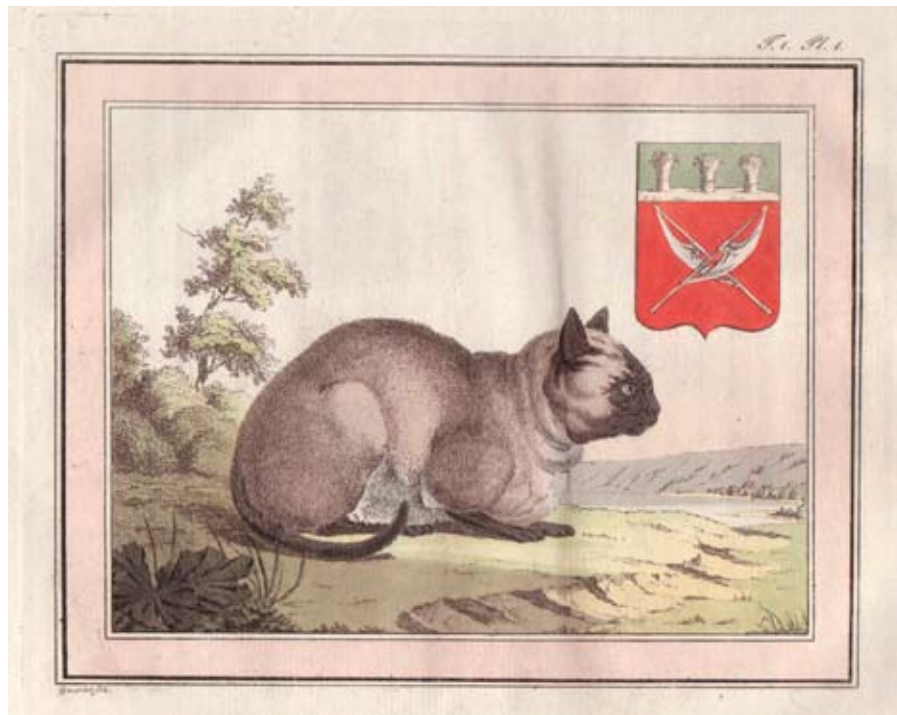
Zpręg ciągnięty przez psy na Kamczatce.

Sygn. pod ryc.: *Dessiné par OZ..., Gravé par PP... Choffard de plusieurs Acad.ies Roy.les 790.*

Miedzioryt, akwaforta, 229 x 363 mm

Odcisk płyty obcięty.

Ilustracja do:
**Peter Simon Pallas (1741–1811), P.S. Pallas [...] Bemerkungen Auf Einer Reise In Die
Südlichen Statthalterschaften Des Russischen Reichs In Den Jahren 1793 Und 1794 [...]**
Bd. 1. Leipzig: Bey Gottfried Martini, 1799
(Leipzig: Gedruckt Bey Johann Philipp Carl Theodor Werther). 4°
Biblioteka Śląska, 237446 III

Manul stepowy (*Otocolobus manul*) – gatunek małego drapieżnego ssaka z rodziny kotowatych o szacie długiej i gęstej, po stronie brzusznej dwa razy dłuższej niż na grzbiecie. Nieco dłuższy niż kot domowy, ma krótkie i masywne nogi, krótką, szeroką głowę z małymi, zaokrąglonymi uszami, maść szarawą do rudej, z niewyraźnymi ciemnymi pasami na łapach i ogonie oraz znaczeniami na głowie.

Sygn. pod ryc.: *Geissler fec.*
Akwafora, 151 x 181 mm

Wyobrażenia psów w gwiazdowym katalogu

Kształt zwierząt nadawano gwiazdozbiorom, przedstawiano na mapach, globusach nieba i w traktatach astronomicznych. Pewną liczbę gwiazd dostrzeganych z Ziemi¹, umownie uznanych za spójną grupę, oznaczano nazwą imaginowanej postaci. Tradycja łączenia gwiazd w symboliczne kształty, które nazywamy asteryzmami, sięga niepamiętnych czasów starożytnych. Najstarsze zachowane wzmianki pochodzą z ok. 4000 lat p.n.e. Do rzadkości należy podobieństwo wybranego układu gwiazd do desygnatu, którego nie jest w stanie przedstawić. Prehistoryczni twórcy konstelacji posługiwali się aparatem skojarzeń, symboli i przenośni – bez potrzeby uciekania się do dosłowności. W większości przypadków gwiazdozbiory mają swoje prototypy w mitologii, zgodnie z którymi ukształtowała się ikonografia i atrybuty.

Polski astronom Jan Heweliusz w swoim dziele *Firmamentum Sobiescianum sive Uranographia*², wydanym po jego śmierci w 1690 roku, przedstawił trzy układy gwiazd tworzące na sferze niebieskiej wzory psa: Canis Maior (Wielki Pies), Canis Minor (Mały Pies), Canes Venatici (Psy Gończe). Gromada zwierząt, których nazwami Heweliusz ochrzcił konstelacje, pojawia się także na rycinie frontispisowej.

Wielki Pies to przede wszystkim Syriusz, znany także jako Kanikuła, Psia Gwiazda oraz α CMa – najjaśniejsza i jedna z najbliższych gwiazd nocnego nieba. Gwiazdna nazwa Psa pochodzi ze starożytności, została wymieniona w *Almageście* (*Mathematike Syntaxis*), kompendium wiedzy astronomicznej Ptolemeusza z II wieku. Według mitologii greckiej czworonóg o imieniu Lajlaps został podarowany przez Zeusa córce fenickiego króla Europy dla jej ochrony. Gwiazdozbiór Małego Psa składa się z dwóch gwiazd, a jego pierwsza nazwa Prokion (Procjon) odnosi się do jaśniejszej z gwiazd. Według mitu pochodzącego z Attyki kojarzony był z Majrą, wier-nym psem ateńskiego producenta wina Ikariosa. Zwierzę trafiło na niebo za odnalezienie zwłok swego pana, którego upojeni winem pasterze uśmiercili w przekonaniu, że zostali przez niego otruci. Psy Gończe – gwiazdozbiór nieba północnego, pominięty w katalogu Ptolemeusza – pojawiły się na mapie nieba już w późnym średniowieczu, zawsze jednak jako fragment konstelacji Wolarza. Samodzielną konstelację Psów Gończych wydzielił z Wielkiej Niedźwiedzicy w XVII wieku gdański astronom Jan Heweliusz.

¹ J. Dobrzycki, J. Włodarczyk, *Historia naturalna gwiazdozbiorów*, Warszawa 2002, s. 9–19, 126–131.

² Atlas *Firmamentum Sobiescianum sive Uranographia*... został załączony do dzieła *Johannis Hevelii Prodrromus astronomiae*... i wydany w latach 1687–1690.

Serię ilustracji do *Firmamentum Sobiescianum sive Uranografia* wykonał Andreas Stech³, gdański malarz epoki baroku, twórca obrazów religijnych, portretów i scen historycznych. W 1686 roku prawie wszystkie rysunki do gdańskiego katalogu nieba zostały przeniesione na płyty miedziorytnicze przez francuskiego artystę Charles'a de La Haye⁴. Grafik posługiwał się precyzyjną, lekką kreską, środkowy gwiazdozbiór modelował silnym światłocieniem, dzięki czemu uzyskiwał efekty malarskie. Urodzony w Fontainebleau, po pobycie w Rzymie i Florencji, przybył do Gdańska około 1682 roku, gdzie wykonał liczne wizerunki patrycjuszy. Podczas pobytu w Warszawie po 1689 roku wyrytował m.in. portrety Jana III Sobieskiego i jego rodziny według obrazów i rysunków Jerzego Eleutera Siemiginowskiego, a następnie przeniósł się do Wiednia.

³ Andreas Stech (1635–1697), malarz i ilustrator, syn malarza Heinricha Stecha z Lubeki, który w 1636 wraz z rodziną przybył do Gdańska, autor rysunków do *Machinae celestis pars prior* Jana Heweliusza z 1673 roku.

⁴ Charles de La Haye (1641–?), francuski rytownik.

Frontispis do:
Jan Heweliusz (1611–1687), Firmamentum Sobiescianum sive Uranographia totum
Coelum Stellarum [...]. Gedani: Typis Johannis-Zachariæ Stollii, 1690. 2°

Biblioteka Śląska, 225031 IV

Firmamentum Sobiescianum sive Uranografia Joh. Hevelii Gedani Anno 1687.

Urania, muza nieba gwiazdzistego, w otoczeniu wybitnych astronomów.

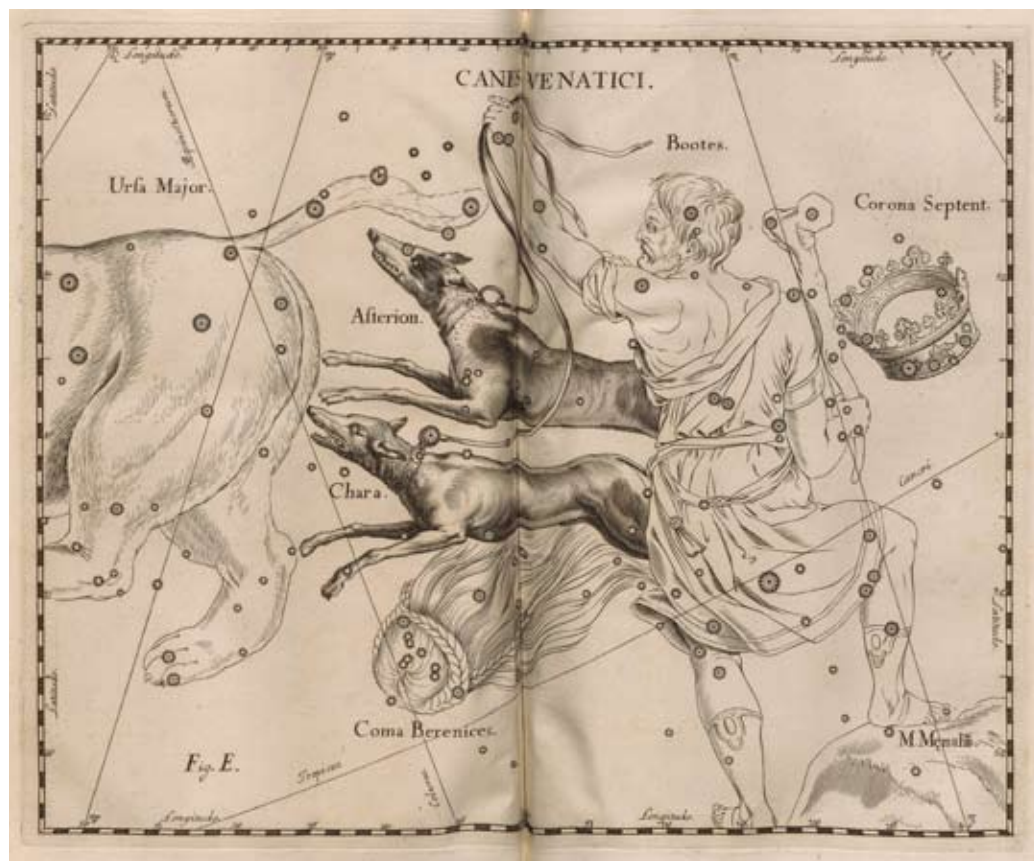
Jan Heweliusz prowadzi swoje zwierzęta, figuralne personifikacje gwiazdozbiorów.

Sygn. pod ryc.: *Andr. Stech. pinx., Carolus de la Haye. sculp.*
 Miedzioryt, 309 x 380 mm

Ilustracje do:

Jan Heweliusz (1611–1687), *Firmamentum Sobiescianum sive Uranographia totum Coelum Stellarum [...]*. Gedani: Typis Johannis-Zachariæ Stollii, 1690. 2°

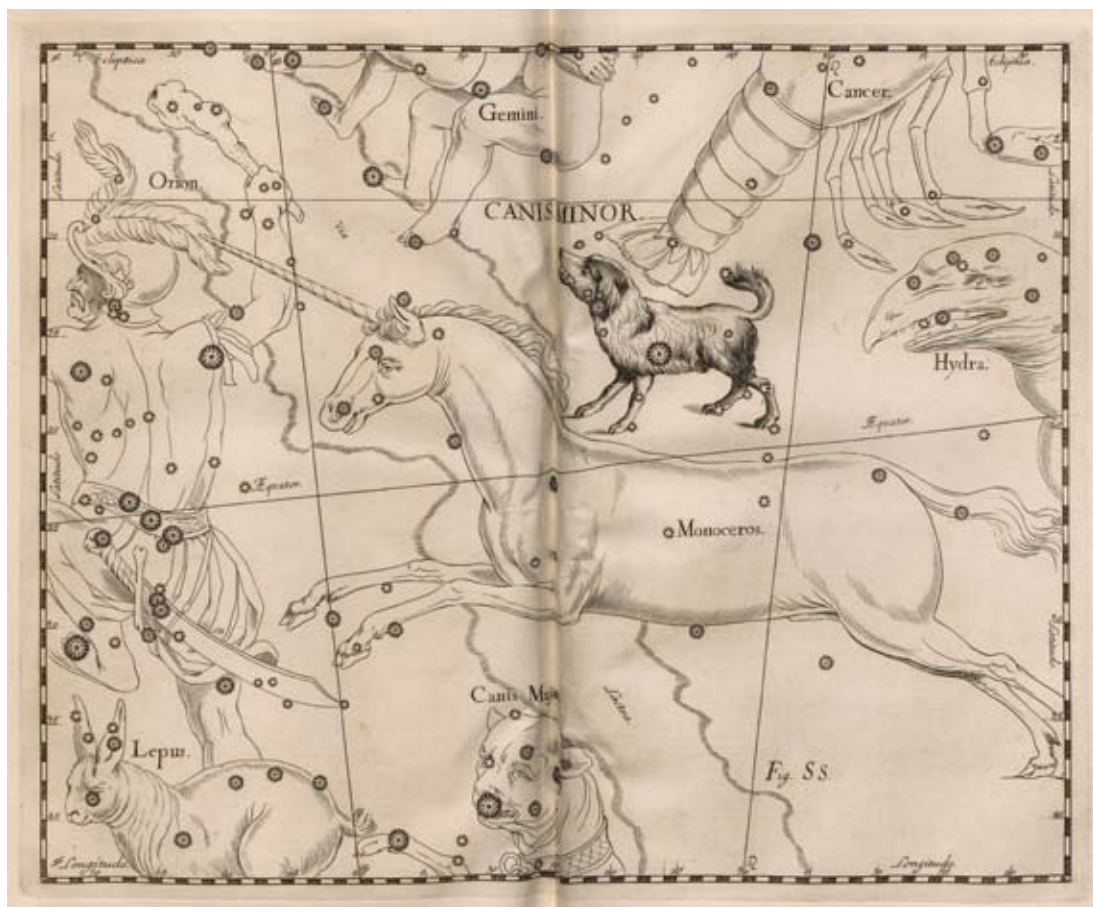
Biblioteka Śląska, 225031 IV

Canes Venatici.

Dwa charty Asterion i Chara, trzymane na smyczy przez Wolarza (Bootes), który uchodził za myśliwego.

Miedzioryt, 305 x 378 mm

Canis Minor.

Mały Pies. Kudłaty piesek z podniesionym łbem i długimi uszami, świecą gwiazdą znaną dzisiaj jako Procjon.

Miedzioryt, 308 x 380 mm

Canis Major.

Wielki Pies przedstawiony profilem, w pozycji siedzącej, z potężną głową, w obroży z kółkiem.

Miedzioryt, 308 x 377 mm

Bibliografia w wyborze

I. Katalogi, bibliografie, słowniki, opracowania

Abramowska Janina, *Pisarze w zwierzyńcu*, Poznań 2010.

Albouy Pierre, *Mythes et mythologies dans la littérature française*, Paris 1998.

Alciatus Andrea, *Emblematum libellus...*, przekł. [z łac.] i koment. pod kier. Mieczysława Mejora [i in.], Warszawa 2002.

Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Unter Mitwirkung von 300 Fachgelehrten des In- und Auslandes, Bd. 1–37, Hrsg. von Ulrich Thieme und Felix Becker, Leipzig 1960–1972.

Andresen Andreas, *Jost Amman, 1539–1591, Graphiker und Buchillustrator der Renaissance...*, Amsterdam 1973.

Ars mitologica, wokół zagadnień recepcji mitów greckich [...] grafika europejska oraz sztuka zdobnicza XVI–XIX wieku..., [red. nauk. Joanna A. Tomicka], Warszawa 1999.

Babicz Józef, Walczak Wojciech, *Zarys historii odkryć geograficznych*, wyd. 3, Warszawa 1970.

Badyna Piotr, *Obraz rodzimej przyrody dzikiej w kulturze staropolskiej, wybrane zwierzęta łowne w dziełach ks. Krzysztofa Kluka i Jakuba K. Haura*, Toruń 2013.

Baere Benoît de, *Représentation et visualisation dans L'Histoire naturelle de Buffon* [w:] „Dix-huitième siècle” 2007/1 (n° 39).

Barbier Olivier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes*, t. 2, troisième éd., Paris 1882.

Batsch Christophe, *La guerre et les rites de guerre dans le judaïsme du deuxième Temple*, Leiden – Boston 2005.

Becker Jochen, *Psy myślivskie: rasy, historia, przeznaczenie*, Warszawa 2009.

Biographie universelle, ancienne et moderne..., t. 1–52, Paris 1811–1828.

Bocian Martin, *Leksykon postaci biblijnych, ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie...*, Kraków 1995.

Bóbr Maciej, *Mistrzowie grafiki europejskiej od XV do XVIII wieku*, Warszawa 2000.

- Brzęk Gabriel, *Jan Jonston jako zoolog*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria B” 1978, z. 28.
- Buffon Georges-Louis Leclerc de, *Wyciąg z dzieł Biuffona czyli mała historia naturalna...*, wyd. 5, przejr. i popr., Wrocław 1845.
- Catafal Jordi, Oliva Clara, *Techniki graficzne*, Warszawa 2004.
- Cetwiński Marek, Derwich Marek, *Herby, legendy, dawne mity*, wyd. 2, Wrocław 1989.
- Chmielowski Benedykt, *Nowe Ateny umbry objaśnione*, oprac. Jerzy Krocak i Jacek Sokolski, Wrocław 2015.
- Chojcka Ewa, *Znaczenie kulturowe grafiki polskiej XVI wieku* [w:] *Dawna książka i kultura...*, pod red. Stanisława Grzeszczuka i Alodii Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław [i. in.] 1975.
- Czapla Julia, *Miedzy autorem a drukarzem. Dobór ilustracji w „Historia naturalis” Jana Jonstona*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Społeczne” 2016, nr 14 (3).
- Dell Christopher, *Potwory. Bestiariusz przedziwnych stworzeń*, Warszawa 2012.
- Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays, sous diction Emmanuel Bénézit*, Paris 1913–1976.
- Dobrzycki Jerzy, Włodarczyk Jarosław, *Historia naturalna gwiazdozbiorów*, Warszawa 2002.
- Dudziński Paweł, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997.
- Dynak Władysław, *O kulcie św. Huberta na ziemiach polskich* [w:] tegoż, *Lowiectwo w kulturze polskiej...*, Wrocław 2012.
- Dziedzicka Anna, *Zoologia ogólna, skrypt dla studentów biologii*, Kraków 1990.
- Emblematy miłosne (emblemata amatoria) Jacoba Catsa...*, oprac. Janusz i Paulina Pelcowie, Warszawa 1999.
- Encyklopedia katolicka*, Lublin 1973–2014.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. naczelna Aleksander Birkenmajer [i in.], Wrocław [i in.] 1971.
- Estreicher Karol, *Bibliografia polska*, t. 12–35, Kraków 1870–1939.
- Febvre Lucien, Martin Henri-Jean, *Narodziny książki*, Warszawa 2014.
- Fedorowicz Zygmunt, *Zarys historii zoologii*, Warszawa 1962.
- Forelle Danuta, Szuszkiewiczowa Maria, *Psia księga*, Warszawa 1976.
- Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
- Głombowski Karol, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Wrocław [i in.] 1980.
- Górzyński Sławomir, Kochanowski Jerzy, *Herby szlachty polskiej*, [wyd. 3], Warszawa 1992.

- Graesse Johann Georg Theodor, *Trésor de livres rares et précieux*, t. 1–7, Milano 1993.
- Grant Michael, Hazel John, *Kto jest kim w mitologii klasycznej*, Poznań 2000.
- Heymowski Adam, *Kot czy małpka? Rozważania o herbie Kot Morski*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1995, t. 2 (13), s. 205–209.
- Hogarth i jego wiek, *arcydzieła grafiki osiemnastowiecznej z Gabinetu Rycin w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności...*, [red. Teresa Leśniak], Kraków 2001.
- Houston Keith, *Książka, najpotężniejszy przedmiot naszych czasów zbadany od deski do deski*, Kraków 2017.
- Howard Tom, *Pies: historia w obrazach*, Warszawa 1995.
- Impelluso Lucia, *Mity, bogowie i herosi w sztuce*, Warszawa 2010.
- Kawczak Kinga, „Te, co skaczą i frumają...”. *Przedstawienia zwierząt w sztuce ze zbiorów Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej*, Bielsko-Biała 2015.
- Kazańczuk Mariusz, *Staropolskie legendy herbowe*, Wrocław 1990.
- Kibish-Ożarowska Krystyna, *Mały przewodnik po sztuce religijnej*, Warszawa 1999.
- Kobielski Stanisław, *Bestiariusz chrześcijański, zwierzęta w symbolice i interpretacji...*, Warszawa 2002.
- Kopaliński Władysław, *Słownik symboli*, wyd. 5, Warszawa 1999.
- Kulikowski Andrzej, *Wielki herbarz rodów polskich*, Warszawa 2005.
- La Fontaine Jean, *Bajki*, oprac. Lidia Łopatyńska, Wrocław 1951.
- Lagarde André, Michard Laurent, *Les grands auteurs français du programme*, [t.] 4, XVIIIe siècle, Paris – Montreal 1970.
- Lasota-Moskalewska Alicja, *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa 2005.
- Literacka symbolika zwierząt*, pod red. Anny Martuszeckiej, Gdańsk 1993.
- Lurker Manfred, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989.
- Michalski Sergiusz, *Protestanci a sztuka, spór o obrazy w Europie nowożytnej*, Warszawa 1989.
- Miodońska Barbara, *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*, Warszawa 1983.
- Néraudau Jean-Pierre, *La métamorphose d'Hécube*, „Bulletin de l'Association Guillaume Budé” 1981, vol. 1.
- Niesiecki Kasper, *Herbarz polski...*, wydany przez Jana Nepomucena Bobrowicza, t. 7, Lipsk 1841.
- Olmi Giuseppe, *Ulises Aldrovandi* [w:] *Wielcy przyrodnicy od Arystotelesa do Darwina*, pod red. Roberta Huxleya, Warszawa 2009.

- Oszczanowski Piotr, Gromadzki Jan, *Theatrum vitae et mortis. Grafika, rysunek i malarstwo książkowe na Śląsku w latach ok. 1550 – ok. 1650*, Wrocław 1995.
- Owidiusz, *Metamorfozy*, oprac. Stanisław Stabryła, wyd. 2 zm., Wrocław [i in.] 1995.
- Pascal Jean-Noël, *La Fable au siècle des Lumières 1715–1815...*, Saint-Etienne 1991.
- Paulson Ronald, *William Hogarth*, Warszawa 1984.
- Pelc Janusz, *Barok – epoka przeciwieństw*, Warszawa 1993.
- Pelc Janusz, *Barok – epoka przeciwieństw*, wyd. 2 popr., Kraków 2004.
- Pelc Janusz, *Obraz – słowo – znak. Studium o emblematach w literaturze staropolskiej*, Wrocław [i in.] 1972.
- Pelc Janusz, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002.
- Podraza Antoni, *Jakub Kazimierz Haur, pisarz rolniczy z XVII wieku. Studium z dziejów polskiej literatury rolniczej*, Wrocław [i in.] 1961.
- Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 1–44, Warszawa 1904–[ok. 1914].
- Polonica i silesiacy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Śląskiej*, t. 1–2, pod red. Weroniki Pawłowicz i Teresy Roszkowskiej, Katowice 2013.
- Praz Mario, *Studies in seventeenth-century imagery*, 2 ed. considerably increased, Roma 1964.
- Réau Louis, *Iconographie de l'art chrétien*, t. 2, [cz.] 1, Paris 1956.
- Ripa Cesare, *Ikonomia*, przeł. [z wł.] Ireneusz Kania, wyd. 2 popr., Kraków 2002.
- Rynck Patrick de, *Jak czytać opowieści biblijne i mitologiczne w sztuce...*, Kraków 2009.
- Samek Andrzej, *Historia naturalna obejmująca zwierząt opisanie z dykcjonarzem i dzieł dawnych polskich naturalistów zebrane...*, Kraków 1992.
- Saunders Alison, *The Seventeenth-century French Emblem: A Study in Diversity*, Genève 2000.
- Sharrat Peter, *Bernard Salomon illustrateur lyonnais*, Genève 2005.
- Skalski Paweł, *Dawne Biblie ze Zbiorów Biblioteki Uniwersytetu... [w:] Patronka filologii. Rola Biblii w rozwoju edytorstwa, badań językoznawczych i translatorskich...*, red. Dorota Muszytowska, Warszawa 2015.
- Socha Klaudia, *Ideologia wyrażona w szacie graficznej książki na przykładzie stron tytułowych Biblii [w:] Bibliologia polityczna*, pod red. Dariusza Kuźminy, Warszawa 2011.
- Sokolski Jacek, *Słownik barokowej symboliki natury, tom wstępny, Barokowa księga natury*, Wrocław 2000.
- Swan Madeline, *Historia kotów*, Kraków 2015.

- Szczepanowicz Barbara, Mrozek Andrzej, *Atlas zwierząt biblijnych...*, Kraków 2007.
- Szostak Jan, *Farmakognozja, farmacja galenowa i aptekarstwo w renesansowych zielnikach polskich*, Warszawa 2006.
- Szostak Jan, *Vademecum lecznictwa domowego z roku 1563*, Brzezia Łąka 2016.
- Szyndler Bartłomiej, *I książki mają swoją historię*, Warszawa 1982.
- Taine Hippolyte-Adolphe, *La Fontaine et ses fables*, 3 éd., Paris 1861.
- Talbierska Jolanta, *Charles de la Haye – rytownik francuski w Gdańsku i w Warszawie* [w:] *Francusko-polskie relacje artystyczne w epoce nowożytnej*, Warszawa 2010.
- Taniec Śmierci od późnego średniowiecza do końca XX wieku*, [red. nauk. katalogu Eva Schuster i.in], Szczecin 2002.
- Targosz Karolina, „*Firmamentum Sobiescianum*” najwspanialszy barokowy atlas nieba, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1987, R. 32.
- Targosz Karolina, *Jan Heweliusz – uczoney, artysta*, [wyd. 2 popr.], Wrocław [i in.] 1986.
- Targosz Karolina, *Polscy korespondenci Atanazego Kirchera i ich wkład w jego dzieło naukowe*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria A Historia Nauk Społecznych” 1968, z. 12.
- Tatarkiewicz Władysław, *Historia estetyki*, t. 3, *Estetyka nowożytna*, Wrocław [i in.] 1967.
- William Hogarth*, wstęp napisał Jan Białostocki, Berlin 1971.
- Znaki i symbole*, [ed. Kim Dennis-Bryan i in.], Warszawa 2010.
- Znamierowski Alfred, Dudziński Paweł, *Wielka księga heraldyki*, Warszawa 2008.

II. Katalogi, bazy i publikacje elektroniczne

- Au temps où les animaux parlaient* [w:] Musée Jean de La Fontaine [online], <<http://www.musee-jean-de-la-fontaine.fr/UserFiles/ressources-peda/Musee-jean-de-la-fontaine-Les-animaux.pdf>> [dostęp 7.10.2017].
- Bibliothèque Nationale de France – catalogue* [online], <www.bnf.fr> [dostęp 26.04.2017].
- Biscéré Antoine, *Esopé illustré* [w:] HAL archives-ouvertes.fr [online], <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01366354/document>> [dostęp 26.06.2017].
- Data.bnf.fr* [online], <<http://data.bnf.fr/fr/>> [dostęp 21.04.2017].
- Gemeinsamer Bibliotheksverbund der Länder Bremen, Hamburg, Mecklenburg-Vorpommern, etc.* [online], <<http://gso.gbv.de>> [dostęp 24.02.2017].

- Gli animali in alcune marche tipografiche dei secoli XVI–XVII* [w:] *Università di Modena e Reggio Emilia. Fondi antichi* [online], <http://www.fondiantichi.unimo.it/fa/08_04/08_04_1.html> [dostęp 7.10.2017].
- Gravures de Chauveau et de Le Clerc, XVIIe siècle* [w:] *Texte rares* [online], <<http://www.textesrares.com/grav/grav00.php>> [dostęp 7.08.2017].
- „*L'Histoire générale des Voyages*”, de l'Abbé Prévost [w:] *Librairie Ivres de Livres, Strasbourg* [online], <<https://ivresdelivres.wordpress.com/2012/09/25/lhistoire-generale-des-voyages-de-labbe-prevost/>> [dostęp: 27.08.2017].
- Marca tipografica di Melchiorre Sessa* [w:] *Università di Modena e Reggio Emilia – Biblioteca universitaria di area giuridica. Fondo antico* [online], <http://www.fondiantichi.unimo.it/fa/08_04/sessa_1.html> [dostęp 30.08.2017].
- Matrice xilografica, Biblioteca Universitaria di Bologna* [w:] *IBC. Istituto per i beni artistici culturali e naturali della Regione Emilia-Romagna* [online], <http://bbcc.ibc.regione.emilia-romagna.it/pater/loadcard.do?id_card=211623> [dostęp 24.08.2017].
- Sainte Walburge vie et œuvre* [w:] *Walbourg-Hinterfeld Site officiel de la commune* [online], <http://archive.wikiwix.com/cache/?url=http%3A%2F%2Fwww.walbourg-hinterfeld.fr%2Farticle.php3%3Fid_article%3D47> [dostęp 4.10.2017].
- Schmitt Stéphane, *L'Histoire naturelle de Buffon: la nature en couleur, Académie des Sciences, 18 octobre 2016* [online], <<https://www.youtube.com/watch?v=Dj0Q-zf8ZU4>> [dostęp 14.08.2017].
- Sessa, Giovan Battista [w:] *TRECCANI – Istituto della Enciclopedia Italiana* [online], <http://www.treccani.it/enciclopedia/giovan-battista-sessa_%28Enciclopedia-Italiana%29/> [dostęp 15.08.2017].
- Südwestdeutschen Bibliotheksverbundes* [online], <<http://swb.bsz-bw.de>> [dostęp 9.10.2017].
- Tung Mason, *The Variorum Edition of Alciato's Emblemata* [online], <<http://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/tung/alciatotungedition-000.pdf>> [dostęp 29.08.2017].
- Vertu Aurélie, *Les marques typographiques d'imprimeurs et de libraires (XVe-XIXe siècle)* [online], <<http://enssib.enssib.fr/bibliotheque/documents/dessride/rrbvertu.pdf>> [dostęp 7.10.2017].
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (VD 17) [online], <<http://www.vd17.de/>> [dostęp 16.05.2017].
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke der 16. Jahrhunderts* (VD 16) [online], <<http://www.vd16.de/>> [dostęp 21.04.2017].
- VIAF Virtual International Authority File* [online], <<https://viaf.org/>> [dostęp 15.06.2017].

Widacka Hanna, *Charles de La Haye – rytownik Sobieskich* [online], <http://www.wilanow-palac.pl/charles_de_la_haye_rytownik_sobieskich.html> [dostęp 30.02.2017].

Wincencjusz-Patyna Anita, *Między słowem a obrazem – kiedy rysunek staje się ilustracją* [online], <https://www.asp.wroc.pl/dyskurs/Dyskurs16/Dyskurs16_Wincencjusz_PatynaAnita.pdf> [dostęp 24.02.2017].

Winiarczyk Barbara, *Zbiory kartograficzne w BU KUL* [online], <http://www.bu.kul.pl/historia-kartografii-w-oparciu-o-zbiory-map-i-atlasow-bu-kul,art_10670.html> [dostęp 10.03.2017].

Indeks osób

Indeks obejmuje nazwiska autorów, redaktorów, tłumaczy, drukarzy, wydawców, nakładców oraz artystów.

- Abraham a Sancta Clara 145, 186
Abramowska Janina 41, 50, 389
Aesopus zob. Ezop
Albouy Pierre 41, 389
Alciati Andrea 141, 142, 147–149, 150, 389
Alciatus Andreas zob. Alciati Andrea
Aldrovandi Ulisses 231, 232, 261
Ambrosini Bartolomeo 232
Amman Jost 14, 142, 317
Andresen Andreas 317, 389
Aresi Paolo 146, 201
Arystoteles 141, 142, 231
- Babicz Józef 389
Badyna Piotr 318, 389
Baere Benoît de 289, 389
Baquoy Jean-Charles 8, 9, 289, 293, 295, 298, 300, 301, 307, 309, 311, 313, 314
Barbier Olivier 373, 389
Bardin Jean 50, 123, 124, 126–131, 133–135, 137
Batsch Christophe 389
Baudoin Jean 49, 60
Becker Felix 389
Becker Jochen 389
Bellère Balthazar 15, 27
- Bellerus Baltazar zob. Bellère Balthazar
Bénézit Emmanuel 37, 390
Benserade Isaac de 41, 43
Bernia Marco Antonio 261
Białostocki Jan 393
Bidault L. de, malarz 50, 120, 121
Birkenmajer Aleksander 390
Biscéré Antoine 394
Bocian Martin 390
Bolesław I Chrobry, król Polski 204
Bonhomme Macé 141, 147
Bonhomme Matthias zob. Bonhomme Macé
Boodt Anselmus Boëtius de 142, 163
Borcht Pieter van der 49
Boym Michał Piotr 371
Bóbr Maciej 214, 390
Brzęk Gabriel 390
Buffon Georges-Louis Leclerc de 233, 289–291, 312, 390
Buvée, rysownik 289, 301
- Cambier Andreas 232, 235
Camerarius Joachim (młodszy) 142, 151
Camerarius Joachim (starszy) 49, 53
Caresme Jacques-Philippe 50, 111, 113

Castellini Giovanni Zaratino 188, 190, 198
 Catafal Jordi 8, 390
 Cats Jacob 143, 174–176
 Cesari Giuseppe 145
 Cetwiński Marek 204, 390
 Chauveau François 41
 Chmielowski Benedykt 390
 Choffard Pierre-Philippe 8, 9, 372, 380
 Chojecka Ewa 14, 390
 Churchill Charles 221, 223
 Corbould George 221, 224, 225
 Coriolano Cristoforo 232
 Corvinus Georgius zob. Rab Georg
 Custos Dominicus 214
 Cyceron Marek Tulliusz 142
 Czapla Julia 233, 390

 Daubenton Louis-Jean-Marie 289, 318, 331
 De Rynck Patrick zob. Rynck Patrick de
 Debure Guillaume 138
 Deleyre Alexandre 373
 Dell Christopher 390
 Dennis-Bryan Kim 393
 Dent Thomas 221, 223–229
 Derwich Marek 204, 390
 Des Billons François-Joseph Terrasse 49, 71, 72
 Desbillons Franciscus Josephus zob. Des Billons
 François-Joseph Terrasse
 Desrais Claude-Louis 50, 118, 119
 Didot Pierre 50, 138
 Diogenes z Synopy 143, 168
 Dobrzycki Jerzy 383, 390
 Döring Mathias 27
 Drouet, rytownik 50, 93, 100
 Du Fouilloux Jacques 333, 335, 348

Dudziński Paweł 390, 393
 Durand Pierre-Étienne-Germain 118
 Dürer Albrecht 13, 14
 Dynak Władysław 392
 Dziedzicka Anna 390

 Ehinger Gabriel 15, 34, 35
 Erasmus Roterodamus zob. Erazm z Rotterdamu
 Erazm z Rotterdamu 14, 25
 Eskrich Pierre 141
 Estreicher Karol 203, 390
 Ezop 49, 53, 60, 71, 73, 141

 Faerno Gabriello 53
 Febvre Lucien 390
 Fedorowicz Zygmunt 390
 Fedrus 141
 Fessard Étienne 8, 9, 50, 80–124, 126–137
 Feyerabend Sigmund 147
 Fleischmann August Christian 15
 Fleming Hans Friedrich von 334, 349, 359–361
 Florian Jean-Pierre Claris de 50, 51, 138
 Florin Franz Philipp 318, 326
 Flouest Joseph Marie 9, 51, 138, 139
 Foppens François 49, 60, 143, 167
 Forelle Danuta 203, 390
 Forstner Dorothea 390
 Fossier, rysownik 331
 Fradin Petrus zob. Fradin Pierre
 Fradin Pierre 147
 Francesco I Sforza, książę Mediolanu 163

 Gaillard René 289, 297, 306
 Gamble Ellis 221
 Garwolczyk Maciej 207

- Gaucher Charles-Étienne 8, 9, 50, 138
 Geissler Christian Gottfried Heinrich 372, 381
 Gesner Conrad 231, 235, 244
 Giovanni I, markiz Montferratu 166
 Giovio Paulo 146
 Glombiowski Karol 8, 390
 Gobbi Orazio 24
 Gomberville Marin Le Roy de 143, 167
 Gonzaga Ippolita 165
 Goury de Champgrand Charles-Jean 334, 363, 364, 368, 369
 Górzyński Sławomir 391
 Graesse Johann Georg Theodor 391
 Grant Michael 391
 Green John 373
 Gromadzki Jan 143, 392
 Grosius Henningus zob. Grosse Henning
 Grosse Henning 53
 Grueber Johann 371
 Grzeszczuk Stanisław 14, 390

 Haur Jakub Kazimierz 317, 321
 Hazel John 391
 Heckenauer Leonhard II 15, 29, 30, 31
 Heptinstall Thomas 73
 Hérissant Claude-Jean-Baptiste II 334, 363, 364, 368, 369
 Hertz Johann Martin Franz 145, 186
 Heweliusz Jan 383, 385, 386
 Heymowski Adam 205, 391
 Hogarth William 221–223
 Holbein Hans (młodszy) 144, 145
 Hondius Jocodus (młodszy) 214, 219
 Hondius Jodocus (starszy) 214
 Hooper Samuel 223

 Horacy 142, 143, 167
 Horatius Flaccus Quintus zob. Horacy
 Hörnig Bartholomaeus 53
 Hoüel Jean-Pierre-Louis-Laurent 50, 89
 Houston Keith 8, 391
 Howard Tom 391
 Hubert św. 37, 38, 40
 Hues Robert 214, 219
 Huet Jean-Baptiste 50, 104
 Hüter Simon 147
 Huterus Simon zob. Hüter Simon
 Huxley Robert 392

 Impelluso Lucia 391

 Jacobus Typotius 142
 Jan III Sobieski, król Polski 384
 Johannes Duns Scotus 217
 Jones John 15
 Jonston Jan 231–233, 282, 283

 Kania Ireneusz 188–191, 193–195, 197–200
 Kauffmann Paul 151
 Kaufmann Paulus zob. Kauffmann Paul
 Kawczak Kinga 391
 Kawecka-Gryczowa Alodia 14, 390
 Kazańczuk Mariusz 203, 391
 Keerberghen Jan van 15, 27
 Keerbergius Joannes zob. Keerberghen Jan van
 Kibish-Ożarowska Krystyna 391
 Kilian Bartholomäus I 214
 Kilian Bartholomäus II 214
 Kilian Wolfgang 8, 214, 218
 Kircher Athanasius 371, 375
 Knorz Johann Leonhard 326

Koberger Anton 13, 14, 17
 Kobieltus Stanisław 391
 Kochanowski Jerzy 391
 Kopaliński Władysław 391
 Krocak Jerzy 390
 Kulikowski Andrzej 391
 Kupisz Łukasz 334
 Kuźmina Dariusz 393

 La Fontaine Jean de 49–51, 80, 86, 93, 100, 118, 123
 La Haye Charles de 8, 9, 384, 385
 La Pérouse Jean-François de 371
 Lagarde André 391
 Lancelot Johann 232, 235
 Lasota-Moskalewska Alicja 7, 391
 Latomus Sigismundus 317, 319
 Le Breton André-François 377
 Le Clerc Pierre Thomas 50, 105, 110
 Legrand Louis 8, 9, 289, 296, 312, 316
 Lempereur Louis-Simon 289, 305, 315
 Leopolita Jan 14, 18
 Lesseps Jean-Baptiste Barthélémy de 371, 372, 380
 Leszczyński Bogusław 232
 Leśniak Teresa 221, 391
 Likurg 167
 Linné Carl von zob. Linneusz Karol
 Linneusz Karol 231, 233, 287, 289
 Longueil Joseph de 50, 139
 Lonitzer Adam 317, 319
 Louthembourg Philippe Jacques 50, 80–85
 Ludovico Sforza, książę Mediolanu 164
 Ludwik XIV, król Francji 41
 Ludwik XVI, król Francji 371
 Lukan 142
 Lurker Manfred 391

Luter Marcin 14, 15, 29
 Luther Martin zob. Luter Marcin

 Łopatyńska Lidia 49, 391

 Magoni Girolamo 216
 Maksymilian I, książę Bawarii 37
 Maldonado Juan de 215
 Martin Henri-Jean 390
 Martini Gottfried 381
 Martini Johann Christian 349, 359–361
 Martini Martino 371
 Martuszevska Anna 391
 Mattis Johann 348
 Megerle Johann Ulrich zob. Abraham a Sancta Clara
 Mejor Mieczysław 148–150, 389
 Merian Caspar 233
 Merian Matthäus (młodszy) 233
 Meurs Jacob van 375
 Meurs Jacobus a zob. Meurs Jacob van
 Meyer Conrad 144, 145, 177, 179, 180, 182, 183
 Meyer Rudolf 144, 145, 177, 179, 180, 182, 183
 Meyer, rysownik 50, 100–103, 106–109, 114–117
 Michalski Sergiusz 391
 Michard Laurent 391
 Miodońska Barbara 391
 Moitte Pierre-Étienne 8, 9, 289, 291, 299, 302, 303, 310
 Monnet Charles 9, 50, 86–88, 90–99
 Montulay François 50, 80, 86
 Mrozek Andrzej 393
 Muszytowska Dorota 392

 Néraudau Jean-Pierre 391
 Newman R., rytownik 73

Nicolaus de Lyra 27
 Nicolaus Lyrianus zob. Nicolaus de Lyra
 Niesiecki Kasper 203, 204, 207, 391

Oliva Clara 8, 390
 Olmi Giuseppe 392
 Ostroróg Jan 334
 Oszczanowski Piotr 143, 392
 Ovidius Naso Publius zob. Owidiusz
 Owen, rytownik 75, 78, 79
 Owidiusz 41, 43, 142, 392
 Ozanne Nicolas-Marie 9, 372, 380

Pallas Peter Simon 372, 381
 Paprocki Bartłomiej 203, 204, 207
 Pascal Jean-Noël 51, 392
 Patas Charles Emmanuel 318, 331
 Paulsen Ambrosius 40
 Paulson Ronald 222, 392
 Paulus Burgensis zob. Paulus de Sancta Maria
 Paulus de Sancta Maria 27
 Pawłowicz Weronika 392
 Pelc Janusz 141, 143, 146, 174, 175, 390, 392
 Pelc Paulina 143, 174, 175, 390
 Pezzana Nicolò 188, 190, 198
 Pierres Philippe-Denis 331
 Platon 142
 Pleydenwurff Wilhelm 13
 Plinius Secundus Gaius zob. Pliniusz Starszy
 Pliniusz Starszy 141, 231
 Podraza Antoni 392
 Praetorius Lucas zob. Schultes Lukas
 Praz Mario 142, 392
 Prévost Antoine François 372, 373
 Prévost Benoît-Louis 8, 9, 373, 377, 378

Pseudo-Filon 20
 Ptolemeusz 146, 383
 Püschel Johann Christian 8, 9, 38

Querlon Anne-Gabriel Meusnier de 373

Rab Georg 142, 147
 Rader Matthäus 37, 39
 Raspe Gabriel Nicolaus 233, 287
 Réau Louis 29, 392
 Reiff Johann Conrad 8, 9, 334, 359
 René de Chalon, książę Oranii 162
 Riegel Christoph 326
 Rihel Theodosius starszy 14, 25
 Ripa Cesare 188–191, 193–195, 197–200, 392
 Roszkowska Teresa 392
 Rothwell Thomas 49, 77
 Roville Guillaume 141, 147
 Rovillius Gulielmus zob. Roville Guillaume
 Rozet Benoît 377
 Rubens Peter Paul 15, 143
 Rudolf II, cesarz niemiecki 142
 Ruysch Henricus 232
 Rynck Patrick de 392
 Ryszard z Lukki św., książę Wessex 37

Sadeler Aegidius II 142
 Sadeler Raphael I 37, 39
 Sadeler Raphael II 37, 39
 Saint-Quentin Jacques Philippe Joseph de 50, 122
 Salomon Bernard 141
 Samek Andrzej 392
 Sandrart Johann Jakob 9, 15, 29–31, 33–35
 Saunders Alison 392
 Schedel Hartmann 13, 14, 17

Schedel Mikołaj Aleksander 317, 321
Schipper Jan Jacobsz 232
Schmitt Stéphane 394
Schultes Lukas 218
Schuster Eva 144, 393
Serlin Wilhelm 232, 244
Sessa Giovanni Battista (młodszy) 213, 215–217
Sessa Giovanni Battista (starszy) 213
Sessa Giovanni Bernardo 213, 215–217
Sessa Melchiorre 213
Sève Jacques de 9, 289, 291–300, 302–316
Sharrat Peter 141, 392
Sibmacher Hans 142
Siemiginowski Jerzy Eleuter 384
Siennik Marcin 317
Skalski Paweł 392
Socha Klaudia 393
Sokolski Jacek 390, 393
Solis Virgil 142
Stabryła Stanisław 392
Stech Andreas 9, 384, 385
Steinmeyer Vincentius 319
Stolle Johann Zacharias 385, 386
Stollus Johannes-Zacharias zob. Stolle Johann Zacharias
Strada Octavius de 142, 143, 162, 163
Surgy Jacques-Philibert Rousselot de 373
Swan Madeline 7, 393
Swelinck Jan Gerrits 8, 9, 144
Szarffenberg Mikołaj 18
Szczepanowicz Barbara 393
Szostak Jan 317, 393
Szuszkiewiczowa Maria 203, 390
Szyndler Bartłomiej 393

Taine Hippolyte-Adolphe 393
Talbierska Jolanta 393
Tardieu Pierre François 8, 9, 289, 292, 294, 304, 308

Targosz Karolina 393
Tatarkiewicz Władysław 145, 393
Tebaldini Nicolò 232, 261
Thieme Ulrich 389
Thoringus Matthias zob. Döring Matthias
Tomicka Joanna A. 389
Tournes Jean de (starszy) 141
Tung Mason 142, 394
Typotius Jacobus 142, 162

Veen Otto van 9, 143, 167
Venne Andriaen Pietersz van de 144
Verhelst Aegid 8, 9, 49, 71, 72
Vertu Aurélie 395
Vusín Kašpar Zachariáš 348

Walczak Wojciech 389
Walpurga św. 37, 39
Wandelaar Jan 233, 282
Weigel Christoph 145
Wergiliusz Maro Publiusz 142
Werther Johann Philipp Carl Theodor 381
Whittingham Charles 73
Widacka Hanna 395
Willibald z Eichstätt św., biskup 37
Wincencjusz-Patyna Anita 395
Winiarczyk Barbara 214, 395
Władysław IV Waza, król Polski 38
Włodarczyk Jarosław 383, 390
Wolff Salomon 144
Wolfhard z Herrieden 37
Wolgemut Michael 13
Wussin Caspar zob. Vusín Kašpar Zachariáš

Ziegelbauer Magnoald 38, 40
Znamierowski Alfred 393

www.bs.katowice.pl

ISBN 978-83-64210-51-8